

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Josef Řičář

Reprezentace zvířat a jejich lovu v českých
cestopisech
o subsaharské Africe konce 19. a začátku
20. století

Vedoucí práce: **PhDr. Lucie Storchová, Ph.D.**

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. června 2021

Bc. Josef Řičář

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí práce PhDr. Lucii Storchové, Ph.D. a dále všem, kteří mě během psaní nějak podporovali nebo inspirovali.

Obsah

1. ÚVOD	5
2. KOLONIZACE AFRIKY	12
2.1. VZTAH ČESKÝCH AUTORŮ KE KOLONIÁLNÍMU DISKURZU	14
2.2. KONCEPTUALIZACE PROSTORU A KRAJINY	16
2.2.1. <i>Dichotomie civilizace/divočina</i>	18
2.2.2. <i>Reprezentace afrického vnitrozemí před a po kolonizaci</i>	19
3. REPREZENTACE ZVÍŘAT	21
3.1. ANIMAL STUDIES, POJEM ZVÍŘETE	21
3.1.2. <i>Animal studies a historiografie</i>	24
3.2. ZVÍŘATA JAKO SOUČÁST PŘÍRODY	25
3.2.1. <i>Biologický diskurz</i>	26
3.2.2. <i>Alternativní způsoby reprezentace zvířat</i>	34
3.2.3. <i>Kulturně specifické metafory</i>	35
3.3. INDIGENNÍ OBYVATELÉ JAKO SOUČÁST PŘÍRODY	38
3.3.1. <i>Vědecký rasismus</i>	39
3.3.2. <i>Rasová hierarchie</i>	40
3.3.3. <i>Animalizace indigenních u Machulky</i>	41
3.4. SHRNUÍ	42
4. LOV AFRICKÝCH ZVÍŘAT – APROPRIACE A „KROCENÍ“ DIVOČINY	43
4.1. SBĚRATELSKÝ REŽIM – SBĚR PŘÍRODNIN A KOMODIFIKACE ZVÍŘAT	45
4.1.1. <i>Sbirky přírodnin</i>	46
4.1.2. <i>Struktura sbírek</i>	48
4.1.3. <i>Komerční sběratelství a komodifikace živých zvířat</i>	51
4.2. REŽIM OBSTARÁVÁNÍ POTRAVY	54
4.3. REŽIM EXTERMINACE PREDÁTORŮ	55
4.3.1. <i>Exterminace predátorů ve starších cestopisech – Paclt, Holub, Vráz, Kořenský</i>	56
4.3.2. <i>Změna v reprezentaci v novějších cestopisech – Němec, Machulka</i>	60
4.3.3. <i>Pomoc indigenním obyvatelům</i>	62
4.4. STAVY ZVĚŘE A KONZERVACE V RÁMCI EVOLUČNÍHO DISKURZU	64
4.5. SHRNUÍ	68
5. LOV AFRICKÝCH ZVÍŘAT NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ	70
5.1. LEGISLATIVA	70
5.1.1. <i>Indigenní legislativy</i>	71
5.1.2. <i>Koloniální pokusy o řešení problému úbytku divokých zvířat</i>	73
5.2. INDIGENNÍ LOV, JEHO KRITIKA A ZÁKAZ	78
5.2.1. <i>Kritika</i>	78
5.2.2. <i>Zákaz indigenního lovu</i>	81
5.3. LOV JAKO SPORT	83
5.3.1. <i>Indigenní personál na výpravách</i>	83
5.3.2. <i>Sportovní režim lovu</i>	86
5.3.3. <i>Režim obstarávání potravy na loveckých výpravách</i>	91
6. ZÁVĚR	94
7. PRAMENY	96
8. INTERNETOVÉ ZDROJE	97
9. POUŽITÁ LITERATURA	97

1. Úvod

V diplomové práci se věnuji problematice reprezentace exotických zvířat v českojazyčné cestopisné literatuře pojednávající o subsaharské Africe z období od 70. let 19. století do začátku první světové války. Zvláštní pozornost věnuji jejich lovu, jenž chápu v kontextu kolonizace kontinentu a procesů a diskurzů s ní spojených. Vycházím z předpokladu, že cestopisné psaní samo o sobě představovalo (a nadále představuje) specifický způsob apropriace mimoevropského prostoru, který následně zpětně produkovalo ve formě reprezentací dostupných a srozumitelných českým čtenářům.¹ Cestopisy tak měly zásadní vliv na kulturní reprezentace africké přírody a zvířat. Na jejich stránkách docházelo mj. k vyjednávání definic pojmů přírody, zvířete i člověka a jejich významů. Mým cílem zde je prozkoumat, jakou podobu tyto reprezentace v českých cestopisech měly a proč.

Tyto reprezentace a jejich proměny sleduji v období od roku 1870, kdy Čeněk Paclt přijel do jižní Afriky, respektive z ní odeslal první dopis, který byl následně vydán. Pacltova a především cesta Emila Holuba představovaly mezník ve vývoji českého cestovatelství i vytváření vědění o subsaharské Africe.² Ve sledovaném období došlo na africkém kontinentu k řadě převratných strukturálních změn, jež měly vliv i na způsoby reprezentace regionu v cestopisech. S rychlým dobytím a kolonizací evropskými mocnostmi byl spojen také nárůst možností Afriku navštívit a rozvíjet v ní různé aktivity, mj. i díky rozvoji technologií a infrastruktury. Důležité pro podobu reprezentací byly také zavedení koloniální správy a úsilí o podřízení přírody koloniální kontrole. Kontaktům Evropy s Afrikou se stručně věnuji v následující části. Horní hranici tvoří vypuknutí první světové války v roce 1914. S poválečným obdobím přišla řada změn. Změnilo se rozdělení kolonií mezi evropské státy, ale také uspořádání v samotné Evropě. Rozpad Rakouska-Uherska a vznik samostatného československého státu částečně změnilo představy o identitě jeho obyvatel. Nový stát také formuloval vlastní mezinárodněpolitické zájmy, odlišné od Rakousko-Uherských.³

Přesné geografické vymezení této práce není možné – děj části cestopisů se odehrává jak v severní, tak v subsaharské Africe a tyto oblasti není možné přesně oddělit. V řadě

¹ Jako inspiraci zde chápu přístup Mary Lusie Pratt. Viz PRATT, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. Routledge, London-New York 2008, s. 3– 4.

² ROZHOŇ, Vladimír, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Aleš Skřiva ml., Praha 2005, s. 24.

³ Sarah Lemmen uvádí v souvislosti s oblastí Orientu například založení Orientálního ústavu nebo zájem na hospodářské spolupráci. Viz LEMMEN, Sarah, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*, in: HODKINSON, James, WALKER, John (eds.), *Deploying Orientalism in Culture and History*, Boydell and Brewer, 2013, s. 214.

reprezentací také existují podobnosti napříč těmito dvěma oblastmi. Region subsaharské Afriky zde chápu poněkud volně jako území ohraničené Saharou na severu, Atlantským oceánem na západě a Indickým na východě. Důležité je především oddělení regionu od severoafrického Orientu, v jehož reprezentacích předpokládám větší vliv orientalistického diskurzu. Subsaharská Afrika byla také v porovnání s Orientem daleko méně prozkoumaná Evropany⁴, což se v průběhu 19. století začalo měnit.⁵ Oblast subsaharské Afriky zde částečně pojmám jako homogenní celek. Přestože analyzované cestopisy popisují oblasti geograficky značně vzdálené, v jejich reprezentacích zároveň existuje celá řada shodných prvků. Pro reprezentace subsaharské Afriky je typická její asociace s kategoriemi přírody, divočiny, barbarství, primitivismu atd. jako opozicemi ke kultuře a civilizaci, které reprezentují a šíří Evropané. Celá oblast byla evropskými cestovateli chápána jako cizí.⁶ Tyto a další binární opozice měly na podobu reprezentací velký vliv, vracím se k nim v části věnované konceptualizaci prostoru.

Hlásím se ke konstruktivistickému pojetí kultury a reprezentace. Stuart Hall definuje reprezentaci jako centrální praxi, která produkuje kulturu.⁷ Tu chápe v antropologickém slova smyslu jako systém sdílených významů, jenž utváří naše porozumění světu kolem nás. Projevuje se v každodenní praxi ve významech, které člověk připisuje lidem, věcem a událostem kolem sebe. Jejich smysl není předem daný, ukrytý někde v jádru věcí samých, jak tvrdí některé starší přístupy. Význam věcí je do určité míry arbitrární a je v praxi neustále vyjednáván, čímž se staré významy mění a vznikají nové. Podle konstruktivistického pojetí zakládá neustálá interpretace světa naši identitu i pojetí difference a náš vztah k ní. Nedílnou součástí kultury je i regulace – významy, které člověk připisuje světu kolem sebe regulují jeho chování, jsou jimi vytvářeny a udržovány normy a konvence.

V diplomové práci se věnuji analýze reprezentací. Hall nabízí základní shrnutí konceptu v kontextu humanitních věd. Poukazuje na centrální úlohu jazyka v procesu reprezentace: chápe ho jako privilegované médium, díky němuž jsou produkce a sdílení významů možné.

⁴ Oblast severní Afriky se jako téma českých cestopisů objevuje již od konce středověku raného novověku. Viz STORCHOVÁ, Lucie (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15.–17. století*, Set out, Praha 2005.

⁵ ADE AJAYI, J. F., *Africa at the Beginning of the Nineteenth Century. Issues and Prospects*, in: ADE AJAYI J. F. (ed.), *General History of Africa VI. Africa in the Nineteenth Century until the 1880's*, Heinemann International-UNESCO-University of California Press, Berkeley 1989, s. 6–7.

⁶ LEMMEN, Sarah, *Tschechen auf Reisen. Repräsentationen der außereuropäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890–1938*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2018, s. 162.

⁷ HALL, Stuart, *The Work of Representation*, in: HALL, Stuart (ed.), *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*, SAGE Publications-The Open University, London-Thousand Oaks-New Delhi 2000, s. 1–6.

Jazyk autor chápe v širším slova smyslu – jeho součástí není jen mluva, ale například také vizualita, která je rovněž nositelem specifických kulturních významů. Sdílení kulturních významů, které se vztahují ke konkrétním reálným věcem, je možné díky procesu reprezentace. Hall ho popisuje ve dvou krocích⁸: 1) Reálné objekty, lidé, zvířata, události, ale také imaginární jsoouca či abstraktní představy korelují s koncepty, se kterými se spojují v mozku. Vzájemné vztahy mezi mentálními koncepty jsou utvářeny na základě podřazování jednotlivých konceptů různým kulturně specifickým kategoriím. Tím vznikají tzv. konceptuální mapy, tedy systém konceptů v různých vzájemných vztazích, které zakládají kulturu. Podobnost konceptuálních map sdílených mezi více lidmi umožňují jejich vzájemné porozumění. 2) Druhým krokem je sdílení konceptů skrze jazyk. Podobně jako vztah věcí a konceptů je i vztah mezi koncepty a jazykem čistě arbitrární. Určitá stálost vztahu mezi koncepty a znaky, která je nutná k vzájemnému porozumění, je výsledkem společenských konvencí, tzv. kódem. Kód alespoň dočasně fixuje významy, respektive zpomaluje jejich změnu.

Hall připomíná vliv sémiotického přístupu Ferdinanda de Saussura.⁹ Ten pracuje s pojmy označující (slovo, obraz atd.) a označované (koncept k nim přidružený), jež dohromady tvoří znak. Zdůrazňuje čistou arbitrarnost spojení označujícího a označovaného, které není výsledkem přirozeného spojení či zrcadlení (jak tvrdí některé starší přístupy), ale vzniká a je udržováno díky specifickým sociálním podmínkám (Saussure zdůrazňoval především lingvistické vlivy). Klíčové pro konstrukci významu je podle Saussura vyznačení diferencí, kterými se jednotlivé znaky od sebe liší. Nejjednodušší formou je využívání systému binárních opozic, existují však i jiné. Jako přínosné pro porozumění kulturním reprezentacím uvádí Hall také Barthesovy pojmy denotace a konotace.¹⁰ Zatímco na úrovni denotace jde o základní věcný popis, skrze konotaci dochází k propojení se širším kulturním polem a s abstraktními významy. Různé konotace propojují znak s obecnější kulturní rovinou, vztahují se k různým ideologiím, systémům vědění a k historii.

Specifická podoba reprezentací a jejich významy jsou dány jejich vztahem k diskurzu, resp. k různým diskurzům. V nich se propojuje oblast jazyka s praxí, produkce vědění s mocenskými vztahy.¹¹ Sarah Mills definuje diskurz s odkazem na Foucaultovo pojetí jako oblast možných výpovědí, které mají význam a efekt v reálném světě.¹² Podle Matonohy

⁸ Ibid., s. 17–20.

⁹ Ibid., s. 31–36.

¹⁰ Ibid., s. 37–39.

¹¹ Ibid., s. 44.

¹² MILLS, Sarah, *Discourse*, Routledge, London-New York 2004, s. 6.

diskurz určuje kdo, kde, za jakých podmínek a jak může vyjednávat společenskou realitu a tím se podílet na jejím utváření.¹³ Diskurz ohraničuje oblast smysluplných výpovědí o něčem v určitém historickém období, určuje, jaké vědění může vzniknout. Diskurz má i regulační funkci, která v podstatě znemožňuje existenci praxí a výpovědí mimo něj, respektive jim upírá význam.¹⁴ Jednou z námitek proti Foucaultově pojetí diskurzu bylo, že popírá existenci reálných věcí mimo diskurz. Tato námitka však plyne spíš z nedostatečného pochopení celého problému. Reálné věci nepochybně existují, diskurzivní struktury však určují, co pozorovatel bude pokládat v reálném světě za důležité a jaký tomu bude přikládat význam.¹⁵

Mills například popisuje koloniální diskurz jako rámec vztahující se ke specifickému mocenskému vztahu kolonizátorů (evropské mocnosti) a kolonizovaných (zbytek světa), který umožňoval produkci celé řady specifických praxí i textů (včetně cestopisů) a určoval význam výpovědí v nich obsažených.¹⁶ V rámci koloniálního diskurzu bylo možné chápat mimoevropský svět jako oblast otevřenou evropské expanzi, dobývání a následné kontrole. Velmi důležité je v tomto ohledu specifické uspořádání mocenských vztahů, jež zakládalo jednosměrnou produkci vědění o kolonizovaných lidech i územích ze strany kolonizátorů. Foucaultův přístup nechápe moc jako represivní, zdůrazňuje naopak jeho všudypřítomnou a produktivní povahu: moc skrze diskurzy utváří vědění, lidi i společnosti.¹⁷ I vědění je formou moci, podle Hallovy interpretace Foucaulta vědění zakládá autoritu pravdy, která má v reálném světě následně reálné dopady, čímž svou pravdivost potvrzuje.¹⁸ Koloniální mocenský vztah tak například umožňoval samotnou produkci cestopisů a určoval specifickou podobu reprezentací v nich. Cestopisná literatura následně podle Mary Luise Pratt utvářela představy svých čtenářů o imperiálním uspořádání (*imperial order*) a stanovovala jejich místo v něm.¹⁹ Díky četbě cestopisů získávali i koncoví čtenáři pocit důvěrné známosti zámořských území spojený s pocitem legitimního nároku na ně. Jan Matonoha poukazuje na diskurzivní původ mezery či opozice mezi člověkem a zvířetem, která akcentuje vzájemné rozdíly, a naopak

¹³ MATONOHA, Jan, *Za (de)konstruktivismem. Kritické koncepty (post)strukturální literární a kulturní teorie*, Academia, Praha 2017, s. 226.

¹⁴ HALL, *Representation*, s. 45.

¹⁵ MILLS, *Discourse*, s. 46.

¹⁶ *Ibid.*, s. 95.

¹⁷ *Ibid.*, s. 113.

¹⁸ HALL, *Representation*, s. 48–49. Foucault nemluví o pravdě v absolutním smyslu. Každá společnost má podle něj vlastní režim pravdy, tzn. typy diskurzů, které uznává jako pravdivé a jimiž se řídí.

¹⁹ PRATT, *Imperial Eyes*, s. 3–4.

zastírá příbuznosti.²⁰ Specifickému způsobu, jakým byla zvířata chápána v rámci evropského biologického diskurzu se věnuji v kapitole *Reprezentace zvířat*.

Při analýze reprezentací zvířat jsem si kladl tyto výzkumné otázky:

- 1) Jakým způsobem jsou reprezentována zvířata ve výše vymezených cestopisech? K jakým diskurzům se tyto reprezentace vztahují?
- 2) Jakými způsoby je reprezentován lov těchto zvířat? K jakým diskurzům se tyto reprezentace vztahují?
- 3) Jak reprezentace ovlivnil proces kolonizace Afriky a změny mocenských vztahů?
- 4) Jakým způsobem jsou v souvislosti s reprezentacemi zvířat a jejich lovu reprezentováni indigenní obyvatelé? K jakým diskurzům se tyto reprezentace vztahují?

Takto vymezené reprezentace analyzuji primárně v publikovaných českojazyčných cestopisech. Akademický slovní současné češtiny definuje cestopis poměrně volně jako „literární dílo popisující autorovy poznatky, zážitky a dojmy z cest zejména do cizích zemí.“²¹ Podmínkou je, že autor²² musel region navštívit v daném období a v cestopise se této návštěvě nějakým způsobem věnuje. Takto definovaných textů vzniklo relativně málo. Specifickou podobu pramenů ovlivňuje mj. doba, v níž vznikly a dobové trendy v cestopisném psaní.²³ Také rozsah, forma a zaměření analyzovaných cestopisů jsou různé. Čeněk Paclt pravděpodobně nezamýšlel vydávat o svém pobytu v zámoří knihu. S ohledem na značné rozdíly v rozsahu jednotlivých pramenů a nestejně množství požadovaných reprezentací nebylo možné věnovat se všem autorům rovnoměrně. Ve formě sebraných dopisů zasílaných přátelům do Čech vydal *Čenka Paclta cesty po světě* (1888) Jaroslav Svoboda. Paclt zaslal první dopis uvedený v cestopise na začátku roku 1870, poslední je datován k říjnu 1884. Řadou stejných míst a ve stejném čase jako Paclt cestoval i nejspíše nejznámější z autorů analyzovaných cestopisů, Emil Holub. Do jižní Afriky podnikl dvě výpravy, první v letech 1872–1879, druhou 1883–1887. Holub se na rozdíl od Paclta záměrem publikovat svá zjištění a zážitky netajil. Přes dva tisíce stran textu jeho dvou cestopisů představuje velmi obsáhlý

²⁰ MATONOHA, *Za (de)konstruktivismem*, s. 404.

²¹ <https://slovníkcestiny.cz/heslo/cestopis/0/13667>

²² Generické maskulinum je zde používáno cíleně. Všichni autoři zkoumaných cestopisů byli muži.

²³ Helen Carr identifikuje některé trendy, které se vyskytují v britském cestopisném psaní a ovlivnily podobu cestopisů. CARR, Helen, *Modernism and Travel (1880–1914)*, in: HULME, Peter, YOUNG, Tim (eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 75. Mým cílem zde není vyvozovat závěry o trendech v českém cestopisném psaní, jako spíš na příkladu zahraničního výzkumu poukázat na jejich existenci. Zda v českém prostředí byly trendy podobné nebo jiné, nejsem schopen s ohledem na malý počet analyzovaných pramenů určit.

pramen, kde se reprezentací zvířat i jejich lovu vyskytuje obrovské množství. Jde o *Sedm let v jižní Africe* (první díl vyšel roku 1880, druhý 1881) a *Dra. Emila Holuba Druhá cesta po Jižní Africe* (oba díly 1890). Ve srovnání s Holubovým dílem je rozsah části o západní Africe v knize *Z cest E. St. Vráže* (1898) malý. Také reprezentací zvířat obsahuje cestopis nesrovnatelně menší množství, přestože se autor sběru přírodnin systematicky věnoval. Cestovatel strávil v západní Africe přibližně první polovinu 80. let 19. století. Vilém Němec a Bedřich Machulka na afrických zvířatech do určité míry založili své podnikání v oblasti organizace loveckých výprav pro bohaté turisty. Jejich knihy proto obsahují celou řadu informací o zvířatech, v některých případech je dokonce téma lovu afrických zvířat hlavním tématem knihy (Machulkovo *V Africe na stezkách zvěře* vyšlo až po druhé světové válce v roce 1955, Němcovo *Na lovu lvů* roku 1916). Dále věnuji pozornost Němcovým knihám *Pěťadvacet let v Africe* (1930) a *Pod žhavým sluncem* (1920). Němec bydlel v Egyptě od roku 1886, výpravy na jih do vnitrozemí a následně i lovecké výpravy začal organizovat v závěru 19. století.²⁴ Nejpozději z autorů cestopisů přišel do Afriky Machulka, který s podnikáním v oboru loveckých výprav v Súdánu začal až v prvních letech 20. století.²⁵

Ke komparaci a zařazení do kontextu budu pracovat také s dalšími prameny, které nejsou cestopisné povahy. Přestože například Josef Kořenský sám byl známým cestovatelem, věnoval se také publikování řady populárně naučných textů pro mládež, jejichž cílem bylo seznámit čtenáře s různými aspekty mimoevropského světa. Jediný cestopis, který vydal a se kterým jsem okrajově pracoval (*Cesta kolem světa*; cestopis vyšel v několika dílech v letech 1896–1902), nesplňuje územní vymezení, protože autor subsaharskou Afriku nenavštívil. Dále v práci spíše okrajově používám výkladové slovníky (Riegrův *Slovník naučný*, Ottův *slovník naučný*) či Brehmův *Život zvířat*, který chápu jako velmi vlivný pramen v oblasti populárního biologického diskurzu. V poslední kapitole využívám také jeden pramen legislativní povahy, a sice *Convention Designed To Ensure The Conservation Of Various Species Of Wild Animals In Africa, Which Are Useful To Man Or Inoffensive*, která představovala vzor koloniálních zákonů regulujících lov afrických zvířat. Více tento pramen komentuji v příslušné části textu.

V první kapitole se obecně věnuji kolonizaci Afriky Evropany. Soustředím se zejména na dělení Afriky (*the scramble for Africa*) v poslední čtvrtině 19. století – jako na zlomový

²⁴ JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla, JŮN, Libor, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, in: JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla, NAVRÁTILOVÁ, Hana, HAVLŮJOVÁ, Hana, JŮN, Libor, „Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. století a první poloviny 20. století, Praha 2009, 260–262.

²⁵ *Ibid.*, s. 272–275.

moment. Zabývám se také otázkou podílu občanů Rakouska-Uherska na kolonialismu a jejich vztahem ke koloniálnímu diskurzu a problematikou konceptualizace afrického prostoru v cestopisné literatuře. Druhá kapitola se věnuje tématu reprezentací přírody a zvířat. Nejprve se zabývám metodologickými otázkami, které v souvislosti s problematikou vztahu člověka a zvířat a jejich výzkumem v minulosti klade disciplína *animal studies*. Dále se ve druhé kapitole zabývám charakteristikou evropského biologického diskurzu. Ten se snažím identifikovat v jednotlivých analyzovaných cestopisech, ale také upozornit na různé alternativní přístupy konceptualizace přírody, které jsou v pramenech rovněž přítomné. Důležitou otázkou také je, nakolik byli indigenní obyvatelé chápáni jako součást přírody stavěné do opozice ke kultuře. Poslední dvě kapitoly se zabývají hlavním tématem práce – lovem afrických zvířat. Vymezuji v nich několik dominantních režimů lovu, které jsou v cestopisech přítomné. Ve třetí kapitole se zabývám lovem z důvodu pořizování sbírek přírodnin a komodifikací exotických zvířat. Druhým režimem je lov za účelem exterminace zvířat chápáných jako škodlivá a nežádoucí. Režim obstarávání potravy zabírá nejmenší část kapitoly a částečně se mu věnuji i v kapitole poslední. Ta rozebírá nové podmínky pro lov, jež vytvořila kolonizace afrického vnitrozemí evropskými mocnostmi a podřízení africké přírody koloniální legislativní kontrole. Důležitý je v této souvislosti vliv koloniálních zákonů na možnosti indigenního lovu. Posledním režimem, který identifikuji a který se díky nové mocenské situaci stal dominantním, je pojetí lovu jako sportu uzavírající celou kapitolu.

Ediční poznámka: všechny citace z pramenů jsou uvedeny v původním znění, včetně pravopisných chyb a dobového pravopisu.

2. Kolonizace Afriky

Podle Immanuela Wallersteina je třeba chápat dějiny Afriky v kontextu globálních dějin. Autor se zaměřuje na proces inkorporace afrického kontinentu do světového ekonomického systému a s tím spojenou transformací africké ekonomiky, k nimž podle něj docházelo přibližně v období od roku 1750 do posledního desetiletí 19. století.²⁶ Inkorporace afrického kontinentu do globálních ekonomických sítí představovala klíčový prvek pro vznik evropské modernity.²⁷ Autor odmítá, že by k transformaci došlo až vlivem dělení kontinentu mezi evropské koloniální mocnosti v pozdním 19. století (*the scramble for Africa*). Zdůrazňuje naopak existenci řady obchodních sítí, z nichž některé kontinentální rámec přesahovaly již dávno před tímto dělením. Wallerstein rozděluje Afriku 19. století z hlediska vztahů s evropskými mocnostmi na éru neformálního impéria (*informal empire*)²⁸, která trvala až do dělení Afriky v 80. letech, a byla pro ni charakteristická téměř naprostá hegemonie Velké Británie.²⁹ Vzhledem ke své hegemonní pozici zastávala Británie podle autora doktrínu volného obchodu. J. F. Ade Ajayi připomíná, že po většinu 19. století probíhaly evropské kontakty s Afrikou primárně při pobřeží. Evropští obchodníci kupovali komodity pro globální trh od indigenních obyvatel prostřednictvím obchodních stanic na pobřeží (*caostal trade*), dění ve vnitrozemí ovlivňovali jen nepřímo.³⁰ Roland Oliver a Anthony Atmore zdůrazňují, že ještě v roce 1879 bylo 90 % afrického území ovládáno indigenními vládci.³¹ Na začátku 20. století však už byl téměř celý kontinent, až na malé výjimky, ovládan evropskými mocnostmi.

Wallerstein chápe dělení Afriky v poslední čtvrtině 19. století jako vyvrcholení procesu inkorporace kontinentu do světové kapitalistické ekonomiky.³² Hospodářská krize v roce 1873 otřásla podle autora hegemonií Británie a struktura britského neformálního impéria se začala hroutit. Oliver a Atmore zdůrazňují zájem dalších evropských mocností na kolonizaci Afriky.³³

²⁶ WALLERSTEIN, Immanuel, *Africa and the World Economy*, in: ADE AJAYI J. F. (ed.), *General History of Africa VI. Africa in the Nineteenth Century until the 1880's*, Heinemann International-UNESCO-University of California Press, Berkeley 1989, s. 23.

²⁷ Autor v této souvislosti pokládá za nejdůležitější obchod s otroky. Důležité bylo i pěstování tzv. *cash crops* či obchod se slonovinou. Viz *Ibid.*, s. 26–34.

²⁸ Koncept *Informal empire* byl na poli historiografie zaveden v 50. letech s cílem narušit dosavadní debatu o britském imperialismu, která se soustředila jen na projevy imperialismu na formálně kolonizovaných územích. Viz ROBINSON, Roland, GALAGHER, John, *Imperialism of the Free Trade*, *The Economic History Review*, 6/1, 1953, s. 1–15.

²⁹ WALLERSTEIN, *Africa and the World Economy*, s. 37.

³⁰ ADE AJAYI, J. F., *Africa at the beginning of the nineteenth century*, s. 7.

³¹ OLIVER, Roland, ATMORE, Anthony, *Africa since 1800. Third Edition*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 103.

³² WALLERSTEIN, *Africa and the World Economy*, s. 38.

³³ OLIVER, ATMORE, *Africa since 1800*, s. 105.

Již v 70. letech probíhala jednání mezi Francií a Británií ohledně sfér vlivu, ve kterých měly mít evropské státy výsadní obchodní právo. Dalšími státy se zájmem o sféry vlivu v Africe byly Belgie, Portugalsko a nově vzniknuvše Itálie a Německo. Důsledkem bylo rychlé dělení Afriky, kdy se každá ze zúčastněných mocností snažila získat co největší území bez ohledu na své aktuální ekonomické potřeby.³⁴ Autoři připomínají, že jednou z podmínek nároku na přidělená území byla jejich reálná kontrola a zavedení efektivní koloniální správy.³⁵ Celý kontinent byl tak dobyt a rozdělen ve velmi krátkém období. Dělením Afriky nejenom že skončila hegemonie Velké Británie v Africe, která byla spojena s neformální koloniální říší, ale také začalo urychlené dobývání afrického vnitrozemí a ustavování evropské kontroly. Podle A. Adu Boahena probíhalo vlastní dobývání nejpozději do roku 1910.³⁶ Poté následovalo období konsolidace koloniálního systému spojené s hospodářským vykořisťováním, ke kterému však v řadě oblastí docházelo již dříve.

Roy Bridges charakterizuje britskou aktivitu v Africe až do 80. let 19. století jako expanzi bez anexí, jež spojuje s hegemonní pozicí Británie.³⁷ Od konce 18. století byly podle J. F. Ade Ajayi vysílány do vnitrozemí evropské expedice s cílem kontinent zmapovat.³⁸ Klíčové pro ně bylo zejména získání přesných informací o pramenech řek, polohách jezer a hor, dále rozmístění významných států a jejich hospodářské podmínky. Bridges připomíná také evropský zájem o klasifikaci rostlin a zvířat.³⁹ Upozorňuje na imperialistický charakter evropské vědy, kterou chápe jako evropské přivlastňování si světa skrze jeho průzkum a geografický popis. Vědecký průzkum podle autora nebyl objektivní, ani nestranný. Byl nástrojem zámořské expanze a sledoval mj. komerční zájmy vyšších a středních tříd.⁴⁰ Znalosti získané průzkumem vnitrozemí byly také později jedním z faktorů, proč se evropským kolonizátorům podařilo dobýt Afriku poměrně snadno a rychle.⁴¹ Ade Ajayi připomíná, že ze strany evropských mocností nedošlo až do druhé poloviny 19. století k žádnému zásadnímu průniku do afrického

³⁴ Ibid., s. 106.

³⁵ Ibid., s. 110–111.

³⁶ BOAHEN, A. Adu, *Africa and the Colonial Challenge*, in: BOAHEN, A. Adu (ed.), *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880–1935*, UNESCO Publishing-Heinemann-University of California Press, reprint 2000, s. 1.

³⁷ BRIDGES, Roy, *Exploration and Travel Outside Europe (1720–1814)*, in: HULME, Peter, YOUNG, Tim (eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 54.

³⁸ ADE AJAYI, *Africa at the beginning of the Nineteenth Century*, s. 6–7.

³⁹ BRIDGES, *Exploration and Travel Outside Europe (1720–1814)*, s. 57.

⁴⁰ Ibid., s. 61.

⁴¹ UZOIGWE, G. N., *European Partition and Conquest of Africa: An Overview*, in: BOAHEN, A. Adu (ed.), *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880–1935*, UNESCO Publishing-Heinemann-University of California Press, reprint 2000, s. 38.

vnitrozemí.⁴² I úspěšné misionářské podniky, další způsob evropského kontaktu s Afričany, byly podle autora charakteristické až pro druhou polovinu 19. století.

2.1. Vztah českých autorů ke koloniálnímu diskurzu

Rakousko-Uhersko, jehož byli autoři zkoumaných cestopisů občany, žádné vlastní koloniální državy v zámoří nemělo. Přesto se i středoevropská monarchie v určitém slova smyslu kolonialismu účastnila a cestopisy jsou toho dobrým dokladem. Barbara Lüthi, Francesca Falk a Patricia Purtschert připomínají, že v 80. letech 20. století se nejen v historiografii objevila otázka tzv. *kolonialismu bez kolonií* (*colonialism without colonies*).⁴³ Koncept reagoval na kritiku tehdejších postkoloniálních teorií, které byly problematizovány mj. pro své příliš binární rozdělení světa na kolonizátory (tj. západní koloniální mocnosti) a kolonizované.⁴⁴ Pro koncept *kolonialismu bez kolonií* je podle Lüthi, Falk a Purtschert charakteristická problematizace zapojení států bez oficiálních kolonií do koloniálních vztahů.⁴⁵ Cílem je přehodnotit a decentralizovat klasický pohled na kolonialismus, jenž klade přehnaný důraz na velké koloniální mocnosti. Autorky zdůrazňují zaměření tohoto nového přístupu ke zkoumání koloniálních dějin na kulturní aspekty, konkrétně na koloniální vztahy přítomné v každodenní kultuře, diskurzivních a vizuálních reprezentacích a imaginaci.⁴⁶

Filip Herza připomíná, že ačkoliv Rakousko-Uhersko bylo spíše státem nacházejícím se na semiperiferii mocenských vztahů a nedá se o něm mluvit jako o centru, tvořilo přesto nedílnou součást globálních koloniálních struktur.⁴⁷ Koloniální imaginace byla nepochybně přítomná i v českých zemích, což Herza dokazuje na příkladu velkého úspěchu „etnografických“ přehlídek indigenních Afričanů, které se konaly v Praze. Zájem o dění v koloniích spojený s přesvědčením o vlastní příslušnosti k civilizované Evropě, byl důležitý pro sebedefinici českého národa jakožto vyspělého. Češi se tím hlásili ke koloniální ideologii, založené na

⁴² ADE AJAYI, *Africa at the Beginning of the Nineteenth Century*, s. 7.

⁴³ LÜTHI, Barbara, FALK, Francesca, PURTSCHERT, Patricia, *Colonialism without Colonies: Examining Blank Spaces in Colonial Studies*, National Identities, 18:1, 2016, s. 2.

⁴⁴ Binární vidění světa je vytýkáno například Saidovu konceptu *Orientalismu*, který je jinak uznáván jako klasický. V historiografii se proto objevují přístupy, jež se snaží tento koncept rozšířit i na státy, které sice nebyly klasickými koloniálními mocnostmi, ale přesto měly vlastní koloniální diskurz. Viz FEICHTINGER, Johannes, *Komplexer k.u.k. Orientalismus: Akteure, Institutionen, Diskurse im 19. und 20. Jahrhundert in Österreich*, in: BORN, Robert, LEMMEN, Sarah (eds.), *Orientalismen in Ostmitteleuropa: Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*, Transcript, Bielefeld 2014, s. 31–63.

⁴⁵ LÜTHI, FALK, PURTSCHERT, *Colonialism without colonies*, s. 4.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 5.

⁴⁷ HERZA, Filip, *Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Scriptorium, Praha 2020, s. 145.

rasově hierarchické představě o dominanci bílého muže a vlastní (případně evropské) kulturní nadřazenosti nad méně civilizovaným zbytkem světa, za nějž nese „evropský bílý muž“ odpovědnost. Markéta Křížová upozorňuje na koloniální fantazie českých cestovatelů, kteří mnohdy veřejně prezentovali své názory na místa, která by Rakousko-Uhersko mohlo a mělo kolonizovat. To je podle autorky typické například pro Holubův cestopis.⁴⁸ Holub také opakovaně pojmenovává geografické útvary v jižní Africe podle různých osobností z českých národních dějin, míst v Čechách apod., čímž provádí jejich symbolické přivlastnění.⁴⁹ Jak ale upozorňuje Křížová, Holubem navržené názvy se na moderní mapy nedostaly.⁵⁰

Specificky českou pozici ve vztahu ke koloniálnímu diskurzu identifikuje Sarah Lemmen ve své analýze českých cestopisů.⁵¹ Čeští cestovatelé podle ní sice v rámci Evropy byli v subalterní pozici, zároveň se ale hlásili k evropské identitě včetně společných obrazů a stereotypů, které jsou v cestopisech využívány. Kromě celoevropské identity autorka poukazuje také na identitu národní, jež byla v mnoha reprezentacích rovněž určující. Lemmen v analyzovaných cestopisech nachází silnou identifikaci cestovatelů s evropskou civilizací, jejíž součástí se autoři cítili být. Charakteristické je dichotomické rozdělení světa na civilizaci, kterou autoři považují za vlastní, a necivilizované jiné.⁵² Čeští cestovatelé se v cestopisech hlásí k evropské kulturní nadřazenosti. Jeho součástí byla i civilizační mise, resp. odpovědnost za šíření vlastní, vyšší, kulturu do necivilizovaného světa. Zároveň však Lemmen poukazuje na napětí mezi příslušností k evropské identitě a identitou malého národa bez kolonií.⁵³ Lemmen tak pro české cestovatele navrhuje třetí kategorii mezi kolonizátory (západoevropskými mocnostmi) a kolonizovanými. Z této pozice bylo pro cestovatele možné se v jednom cestopise identifikovat s evropskými civilizačními hodnotami a současně kritizovat přístup koloniálních mocností k indigenním obyvatelům, či se s nimi dokonce ztotožňovat a hledat paralely mezi jejich podřízenou pozicí v rámci koloniálních mocenských vztahů a vlastním malým národem.⁵⁴

Křížová poukazuje také na zapojení českých zemí do globálních ekonomických struktur, jejichž fungování, závislé na vykořisťování kolonií, bylo důležité pro vznik evropské, a tedy

⁴⁸ KŘÍŽOVÁ, Markéta, *Koloniální sny českých vlastenců*, <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/koloniální-sny-ceskych-vlastencu.html>

⁴⁹ Z mnoha podobných zmínek v cestopise např. „...dále vyniká tu sedlovitý pahorek, kterému dal jsem jméno Žižkovo sedlo.“ Viz HOLUB, Emil, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*, II., Praha 1881, s. 27.

⁵⁰ KŘÍŽOVÁ, *Koloniální sny českých vlastenců*.

⁵¹ LEMMEN, Sarah, *Tschechen auf Reisen*, s. 237-238.

⁵² *Ibid.*, s. 239.

⁵³ *Ibid.*, s. 240.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 241.

i české, modernity.⁵⁵ Na ekonomické zapojení států bez vlastních zámořských kolonií do koloniální ekonomiky upozorňují také Putschert, Falk a Lüthi.⁵⁶ Na příkladu Švýcarska ukazují, že ekonomické zapojení nemuselo probíhat jen na úrovni států, ale také prostřednictvím dalších aktérů, například různých podniků či jednotlivců. Podobně byli i Češi, resp. občané Rakouska-Uherska, zapojeni skrze své podnikatelské aktivity do vykořisťování mimoevropských oblastí, jak ukazují dále na příkladech obchodu se živými zvířaty a organizace loveckých výprav.

2.2. Konceptualizace prostoru a krajiny

Lemmen chápe prostor jako centrální kategorii cestování. Vymezuje přitom prostor jako geografickou dimenzi, ve které se cestovatelé pohybovali, a imaginární prostor (*imaginierte Geographie*⁵⁷), jenž cestovatelé v roli autorů následně konstruují ve svých cestopisech.⁵⁸ Angela Thompsell poukazuje na imaginární povahu afrického vnitrozemí, které představovalo ideální loveckého území.⁵⁹ Představy o loveckých územích byly podle autorky vytvořené na základě dostupných reprezentací ještě před příjezdem bílého evropského lovce do Afriky. Imaginativní krajiny následně zpětně utvářely narativy, chování a vztahy spojené s africkým lovem. Edward Said zdůrazňuje poetický a emoční rozměr prostoru, který je pro utváření významů daleko důležitější než empirický prostor sám (pokud je vůbec o něčem takovém možné mluvit odděleně).⁶⁰ Imaginativní geografie podle něj umožňuje připisovat význam i místům a oblastem, které jsou vzdálené a anonymní. Imaginativní geografie dává tomuto prostoru kulturně podmíněný racionální smysl. Pro šíření reprezentací Afriky byly důležité mj. starší cestopisy a přednášky cestovatelů, kteří se vrátili do Evropy. Autoři českých cestopisů opakovaně zmiňují starší cestopisy jako zdroj svých informací o regionu i jako důvod, proč se do Afriky vůbec rozhodli jet. Holubovým vzorem byl Livingstone,⁶¹ Němec jmenuje celou řadu evropských cestovatelů a vědců, již Afriku navštívili v minulosti a imponovali mu: „...tanuly mi na mysli vždy jen sláva a zásluhy věhlasných cestovatelů po Africe; jejich příkladu jsem

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ PURTSCHERT, Patricia, FALK, Francesca, LÜTHI, Barbara, *Switzerland and 'Colonialism without Colonies'*, *Interventions*, 18:2, 2016, s. 286.

⁵⁷ Koncept imaginární geografie přebírá autorka od Saida, reflektuje ale i způsoby, jakými s konceptem pracovali jiní autoři navazující na Saida.

⁵⁸ LEMMEN, *Tschechen auf Reisen*, s. 161.

⁵⁹ THOMPSELL, Angela, *Hunting Africa. British Sport, African Knowledge and the Nature of Empire*, Palgrave macmillan, London-New York 2015, s. 26.

⁶⁰ SAID, Edward W., *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Penguin Modern Classics, London 2003, s. 54–55.

⁶¹ Podle Martina Šámala Holub Livingstonovy cestopisy chápal jako určité měřítko vlastních aktivit v jižní Africe. Viz. ŠÁMAL, Martin, *Emil Holub. Cestovatel, Etnograf, Sběratel*, Vyšehrad-Národní Muzeum, Praha 2013, s. 85.

chtěl následovati. Bylo jich hned množství: Stanley, Cameron, Brazza, Dr. Schweinfurth, Dr. Junker, Nachtigal, Hesse-Wartegg, Wissmann a jiní byli mi jasnými hvězdami, jimiž jsem se chtěl řídití.“⁶² Podobně píše Machulka, reprezentující zde další generaci autorů analyzovaných cestopisů, o zásadním vlivu činnosti a přednášek Holuba a Vráze.⁶³

Prostorovým rámcem, ve kterém jsou zvířata v cestopisech situována, je krajina. „Od Kurumanu došel jsem přes Kolobeng až za jezero Ngami,“ píše Paclt. „V těch končinách jsou krajiny smutné, větším dílem rovinaté a písčité, jen bídným křovím porostlé, ale s rozmanitou zvěří hojně oživené.“⁶⁴ Funkce zvěře jako prvku, který je součástí krajiny a „oživuje“ ji, se vyskytuje i v cestopisech dalších autorů. Charakteristické pro koloniální diskurz je také označení africké krajiny jako smutné. V tomto konkrétním případě se na smutném charakteru nepochybně podílí absence vegetace, polopouštní charakter a absence života. V širším kontextu je však možné chápat evropské označování africké krajiny jako smutné i jako poukázání na absenci civilizace (viz dále). K obecné charakteristice Afriky byla využívána i další zájmena, jejichž cílem bylo zdůraznit necivilizovanost či nepříjemnost této části světa. Vráz charakterizuje celý Africký kontinent jako „nevládnou černou pevninu.“⁶⁵

Mills upozorňuje, že koncept krajiny je ryze západní formou reprezentace pocházející z malířství. Označuje ohraničený prostor, pro který jsou charakteristické určité estetické zákonitosti. Nejde o empirický objekt ani o koncept, který by byl kulturně univerzální.⁶⁶ Stibral a Faktorová se zabývají genezí evropského pojmu krajiny od raného novověku, a kromě ohraničeného charakteru připomínají také její specifický ráz.⁶⁷ Slovník bratří Grimmů (1885) definuje podle autora a autorky krajinu jako „určitý celek země či oblast jisté polohy a přírodní povahy.“⁶⁸

⁶² NĚMEC, Vilém, *Pětadvacet let v Africe. Vzpomínky cestopisné a přírodopisné; veselé příhody, dobrodružství, kolonisace; události lovecké a historické črty z mého pětadvacetiletého pobytu v Africe*, díl I., Praha 1930, s. 56.

⁶³ „Když jsem pak jako gymnazista uviděl prvního afrického cestovatele dr. Emila Holuba při jeho přednášce... měnil se můj zájem zvolna v pevné rozhodnutí stát se též jedním z průkopníků poznání ‚temného světadílu‘.“ [uvozovky autor]. Viz MACHULKA, Bedřich, *V Africe na stezkách zvěře*, Praha 1955, s. 9.

⁶⁴ PACLT, Čeněk, SVOBODA, Jaroslav, *Čeňka Paclta cesty po světě. Příhody a zkušenosti na jeho cestách po Americe, Australii, Novém Zeelandě a jižní Africe*, Mladá Boleslav 1888, s. 193.

⁶⁵ VRÁZ, Enrique, Stanko, BAUŠE, Bohumil, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 209.

⁶⁶ MILLS, Sarah, *Gender and colonial space*, Manchester University Press, Manchester-New York 2005, s. 72.

⁶⁷ Moderní pojem krajiny má svůj základ v krajinomalbě 15. a 16. století, kdy obrazy zachycovaly ohraničený úsek území. V němčině měl pojem *landschaft* také majetkoprávní význam a krajina byla spojována s administrativně-správním prostorovým celkem. Viz. STIBRAL, Karel, FAKTOROVÁ, Veronika, *Krajina: slovo, pojem, koncept*, in: STIBRAL, K., FAKTOROVÁ, V. (eds.), *Krajina – maska přírody?*, Episteme, České Budějovice 2015, s. 10–11.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 12.

Mills dále poukazuje na specifický vztah Evropanů (resp. Britů a Britek) ke krajině. Ti krajinu chápali jako něco, co je jim vnější a s čím musí sebe sama konfrontovat, spíše než jako oblast, jejíž by se cítili být součástí.⁶⁹ Distance od krajiny je podle autorky charakteristickým průvodním jevem kolonialismu stejně jako chápání krajiny v koloniích jako nerozvinuté. Podle Mills byla krajina evropskými kolonizátory nahlížena jako prázdná ve smyslu absence čehokoliv západního. Krajina takto chápaná podle autorky čeká, až do ní kolonizátor otiskne svou individualitu a podněcuje kolonizátora k expanzi. Kolonizujícím pohledem je krajina vyprázdněna a její budoucí význam je možné formulovat jen v rámci kapitalistické logiky produkce pro trhy a exploatace přírodních zdrojů.⁷⁰

2.2.1. Dichotomie civilizace/divočina

K literární konstrukci prostoru patří podle Lemmen formulování mocenských vztahů a představ o řádu světa (*Weltordnung*). Děje se tak skrze oddělování vlastního⁷¹ a cizího, vymezení hranice mezi námi a jinými.⁷² Diskurzivní strukturování prostoru a z něj plynoucí konotace, se kterými byla konkrétní popisovaná oblast spojována, určovala binární opozice civilizace a divočiny. Lemmen v této souvislosti používá koncept dvojité geografie (*double geography*).⁷³ Africký prostor, který byl jako celek označován za necivilizovaný, je v cestopisech dále dělen na civilizovaná a necivilizovaná místa, respektive jednotlivým místům a oblastem je připisována různá míra civilizovanosti. Explicitně je tato opozice vyjádřena například u Paclta: „V měsíci dubnu přišel jsem za řeku Vaal. Až sem neprošla dosud evropská civilizace. Levý břeh Vaalu patří svobodnému státu Oraňskému, v jehož pohraničních krajinách pokouší se o pokřesťanštění divochů valně misijnářů všelikého vyznání.“⁷⁴ Podobně staví šíření civilizace do protikladu k přírodě a necivilizovanému „temnému“ vnitrozemí Vráz při popisu překážek, které brání zesplavnění a hospodářskému využití řeky Volty: „Bohužel pro mnohé písčiny ve svém ústí a pro četné peřeje a mělčiny naprosto nesplavna jest. Prostupujeť ji nesmírné množství skalisek, kteráž činí regulování její nemožným. Tak uzavřela

⁶⁹ MILLS, *Gender and colonial space*, s. 73–74.

⁷⁰ Ibid., s. 80–81.

⁷¹ Jako referenční oblast, kterou autoři chápou jako *vlastní* a se kterou srovnávají místa, o kterých píšou, figuruje v cestopisech Rakousko. Viz LEMMEN, *Tschechen auf Reisen*, s. 162. Explicitně srovnává africkou krajinu s domácí jen Paclt. V dopise nazvaném „Z portu Eliščina k řece Vaalu“ například odkazuje k oblasti Turnovska, odkud pocházel: „...panorama, uvádějící mi na mysl turnovský ráj. Nescházelat tu ani řeka, jež se krajinou vine jako naše Jizera...“⁷¹ Viz PACLT, *Čeňka Paclta cesty světem*, s. 156. Paclt tato srovnání používá především v prvních dopisech.

⁷² LEMMEN, *Tschechen auf Reisen*, s. 161.

⁷³ Jedná se o rozvinutí Saidova konceptu imaginární geografie. Viz Ibid., s. 171.

⁷⁴ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 172.

sama příroda přístup do temného nitra Zlatého pobřeží touto cestou.“⁷⁵ Spojování civilizace, která postupně proniká do vnitrozemí, s technickým pokrokem a modernizací, je podle Lemmen typickým znakem českého cestopisného psaní.⁷⁶ Charakteristické je v tomto případě oddělování nás (resp. autorů; moderních, civilizovaných) od cizích (reprezentujících zaostalost).

2.2.2. Reprezentace afrického vnitrozemí před a po kolonizaci

Holub sebe samého prezentuje jako objevitele, který proniká do dříve neznámých krajů a zařazuje je do systému evropského vědění. Šíření civilizace v jižní Africe spojuje především se zaváděním zemědělství i s hospodářskou a technickou modernizací obecně. Typické přitom je, že nositelem civilizace a modernizace je Západ: „...že vláda podporuje rozvoj zlatodolů, této přitažlivé síly vystěhovalců, je dozajista chvalitebno. Avšak velkolepé a dalekosáhlé následky bude mít stavba železné dráhy z vnitrozemí k Indickému oceánu.“⁷⁷ Šíření civilizace pro něj znamená pokrok vpřed a hodnotí jej v tomto případě pozitivně: „Není země na světě, které by také šťastná doba nebyla souzena; Zavaalsko kráčí najisto velké budoucnosti vstříc.“⁷⁸ V Holubových cestopisech jsou s divočinou a neznámými krajinami spojovány především oblasti na sever od řeky Zambezi: „Ovšem sluší tu doznati, že jsme v končinách těchto stanuli na hranici, za kterou dále nesáhá užívání střelné zbraně.“⁷⁹ Podobně je tomu i u Paclta: „Hodlám proniknouti až k řece Zambesi, kde je hojně slonů, hrochů, nosorožců a jiných zvířat. Podél řeky půjdu až k východnímu pobřeží a pak dále k Mozambiku. Je to ovšem cesta odvážná, ale starý husita má dosud dost zmužilosti a neleká se nebezpečí,“⁸⁰ asociuje krajinu s hojností zvěře a také s nebezpečím.

Na rozdíl od Holuba a dalších Machulka popisuje krajinu již z velké části kolonizovanou. Koloniální správa pronikla i do vnitrozemí a podřídila ho své kontrole. Mimo jiné také zajistila zesplavnění řek, které Holub s Vrázem chápou jako klíčové pro průnik do nitra Afriky.⁸¹ Ve vnitrozemí konstruovaném Machulkou platí Evropany vytvořené zákony a koloniální správa

⁷⁵ VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 164.

⁷⁶ LEMMEN, *Tschechen auf Reisen*, s. 196.

⁷⁷ HOLUB, Emil, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta po Jižní Africe. Z Kapského Města do země Mašukulumbův Cesty v Jižní Africe vykonané v letech 1883–1887*, díl I., Praha 1890, s. 101.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 102.

⁷⁹ HOLUB, Emil, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta po Jižní Africe. Z Kapského Města do země Mašukulumbův Cesty v Jižní Africe vykonané v letech 1883–1887*, díl II., Praha 1890, s. 206.

⁸⁰ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 170.

⁸¹ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 70.

kontroluje i zbývající divočinu a její obyvatele.⁸² Machulka britské zákony nekriticky schvaluje a hodnotí jako jednoznačný přínos pro rozvoj a racionální správu Afriky. Na kritiku koloniálních politik lze v jeho cestopise narazit jen v případě, že hodnotí území spravované jinou koloniální mocností.⁸³ Přesto v obecném rámci hodnotí evropskou přítomnost v Africe jednoznačně pozitivně, Evropané podle něj kontinent postupně civilizují. Pokud používá tradiční označení kontinentu „temná Afrika“, uvádí jej většinou v uvozovkách a často spojuje především s minulostí.⁸⁴

Holub s Pacltem na jedné straně a Machulka na druhé zde reprezentují různé podoby reprezentací africké krajiny v době před dělením kontinentu, v jeho průběhu a po něm. Kategorie civilizace a divočiny používají všichni autoři, jejich významy jsou však ovlivněné historickým vývojem a rozdílným uspořádáním mocenských vztahů v 70. a 80. letech 19. století a na začátku 20. století. I přes velkou geografickou vzdálenost, která dělila oblast Holubových a Pacltových cest od Machulkových, byly tyto kategorie používány univerzálně pro celou Afriku, chápanou do určité míry jako homogenní celek. Daleko větší vliv na podobu reprezentací tedy mělo mocenské uspořádání, které se na celém kontinentu dramaticky změnilo v závěru 19. století (viz výše).

⁸² Ibid., s. 79.

⁸³ Ibid., s. 65.

⁸⁴ Ibid., s. 9.

3. Reprezentace zvířat

3.1. Animal studies, pojem zvířete

Tim Ingold upozorňuje na kulturní konstruovanost konceptů animality, humanity i přírody. Význam těchto konceptů i jejich vzájemný vztah závisí na kulturních a historických podmínkách.⁸⁵ Clare Palmer zdůrazňuje také mocenský rozměr každé reprezentace zvířete a na její vztah k různým diskurzům.⁸⁶ O dekonstrukci, kritiku a přehodnocení konceptů animality a humanity a jejich vzájemného vztahu se snaží interdisciplinární oblast *animal studies*.⁸⁷ Objektem výzkumu *animal studies* jsou interakce lidí a zvířat, dále významy a funkce, jež zvířata zaujímají v lidských společnostech a kulturách.⁸⁸

Mergo DeMello situuje počátek disciplíny do období druhé poloviny 70. a začátku 80. let.⁸⁹ Spojuje ho s vydáním dvou významných filosofických prací zaměřených na otázku práv zvířat – *Animal Liberation* Petera Singera (1975) a *The Case for Animal Rights* Toma Regana (1983). Jak vyplývá již z názvů těchto dvou prací, důležitou součástí *animal studies* je jejich aktivistický rozměr. Autorka společně s *animal studies* připomíná akademický feminismus 70. let, který nastolil otázku kritické reflexe kategorie žena, nebo afroamerická studia a hnutí za občanská práva sociálních skupin marginalizovaných na rasovém základě.⁹⁰

Paul Waldau stanovuje jako jeden z hlavních úkolů *Animal studies* formulaci příběhu o způsobech, jakými jednotlivci a kultury v minulosti interagovali se zvířaty.⁹¹ Část lidí podle autora odmítá z důvodu přehnaného pocitu lidské výjimečnosti (*human centeredness, human exceptionalism*) existenci problémů v minulosti. Cílem *animal studies* je na tyto problémy upozorňovat a tím zpochybňovat přílišný pocit lidské výjimečnosti.⁹² Pojmem *human centeredness* Waldau rozumí ostrou distinkci mezi životem člověka a mimolidským životem, která je hluboce zakořeněná v západní tradici. Zatímco lidský život je považován za posvátný, mimolidský život je nahlížen jako nižší, a v kontaktu s ním proto neplatí stejné morální

⁸⁵ INGOLD, Tim, *Introduction*, in: INGOLD, Tim (ed.), *What Is an Animal?*, Routledge, London-New York 1994, s. 11.

⁸⁶ PALMER, Clare, „*Taming the Wild Profusion of Existing Things*“? *A Study of Foucault, Power and Human/animal Relationships*, in: CHRULEW, Matthew, WADIWEL, Dinesh (eds.), *Foucault and Animals*, Brill, Leiden-London 2017, s. 116.

⁸⁷ Je možné setkat se též s označením *human-animal studies*.

⁸⁸ DEMELLO, Margo, *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*, Columbia University Press, New York 2012, s. 4.

⁸⁹ *Ibid.*, s. 7.

⁹⁰ *Ibid.*, s. 7.

⁹¹ WALDAU, Paul, *Animal Studies. An Introduction*, Oxford University Press, Oxford-New York 2013, s. 1–3.

⁹² *Ibid.*, s. 2.

standardy, jako pro jednání s lidmi.⁹³ Waldau v této souvislosti upozorňuje také na tradiční přesvědčení, že lidský život se kvalitativně liší od jiných forem života a z toho pro člověka vyplývají privilegia v podobě práva vládnout nad vším ostatním životem. Základy tohoto přesvědčení nachází ve filosofické, vědecké a náboženské tradici, kromě toho zmiňuje i další faktory.⁹⁴ Kritické vypořádání se s tradicí lidské výjimečnosti je podle autora potřebné z důvodu selhávání vztahu mezi lidmi, žijícími v moderních industrializovaných společnostech, a mimolidským životem, který je těmito společnostmi masivně ničen.⁹⁵ Podobně jako pojem *human centeredness* používají jiní autoři a autorky pojem *antropocentrismus* (*anthropocentrism*).⁹⁶

Jan Matonoha specifikuje, že dichotomie člověka a mimolidských zvířat byla a stále je vytvářena na materiální i diskurzivní úrovni a toto oddělení zastírá vzájemné podobnosti.⁹⁷ Dále upřesňuje, že oddělení vzniká a je udržováno mj. i zvláštními výrazy pro lidi a pro zvířata. Přestože uvádí různá označení, jejichž používáním se autoři a autorky, věnující se *animal studies*, snaží toto rozdělení zpochybnit (či ho alespoň performativně nepodporovat), sám nadále označení zvíře používá.⁹⁸ České překlady některých zahraničních označení používaných autory a autorkami *animal studies*, jako např. dichotomie lidské zvíře a non-lidské zvíře (*non-human animal*), nejsou použitelné v kontextu této práce. Vzhledem k povaze analyzovaných pramenů a období jejich vzniku se budu z velké části přidržuji tradičních označení, která obě chápu jako sociální konstruovaná (viz výše), případně pracuji s konkrétnějšími označeními.

Podle Palmer, která se zabývá mocenským vztahem lidí a zvířat, je důležité se ptát, jak jsou zvířata utvářena jako objekt našeho vědění a jak naopak diskurz o zvířatech ovlivňuje lidské sebepojetí.⁹⁹ Dichotomické chápání kategorií člověk a zvíře a jejich vzájemný vztah jsou patrné z dobových výkladových slovníků. Riegrův slovník naučný (1872) mezi zvířata v obecném slova smyslu řadí i člověka, určuje mu ovšem privilegovanou pozici a přiznává mu právo vlády nad světem: „Zvíře ... zove se každá organická živoucí bytost samovolně se pohybující, zevnějších dojmů sobě vědomá a proti nim jednáním reagující ... Dle výměru tohoto patřil by k zvířatům i člověk, nejdokonalejší však soulad tělesných jeho ústrojů vnitřních i zevnitřních,

⁹³ Ibid., s. 7. Autor kromě této nerovnosti upozorňuje i na existenci dalších nerovností mezi lidmi, především rasových, genderových a třídních.

⁹⁴ Ibid., s. 8.

⁹⁵ Ibid., s. 8.

⁹⁶ Pojem antropocentrismus je běžně používán i v češtině a budu ho proto používat.

⁹⁷ MATONOHA, *Za (de)konstruktivismem*, s. 404.

⁹⁸ Ibid., s. 405.

⁹⁹ PALMER, „*Taming the Wild Profusion of Existing Things*“, s. 116.

jakož i řeč a rozum staví tohoto na vrcholek nejen veškeré říše ústrojně, nýbrž i v čelo celé přírody.¹⁰⁰ Už v úvodu hesla je člověk stavěn do určitého protikladu ke zvířatům a dichotomie je v pokračování hesla dále zdůrazňována, například skrze tradiční téma lidské a zvířecí duše. Autor sice připisuje duši i zvířatům a odmítá tak karteziánské pojetí zvířete jako stroje, lidskou duši přesto staví zvlášť a zdůrazňuje její pozvedající působení na duše zvířat.¹⁰¹ Dále autor hesla píše o „mnohonásobném užitku, jakýž zvířata lidem poskytují, dávajíce jim materiál k potravě, oděvu, lékům aj.“ a zmiňuje též význam zvířat „v symbolice a v náboženských soustavách“.¹⁰² Emanuel Rádl, autor hesla „živočich“ v *Ottově slovníku naučném* (na který odkazuje heslo „zvíře“) zvolil odlišný přístup.¹⁰³ Člověkem se heslo nezabývá vůbec, „živočicha“ jen vymezuje proti rostlinám, k čemuž používá systém vycházející z Aristotelova stupňovitěho pojetí duše. „Rostliny mají ústroje ‚vegetativní‘, zvířata vedle nich také ‚animální‘; animální jsou svalstvo, nervstvo a smyslové ústroje.“¹⁰⁴

Aristotelovo pojetí duše¹⁰⁵ uspořádává přírodu do hierarchické posloupnosti s člověkem na vrcholu a podobně ji chápou i autoři hesel ve výkladových slovnících.¹⁰⁶ Podle Newmeyerovy interpretace Aristotelova pojetí duše má jen člověk intelektuální schopnost rozvažování (*deliberation, phronēsis*), díky níž je schopný podrobit reflexe svých myšlenek a jejich významů.¹⁰⁷ Podle autora hesla v Riegrově *Slovníku naučném* vyčnívá „nejvyšší tvor na zemi“ nad zvířata právě svou „duševností“.¹⁰⁸ Riegrův slovník u člověka rozlišuje kromě duše nevědomé (rostlinné) a vědomé (zvířecí) také sebevědomou. Ta je „duchem, kterýžto co nejvyšší stupeň duševní vloh u člověka vystupuje“.¹⁰⁹ Lidský sebevědomý duch je nejvyšší formou, kterou všechna ostatní zvířata jen nedokonale napodobují. Člověku je jako jedinému

¹⁰⁰ RIEGER, František Ladislav (ed.), *Slovník naučný*, díl devátý, Praha 1872, s. 434.

¹⁰¹ „zvláště zvířata, kteráž s člověkem v častém styku se nalézají, jsou schopna vloh své duševní zvýšiti, ledačemu se přiučiti i ledačemu odvyknouti“, viz. *Ibid.*, 435.

¹⁰² *Ibid.*, s. 436.

¹⁰³ „živočich ... jest bytost živá, obyčejně volně pohyblivá a živící se vedle látek tekutých také pevnými,“ začíná heslo. Viz *Ottův slovník naučný*. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, svazek 27, Praha 1908, s. 866.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 866.

¹⁰⁵ Aristotelovo pojetí přírody je hierarchické: „příroda podle něj postupuje vzestupnými krůčky od jedné bytosti ke druhé; od neoduševnělých přes rostliny a láčkovce ... ke zvířatům. ... Člověk má přirozenost podobnou bohům.“ Viz RÁDL, Emanuel, *Dějiny biologických teorií novověku I. Od renesance na práh 19. století*, Academia, Praha 2005, s. 61–63.

¹⁰⁶ „Člověk jest nejvyšší organická bytost, kterou známe.“ Viz Heslo *člověk*, *Ottův slovník naučný*, svazek 6, Praha 1893, s. 790.

¹⁰⁷ Autor připomíná velký vliv Aristotelovy filosofie na klasifikační systémy následujících staletí. Viz NEWMAYER, Stephen T., *Being the One and Becoming the Other*, in: CAMPBELL, Gordon Lindsay (ed.), *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 1577–1578.

¹⁰⁸ *Slovník naučný*, 1885, s. 544.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 544.

tvoru vlastní schopnost „šlechtného jednání cností“.¹¹⁰ Zatímco zvíře „nepřekročuje úzké meze skutečnosti,“ „člověk unášen jest v říši nadsmyslnou do oboru ideálů, zakládajících se na ideách pravdy, krásy a dobra, jichž dosíci sobě za cíl pokládá“.¹¹¹ Autor hesla člověk v *Ottově slovníku naučném* (1893) antropocentrickou pozici Riegrova slovníku nijak nezpochybňuje, spíše ji dále rozvíjí. Člověka od ostatních „tvorův organických“ odlišuje rozum a schopnost řeči.¹¹² Kromě toho autor upozorňuje také na centrální postavení člověka v „říši jeho pojmův a poznatkův“.¹¹³

3.1.2. Animal studies a historiografie

Přestože se jedná o interdisciplinární obor, dále se věnuji *animal studies* především v souvislosti s historií a historickou antropologií. Cílem je podle Erica Fudge integrovat poznatky *animal studies* do historických narativů a tím přispět k přehodnocení čistě antropocentrického nazírání světa a ostré binární opozice člověk–zvíře.¹¹⁴ Pro současné pojetí historie zvířat je podle autorky charakteristický poststrukturalistický (konstruktivistický) přístup, který problematizuje možnost přímého přístupu k minulosti prostřednictvím historických pramenů. K dispozici jsou pouze reprezentace historických zvířat, jež jsou obsažené v různých dobových dokumentech vytvořených lidmi.¹¹⁵

Fudge připomíná, že vztah západních kultur ke zvířatům byl převážně praktický a materiální a při psaní historie je proto nutné analyzovat významy zvířat z hlediska jejich praktického užitku pro člověka a neorientovat se jen na symbolickou rovinu.¹¹⁶ Dorothee Brantz v této souvislosti poznamenává, že naše ideje o zvířatech nejsou arbitrární, ale mají svůj původ v historicky specifické sociální organizaci vztahů mezi lidmi a zvířaty. Podle autorky je proto třeba využívat k analýze reprezentací metodologii sociální historie a antropologie.¹¹⁷ Zároveň však kritizuje tradiční antropologické a historické pojetí zvířat. Na jedné straně podle ní někteří autoři, inspirovaní metodami politické ekonomie, kladou přílišný důraz na ekonomické a technologické aspekty. Zvířata tak chápou především jako zdroj bohatství, jako pracovní sílu

¹¹⁰ Ibid., s. 545.

¹¹¹ Ibid., s. 544.

¹¹² *Ottův slovník naučný*, svazek 6, Praha 1893, s. 790.

¹¹³ Ibid., s. 790.

¹¹⁴ FUDGE, Erica, *A Left Hand Blow. Writing the History of Animals*, in: ROTHFELS, Nigel, *Representing Animals*, Indiana University Press, Bloomington-Indianapolis 2002, s. 14–16.

¹¹⁵ Ibid., s. 6–7.

¹¹⁶ Ibid., s. 7.

¹¹⁷ BRANTZ, Dorothee, *Introduction*, in: BRANTZ, Dorothee (ed.), *Beastly Natures. Animals, Humans and the Study of History*, University of Virginia Press, Charlottesville-London 2010, s. 23.

a komoditu. Na druhé straně kritizuje autorka přílišný důraz na pojetí zvířete jen jako nositele symbolických významů, které zakrývá nezávislou existenci zvířat jako takových.¹¹⁸ Autorka proto klade důraz na sociální rozměr interakcí mezi zvířaty a lidmi.¹¹⁹

3.2. Zvířata jako součást přírody

Heslo Afrika ve výkladových slovnících vydaných ve zkoumaném období obsahuje mj. část „Africká zvířena“. Riegrův *Slovník naučný* shrnuje tuto kategorii jednou větou: „Zvířena až po Saharu je středomořská, pak arabská podobná, v Sudánu je zvláštní s velikým bohatstvím v savcích největších, jako: slon, hroch, nosorožec, bůvol, přes 40 druhů antilop, 3 druhy koní divokých atd.“¹²⁰ V kontrastu s tímto stručným výčtem pokrývá text obsažený ve stejném hesle v *Ottově slovníku naučném* téměř tři strany.¹²¹ Obsahuje charakteristiku jednotlivých afrických regionů z hlediska fauny, a hlavně obsáhlý seznam živočichů roztrženy do tříd, řádů, čeledí a rodů.¹²² *Ottův slovník naučný*, vydaný 28 let po Riegrově *Naučném slovníku*, staví před čtenáře poměrně rozsáhlé množství informací uspořádaných podle vědeckých standardů, které v předchozím slovníku zcela chyběly. Jak naznačuje i uvedení jména Emila Holuba mezi řadou přírodopisců uvedených v rámci hesla, afričtí cestovatelé svými cestopisy přispívali k vytváření a šíření vědění o africké přírodě, na což se snažím touto kapitolou upozornit. Zároveň je mým cílem popsat charakter tohoto vědění.

Pratt identifikuje v cestopisech 19. století tzv. naturalistický narativ (*naturalist's narrative*). Pro tento styl psaní je typická kombinace vyprávění o průběhu cesty s přírodovědnými exkurzy, které hlavní narativ občas přerušují, nebo jsou přímo jeho součástí.¹²³ Přírodopisné exkurzy, popisující přírodní podmínky v určité oblasti, měly podle autorky pevně danou formu určenou biologickým diskurzem. Bridges upozorňuje na charakteristický vzorec (*pattern*) cestovatelského diskurzu, který spojuje s 19. stoletím.¹²⁴ Typický pro něj je postup cestovatele směrem z civilizace do neznámých oblastí, jež mají být prozkoumány a vědecky popsány. Součástí tohoto popisu je i klasifikace zvířat, rostlin a dalších přírodních jevů, které cestovatel na cestě potkává. Autor nazývá tuto praxi intelektuálním dobýváním (*intellectual conquest*) –

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 31–32.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 32.

¹²⁰ *Slovník naučný*, svazek 1, Praha 1860, s. 59.

¹²¹ *Ottův slovník naučný*, svazek 1, Praha 1888, s. 374–376.

¹²² *Ibid.*, s. 375.

¹²³ Naturalistický narativ byl jako styl psaní cestopisů hojně využíván po celé 19. století a podle autorky ovlivňuje cestopisné psaní dodnes. Viz PRATT, *Imperial Eyes*, s. 26–28.

¹²⁴ BRIDGES, *Exploration and travel outside Europe*, s. 57–58.

Evropané byli přesvědčeni, že dokážou přírodu univerzálně popsat, rozumí jejím zákonům a díky této intelektuální nadřazenosti mohou jako jediní přinést světu pokrok.

Pratt problematizuje zdánlivou nevinou cestovatele a přírodopisce v porovnání s postavou vojáka, který kolonizovaná území dobýval ve vlastním slova smyslu.¹²⁵ Ve srovnání s vojákem/dobývatelem byl a v řadě populárních reprezentací stále je¹²⁶ naturalista a sběratel celkem nevinou a nehrdinskou postavou. Autorka však upozorňuje na hegemónní charakter evropské vědy, jemuž se věnují dále, a také na dobové chápání naturalistů jako osob pomáhajícím evropským komerčním zájmům i koloniální expanzi. Podobně chápal svou cestu z českých cestovatelů především Holub¹²⁷; propojení zájmu o přírodu s komercí bylo ale důležité i pro další autory.¹²⁸

3.2.1. Biologický diskurz

Walter Mignolo upozorňuje na binární opozici konceptů přírody a kultury, která je typická pro západ, zatímco v jiných kulturách ji nenachází.¹²⁹ Příroda tak byla chápána jako cizí. Využívání systému binárních opozic při kategorizaci světa, oddělování nás od cizích, chápe Mignolo jako základ konceptu západní koloniality.¹³⁰ Charakteristická pro západní kolonialitu je její hegemónní povaha, která překonává alternativní (indigenní) výklady světa, jimž nepřikládá žádnou váhu.¹³¹ William M. Adams identifikuje dvojí chápání koloniální přírody ze

¹²⁵ PRATT, *Imperial Eyes*, s. 33.

¹²⁶ Jako záslužné a neviné nekriticky hodnotí Holubovy expedice např. článek na české Wikipedii: https://cs.wikipedia.org/wiki/Emil_Holub. Ještě oslavnější je internetová stránka Afrického musea dr. Emila Holuba: <https://www.holubovomuzeum.cz/historie>.

¹²⁷ Holub se o svých kolonizačních ambicích zmiňuje poměrně často. Svou cestu chápal mj. jako příležitost pro rozvoj domácího (rakouského, českého) průmyslu: „...dále hodlal jsem na výpravě své učiniti pokus, zdali se nebylo možno otevřít v jižní Africe nové tržiště domácímu průmyslu.“ Viz HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 6. Především v popisech krajiny a rostlin také opakuje zmiňuje i možnosti jejich komerčního využití. V jednom z mnoha přírodopisných exkurzů Holub popisuje „strom mapaniový ... který by se dosti záhy mohl státi důležitým předmětem vývozu a domácího průmyslu.“ Viz *Ibid.*, s. 282.

¹²⁸ Mám zde na mysli zejména podnikatelské aktivity Němce a Machulky. Jejich podnikání bylo na rozdíl od Holuba, který v cestopise sleduje nacionalistické a státní zájmy, více individualisticky zaměřené. Také Vráz získával prostředky na své cesty zásobováním obchodů se exotickými přírodninami. Viz další kapitoly.

¹²⁹ MIGNOLO, Walter, WALSH, Catherine E., *On Decoloniality. Concept, Analytics, Praxis*, Duke University Press, Durham-London 2018, s. 158.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 155.; Mignolo konceptem *koloniality* rozumí mocenské uspořádání (*colonial matrix of power*), které bylo konstitutivní pro vznik a udržování západní modernity. Cílem jeho konceptu dekoloniality je toto mocenské uspořádání analyzovat a porozumět tak lépe způsobům, jakými byla západní *kolonialita* vytvořena (*constituted*), udržována (*managed*) a jak se proměňovala (*transformed*) od jejího vzniku v 16. století až do současnosti. Viz *Ibid.*, s. 3–4.

¹³¹ *Ibid.*, s. 164.

strany západních kolonizátorů.¹³² Příroda mohla mít význam ekonomický, tedy být zdrojem surovin, které mají být zužitkovány (*exploited*; a v případě potřeby také chráněny před nadměrným vykořisťováním). Příroda mohla být chápána také jako nedotknutá původní divočina (*unchanged wilderness*), opak civilizace a kultury, který vyzývá racionálního obyvatele Západu k dobytí a zkrocení její divoké povahy.¹³³ Ari Akusti Lehtinen poukazuje také na romantickou složku západního konceptu přírody, který chápe jako důležitý pro snahy o její ochranu.¹³⁴

Adams poukazuje na osvícenské základy koloniálního projektu a jeho vztahu k přírodě – na osvícenskou víru ve schopnost lidské (resp. evropské) racionality ovládnout a uspořádat celý svět.¹³⁵ V jádru evropského koloniálního projektu stojí podle autora přesvědčení o nadřazenosti mysli nad hmotou (*superiority of mind over matter*), člověka nad iracionální přírodou. Posláním Evropanů proto bylo přinést řád a racionalitu přírodě a necivilizovaným lidem, kteří ji obývali a byli její součástí. Pod záminkou „zlepšení světa“ tak byli kolonizovaní podřízeni dobývání a kontrole. Patrick Harries píše, že cílem intelektuálního projektu, který uvedli do chodu evropští vzdělanci a vědci, bylo zkrotit chaos jim neznámého světa a zmenšit tak jeho hrůzy.¹³⁶ Kategorizaci přírody lze chápat jako její symbolické ovládnutí.

Zásadní vliv na evropský biologický diskurz, který určoval možnosti a strukturu naturalistických exkurzů, a tedy také způsob cestopisného psaní, mělo podle Mary Luise Pratt Linného dílo *Systema naturae* (1735).¹³⁷ Linného univerzální systém umožnil klasifikaci všech minerálů, rostlin a zvířat na planetě na základě popisu jejich viditelných částí a stanovení charakteristických znaků, určujících místo přírodních jsovců v systému. Tím podle autorky vytvořil rámec pro podřízení přírody celého světa evropskému hegemonnímu řádu skrze binominální systém pojmenování.¹³⁸ Linného klasifikační systém umožnil spuštění globálního

¹³² ADAMS, William M., MULLIGAN, Martin, *Introduction*, in: ADAMS, William M., MULLIGAN, Martin (eds.), *Decolonising Nature. Strategies for Conservation in Post-Colonial Era*, Earthscan Publications, London-Sterling 2003, s. 1.

¹³³ *Ibid.*, s. 5.

¹³⁴ LEHTINEN, Ari Aukusti, *Modernization and the Concept of Nature. On the Reproduction of Environmental Stereotypes*, in: MYLLYNTAUS, Timo, SAIKKU, Mikko (eds.), *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*, Ohio University Press, Athens 2001, s. 30.

¹³⁵ ADAMS, MULLIGAN, *Introduction*, s. 3.

¹³⁶ HARRIES, Patrick, *Butterflies and Barbarians. Swiss Missionaries and Systems of Knowledge in South-East Africa*, Waever Press, Oxford-Harare-Johannesburg-Athens 2007, s. 125.

¹³⁷ PRATT, *Imperial Eyes*, s. 24.

¹³⁸ Linné zavedl standardní botanickou nomenklaturu skládající se z rodového a druhového jména. Viz *Ibid.*, s.24–25.

klasifikačního projektu jako rámce, v němž bylo možné zahrnout pozorování a kategorizaci přírody do cestopisných vyprávění.¹³⁹

Podle Pratt vytvořil Linné svým globálním klasifikačním systémem požadavek lokalizovat každý druh na planetě, vytrhnout ho z jeho původního kontextu a umístit ho na vhodné místo v univerzálním systému vědění.¹⁴⁰ Takto chápaný projekt přírodní historie zásadním způsobem narušil již existující organické a ekologické vztahy mezi klasifikovanými druhy. Vytrhl je z jejich původního místa a zbavil je původních významů v ekonomických, sociálních a symbolických systémech indigenních obyvatel.¹⁴¹ Londa Schiebinger v této souvislosti připomíná, že proces pojmenování je procesem hluboce sociálním a politickým.¹⁴² Lingvistický imperialismus, jak je tento proces pojmenovávání občas označován, doprovázel a podporoval (*promoted*) evropskou globální expanzi a kolonizaci. Autorka dále upozorňuje, že v jakémkoliv pojmenování je obsažena kulturní identita a historie pojmenovaného objektu.¹⁴³ Jméno jako označující zařazuje označované do širšího kontextu. Univerzální systém klasifikace a pojmenování byl a je pevnou součástí prosazování západní hegemonie.¹⁴⁴ Podle Randyho Malmuda je dekontextualizace a zasazení do nových rámců typické i pro vizuální reprezentace zvířat.¹⁴⁵ Zobrazení živočicha lze chápat jako mocenský akt, kterým dochází k ovládnutí subjektu skrze kontrolu nad způsobem jeho reprezentace. Skrze vizuální a textové reprezentace se tvorové stávali součástí evropské kultury.

3.2.1.1. *Struktura západního biologického diskurzu v českých cestopisech*

Linného systém klasifikace přírody dělí přírodu na tři říše – minerály, rostliny a zvířata.¹⁴⁶ Objekty obsažené v každé třídě jsou dále rozděleny do tříd, řádů, rodů a druhů. Linného systém slouží jako základní struktura klasifikace živočichů i v řadě analyzovaných cestopisů. Nejvýznamnější je jeho vliv v Holubových přírodopisných exkurzích. „V lesích našli jsme ještě: antilopy kudu, kamzičí a losí, zulské i obyčejné antilopy lanní, gazelly schovávavé i kozorohovité, v severních pak částech žirafy, na rovinách četné pakoně, zebry a antilopy

¹³⁹ Ibid., s. 28.

¹⁴⁰ Autorka poukazuje na různé formy možného umístění, zmiňuje přírodopisnou knihu (*the order-book*), sbírku přírodnin nebo zahradu. Viz PRATT, *Imperial Eyes*, s. 31.

¹⁴¹ Ibid., s. 31.

¹⁴² SCHIEBINGER, Londa, *Plants and Empire. Colonial Bioprospecting in the Atlantic World*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)-London 2004, s. 195.

¹⁴³ Ibid., s. 196.

¹⁴⁴ Ibid., s. 198.

¹⁴⁵ MALMUD, Randy, *An Introduction to Animals and Visual Culture*, Palgrave macmillan, New York 2012, s. 5–6.

¹⁴⁶ DOUGLAS, Gina, *Organising, Naming and Ordering Nature*, in: CONVERY, Ian, DAVIS, Peter (eds.), *Changing Perception of Nature*, The Boydell Press, Woodbridge-Rochester 2016, s. 56–57.

skákavé; ze šelem: levharty, gepardy, karakaly, kočky divoké i pardalovité, genetky, ichneumony, skvrnitou hyénu, hyénového psa, dva druhy šakalův a tu i tam někdy medojeda; v letní době přilétá sem na tisíce vodního ptactva i bahňáků, kdežto perlinky a koroptve jsou stále po celý rok obyvateli této kotliny,¹⁴⁷ vypisuje Holub seznam živočichů, vyskytujících se v dané oblasti. Důležitá je snaha o totalitu, tj. zaznamenání všech druhů, které se v oblasti vyskytují. V cestopisném záznamu jsou zvířata reprezentována pomocí biologických klasifikačních kategorií. Charakteristické je jejich systematické uspořádání. Holub začíná třídou savců, do které řadí řád přežvýkavců¹⁴⁸ (antilopy, gazely, žirafy, pakoně, zebry), šelem (levharti, gepardi, karakalové, kočky divoké i pardalovité, genetky, ichneumoni, hyena, hyenový pes, šakali, medojed) a následuje třída ptáků. Tento systém uspořádání je s různými obměnami dodržován v obou Holubových cestopisech. V exkurzech věnovaných popisům přírodních podmínek v oblastech Holub také odděluje jednotlivé říše, například popíše jako první floru, pokračuje faunou a končí popisem geologických podmínek.¹⁴⁹

Pro Vrázův seznam, podobně jako pro seznamy druhů v dalších cestopisech, je typické binominální označení živočicha včetně latinské verze, které reprezentovalo místo živočicha v univerzálním systému. Také Vráz zachovává strukturu danou biologickým diskurzem, i když ve srovnání Holubem je méně patrná a nedá se srovnávat s Holubovým systematickým přístupem. Pasáž, která by se dala označit za systematické vypsání druhů žijících v oblasti, kde se autor zrovna nachází, je ve Vrázově cestopisu v celé části o Africe pouze jedna. „Dostalo se mi tu mnoha zajímavých exemplářů živočichů, z nichž uvádím zejména tyto: noční poloopice, zvané ‚potto‘ (u Presla uchoš) ‚Otolichnus galago‘. Poslednější z nich jest velice hezké zvířátko, jež jsem choval po delší dobu živé; značně zkrotlo a bavilo mě svými šprýmy. Není malé veverce nepodobno, jen uši a oči jeho jsou značně větší (tyto přizpůsobeny jsou nočnímu životu); ale posušky svými připomíná opici. Zde je nazývají ‚apunkesima‘.“¹⁵⁰ Seznam končí zmínkou o ptáku zoborožci a hmyzu, ze kterého Vráz zmiňuje „množství motýlův a brouků“ a konkrétně brouka „goliáše“.¹⁵¹ Cestovatel kombinuje seznam druhů, vyskytujících se v oblasti

¹⁴⁷ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 285.

¹⁴⁸ Názvy řádů přebírám z Brehmova *Života zvířat*. Zde konkrétně BREHM, Alfred, *Život zvířat. Savci*, díl první, svazek třetí, Praha 1890, s. 803–806.

¹⁴⁹ Pořadí jednotlivých říší Holub vždy nedodrží přesně tak, jak jsem ho popsal zde. V přírodopisných exkurzech je však patrně oddělen těchto tří říší vycházející z Linného klasifikačního systému. Viz např. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 92.

¹⁵⁰ VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 197–198.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 198.

s jejich detailnějším popisem. Tato forma se vyskytuje mnohokrát i u Holuba a dalších autorů. Na rozdíl od Holuba Vráz u většiny zvířat uvádí i jejich indigenní pojmenování.

Strukturu ovlivněnou biologickým diskurzem lze identifikovat i v Němcových a Machulkových cestopisech. Němec se na rozdíl od Holuba tolik nesnaží v jednom přírodopisném exkurzu pokrýt všechna zvířata v krajině, ale soustředí se na konkrétní třídu, které věnuje větší pozornost. „Všude na obzoru buď jednotlivě, buď ve skupinách stály, ležely neb volným krokem se ubíraly sajky, a bylo jich tolik, že nebylo vůbec možno učiniti si pojmu o jejich počtu. Nejmenší z nich byli arielové (Ant. Svemeringi); stáda jejich mající tisíc kusů, bylo od nás na pět set kroků.“¹⁵² Následuje popis vzhledu s důrazem na charakteristické znaky, jimiž se druh viditelně odlišuje od ostatních téhož rodu. Poté se Němec zaměřuje na další druhy a celý proces se opakuje. V tomto konkrétním úryvku následují klasifikace a popis sajky tiang a sajky hřivnatce. Poté Němec jen stručně shrne výskyt ostatních rodů, které mají pro vyprávění o lovu, jehož je exkurz součástí, význam: „Gazel a menších antilop nebylo viděti, poněvadž je kryla vysoká tráva, avšak zajisté jich ve stepi bylo též na sta. Buvolů však nebylo nikde.“¹⁵³ Podobně se v cestopisech věnuje i jiným třídám, zejména ptákům: „Jakmile jsme se přibližovali k některé louži, prozrazovalo ptactvo k mé nemalé zlosti náš příchod pravidelně pronikavým hvizdem a vzlétnutím. Hlavně se tak vyznamenávaly čejky ostruhové (Hoplopterus spinosus), dytík obecný (Oedienemus crepitaus), množství bekasinek a hejna jiného ptactva slukovitého.“¹⁵⁴

Pevnou součástí Němcových exkurzů (i exkurzů u jiných autorů) je jejich propojení s lovem klasifikovaných zvířat. Celé exkurzy jsou často součástí vyprávění o lovecké výpravě nebo po popisu zvířete následuje zmínka o způsobu a průběhu jeho lovu: „Byl to vskutku veliký orel chocholatý (Spizaetus bellicosus), nejsilnější orel celé Afriky. V rozpětí měřil hodně přes dva metry. Na hlavě a zádech šedohnědý, stonek každého péra hlavy a krku černý. Krycí péra na ramenou šedá, vroubená žlutohnědě. Perutě černé. Na hlavě krátká hustá chocholka, na přední straně nad okem a na čele čistě bílá. Krk, vole a celá spodní část těla leskle bílá jako porcelánová. Oči hnědé, nohy šedé a zobák leskle černý, mohutný, s nánosnicí barvy světle

¹⁵² NĚMEC, Vilém, *Pod žhavým sluncem. Cestopisné črty z výpravy konané v letech 1899–1900 východním Sudanem, Habeší a Italskou kolonií Eritreou*, Praha 1920, s. 40.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 41.

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 87.

indigové ... Ukořistiv tohoto orla byl jsem nevýslovně potěšen, neb jest to pták nejen velmi vzácný, ale i tak opatrný, že málokdy se podaří lovcí, přiblížiti se mu na dostřel.“¹⁵⁵

Machulkův cestopis se na rozdíl od ostatních věnuje africkým zvířatům a autorovým loveckým výpravám jako hlavnímu tématu. I Machulka hojně využívá propojení totalizujícího popisu zvěře v oblasti se zmínkami o loveckých možnostech: „Zde a na velikých ostrovech porostlých rákosinami byla má nejlepší loviště v Súdánu ... Na břehu i dále ve vnitrozemí byla stáda buvolů, antilop, zeber, houfky žiraf, pštrosů a tu a tam i černý nosorožec.“¹⁵⁶ Machulka vypisuje rody patřící do třídy savců a následuje pštros coby reprezentant kategorie ptáků. Zmínku o černém nosorožci na konci zde nechápu jako narušení diskurzivní struktury. Nosorožce autor určením „tu a tam“ před rodovým a druhovým jménem zařadil do zvláštní kategorie zvířat, která se v oblasti vyskytují méně často, čímž ho odděluje od ostatní rodů, jejichž výskyt je prezentován jako běžný.

3.2.1.2. *Klasický vědecký popis – určení charakteristického znaku*

Důležitou součástí informací o konkrétních živočiších je jejich fyzický popis, v některých cestopisech občas doplněný ilustracemi či fotografiemi. Popis vzhledu živočicha zejména u autorů, kteří sami sebe chápou jako vědce, připomíná určování charakteristického znaku klasickými přírodními historiky, jak ho vymezil Foucault.¹⁵⁷ Klasifikace zvířat na základě popisu jejich viditelných znaků a odlišení druhů na základě identit a diferencí jednotlivých znaků jsou dobře patrné například z Holubova exkurzu, ve kterém rozlišuje jednotlivé druhy ledňáčků: „...dále lze vidět... malého ledňáčka chocholatého (*Alcedo cristata*), nahoře blankytného a chocholou vyznačeného, ..., ledňáčka stromového (*Halcyon Swansonii*, *semicoerulea*), ..., černobíle kropenatého ledňáčka jižního (*Ceryle rudis*).“¹⁵⁸ Ještě podrobnějšímu popisu, obsahujícímu i exaktní určení velikosti, podrobuje o pár vět dále „nejpěknějších všech husiček, kterou přírodopisci zovou *Nettapus Madagascariensis*. Toto zvířátko majíc délky toliko třicet až pětatřicet centimetrů jest nahoře leskle černohnědé, vespod bělavé vyjma prsa a po stranách, kde jest barvy rezavé, tváře, čelo a hrdlo jeho jsou bílé, hlava tmavě černozeleňá; barva tato táhne se až na krk a tam vroubí s obou stran světlozeleňou

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 98.

¹⁵⁶ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 72.

¹⁵⁷ Foucault spojuje důraz na vizuální popis živočicha a určení charakteristického znaku, na jehož základě je tvor klasifikován a zařazen na své místo v systému, s klasickým obdobím. Viz FOUCAULT, Michel, *Slová a věci. Archeológia humanitných vied*, Pravda, Bratislava 1987, s. 208–209.

¹⁵⁸ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 426.

skvrnu“.¹⁵⁹ Charakteristické pro tento typ popisu je pojmenování živočicha českým (pokud existuje) a zejména latinským jménem, dále v případě ledňáčků vyjmenování charakteristických znaků, kterými se odlišují od příbuzných druhů. V případě „nejpěknější husičky“ pak fyzický popis celého ptáka s důrazem zejména na celkovou velikost, barvu, tvar a vzájemné uspořádání jednotlivých částí těla.

Podobně fungoval podle Foucaulta klasický popis struktury, na jehož základě mohl být nově objevený živočich klasifikován a zařazen přesně na své místo.¹⁶⁰ Klasické období podle Foucaulta končí přibližně s přelomem 18. a 19. století. V tomto období nachází autor zásadní diskontinuitu v evropském vědění o přírodě. Přesto se prvky diskurzu klasické přírodní historie objevují i v cestopisech autorů z konce 19. století. V naprosté většině případů přitom nejde o klasifikaci nově objeveného druhu, ale o zařazení již známého tvora do klasifikačního systému, který vznikl ve Foucaultově klasickém období. Kontinuita s klasickým obdobím je patrná v reprezentaci místa živočichů v systému pomocí binominálních názvů a struktura daná biologickými kategoriemi třídy, řádu, rodu a druhu. Kontinuitu je možné pozorovat i v určování jednotlivých druhů na základě viditelných identit a diferencí v charakteristických znacích. Naopak diskontinuita a příklon k Foucaultově biologii 19. století jsou přítomné zejména u Machulky a Němce (viz dále).

Douglas upozorňuje, že vedle Linného systému, který byl nejrozšířenější, existovaly i další způsoby klasifikace živých organismů.¹⁶¹ Také binominální označení živočichů nebyla vždy pevně daná a univerzálně sdílená. Autoři analyzovaných cestopisů tuto skutečnost místy reflektují. Holub při klasifikaci antilopy šavlorohé upozorňuje na nejednoznačnost tohoto pojmenování: „Nazývám šavlorohou tu antilopu, již Angličané jmenují Harrisovou, Brehm antilopou vranou (*Hippotragus niger*), Hollandřané pak *zwartwitpensbocken*.“¹⁶² I z dalších Holubových a Pacltových klasifikací zvířat je patrné, že v jižní Africe vedle sebe existovalo několik označovacích systémů, které různě pojmenovávaly ty samé druhy. Tuto skutečnost lze vysvětlit soužitím boerských osadníků, Britů a indigenních obyvatel v regionu.

¹⁵⁹ Ibid., s. 426.

¹⁶⁰ FOUCAULT, *Slová a věci*, s. 208.

¹⁶¹ DOUGLAS, *Organising, Naming and Ordering Nature*, s. 58.

¹⁶² HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 103.

3.2.1.3. *Návrhy změn klasifikace – Němec, Machulka*

Jiní autoři se pouštějí na stránkách svých cestopisů do polemik s dosavadní klasifikací a navrhují podle nich příhodnější označení živočichů. „Zde dovoluji si stran českého názvosloví učiniti návrh, který by spíše odpovídal životu a zevnějšku dvou druhů sajek, jejichž název v češtině zdá se mi býti za vlasy přitažen,“¹⁶³ píše Němec. Zde je již patrný odklon od klasické přírodní historie, jak ji vymezil Foucault, protože Němec nenavrhuje revizi označení na základě přesnějšího pozorování a popsání fyzických znaků živočicha.¹⁶⁴ Nové pojmenování navrhuje na základě pozorování života a chování zvířat, což více odpovídá Foucaultově vymezení epistémé 19. století.¹⁶⁵ Němec poukazuje na nedostatečné pozorování způsobu života a charakteristického biotopu, které vyčítá dřívějším přírodovědcům zodpovědným za dosavadní pojmenování sajký bahnivce a sajký vodušky. „Dřívější cestovatelé Afrikou... líčí bašmáta [původně bahnivce, označení bašmát navrhuje Němec jako příhodnější a sám ho používá; JŘ] tak, jako by žil jen v krajích bahnitých, zaplavených a v bezprostřední blízkosti řek... pravděpodobně pozorovali bašmáty vždy jen v období, kdy byla celá krajina zaplavená... Ačkoliv jsem bašmáty nesčíslněkráté pozoroval, nemohu souhlasiti s názorem, že by se obzvláštním způsobem vyhledávali jen bažiny a žili v nich a v rákosí bažiny pokrývajícím.“¹⁶⁶ Němec proto navrhuje řídit se při klasifikaci více způsobem života sajký bahnivce a sajký vodušky, zmiňuje v této souvislosti také autoritu indigenních obyvatel: „Větším právem bychom tedy tuto sajkú (Cobus) pojmenovati měli názvem bahnivec (namísto původního označení voduška), a oné, o které jsem se zmínil dříve, dáti jméno, jakým ji označují domorodci sudanští: ‚bašmát‘. Tím se řídím i v dalším svém vypravování.“¹⁶⁷

Podobně Machulka zmiňuje dosavadní způsob klasifikace buvolů, kteří „náležejí jen jednomu druhu, měnícímu velikost a barvu těla i tvar rohů podle krajiny, ve které odrůd žijí“.¹⁶⁸ Zároveň však rozděluje buvoly na základě dalších fyzických znaků a také podle způsobu života, biotopu a geografického rozšíření dvou velkými skupin: „Předně je to buvol malý, trpasličí, tzv. červený, v několika přechodných tvarech z pralesní oblasti středoafričké a západoafričké.“¹⁶⁹

¹⁶³ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 281.

¹⁶⁴ I Němec zároveň v cestopise využívá fyzického popisu živočicha a určení charakteristických znaků, které ho odlišují od ostatních druhů a zařazují na své místo v arbitrárním systému. Viz např. NĚMEC, *Pěťadvacet let v Africe*, svazek II., s. 140–141.

¹⁶⁵ FOUCAULT, *Slová a věci*, s. 366.

¹⁶⁶ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 281.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 284.

¹⁶⁸ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 120.

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 120.

Druhou skupinu tvoří „buvol velký, černý kaferský, ze stepí a křovinatých porostů s travnatými prostrami, spásá trávu v blízkosti vody, žije v J. a V. Africe, po celém Súdánu od úpatí habešské vysočiny až k řece Nigeru.“ Ten podle autora ještě dále mění „tvar a formu“ podle zeměpisné šířky.¹⁷⁰

3.2.1.4. *Přirovnání ke známým živočichům*

I další autoři ve svých cestopisech kladou důraz na popis fyzických znaků a vzhled. Pro Pacltovy popisy je typické přirovnání živočichů, které sám pravděpodobně nedokáže přesně klasifikovat, k živočichům, které sám znal z prostředí střední Evropy. „Tu spatřím vysoko na skalách na stromě, bílým květem obaleném, seděti jakéhosi pestrého ptáka. Byl veliký asi jako bažant.“¹⁷¹ Paclt sám sebe na konci cestopisu označuje za nepříliš institucionálně vzdělaného člověka, který poznal svět a přírodu skrze pobyt v nich.¹⁷² Ve svých dopisech až na jednu výjimku neuvádí binominální označení živočichů, o nichž píše.¹⁷³ Zvířata označuje většinou jen rodovými jmény (např. slon, nosorožec), řádem (opice) či třídou (ptáci, ryby). Patrick Harries interpretuje praxi přirovnávání exotických zvířat k těm známým jako způsob symbolického krocení jinakosti vzdálených území.¹⁷⁴ U neznámého tvora přirovnaného ke známému byla podle autora tímto způsobem částečně redukována jeho cizost. Pro Paclta i čtenáře cestopisů obecně (praxe přirovnávání exotických živočichů k těm, kteří mohli být čtenářům důvěrně známí, se vyskytuje ve všech analyzovaných cestopisech) mohlo být díky této praxi snadnější zařadit si popisovaného jedince do svého vlastního systému vědění.

3.2.2. *Alternativní způsoby reprezentace zvířat*

Harriet Ritvo identifikuje v populárních textech, mezi které cestopisy patří, i alternativní způsoby kategorizace zvířat, jež existovaly paralelně s vědeckým systémem.¹⁷⁵ Autorka píše například o rozdělení živých tvorů na základě estetického či morálního. V analyzovaných cestopisech tyto způsoby kategorizace přítomné jsou. Vědecký klasifikační systém zde chápou jako prvek určující díky své systematičnosti do značné míry diskurzivní strukturu psaní

¹⁷⁰ Ibid., s. 120.

¹⁷¹ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 155.

¹⁷² Ibid., s. 343.

¹⁷³ Jde o antilopu kudu, Paclt uvádí i označení steenbock, využívané búrskými osadníky. Viz Ibid., s. 332.

¹⁷⁴ HARRIES, *Butterflies and Barbarians*, s. 109.

¹⁷⁵ RITVO, Harriet, *The Animal Estate. The English and Other Creatures in Victorian Age*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1987, s. 12.

o zvířatech, přestože ne vždy absolutně. Ostatním vlastnostem, na jejichž základě mohla být zvířata také kategorizována, se budu věnovat v následující části zaměřené na popis zvířat.

Nedílnou součástí reprezentace živočichů v naturalistických exkurzech i mimo ně je kromě jejich označení binominálním jménem nebo jeho ekvivalentem, prostřednictvím kterého je tvor zařazen do systému evropského vědění, také popis těchto živočichů.¹⁷⁶ Podobně jako v označení samotném jsou i v popisu přítomné různé konotace, které specifikují kulturní významy konkrétního tvora. Kromě zmínek o střetnutích se zvířaty při lovu (jimž se věnuji v dalších kapitolách) představuje jejich popis největší zdroj konkrétních informací, který se v cestopisech vyskytuje.

3.2.3. Kulturně specifické metafory

Často se opakujícím znakem popisu, jímž jsou zvířata v cestopisech reprezentována, je informace o možném nebezpečí, které mohou konkrétní tvorové pro evropského cestovatele představovat. Více se k tématu pojetí zvířat jako nebezpečných vyjadřují v následujících kapitolách v souvislosti s jejich lovem. Dále se v popisu hojně vyskytují informace o estetických kvalitách konkrétních zvířat či chuti jejich masa a další charakteristiky. Cílem je zde upozornit na vybrané konotace, jež se v reprezentacích zvířat vyskytují, a diskurzy, ke kterým se vztahují, spíše než podat vyčerpávající výčet všech charakteristik vyskytujících se v popisech. Mým záměrem je zdůraznit konstruovanost reprezentací zvířat v cestopisech a upozornit na vlivy, který měla na tyto reprezentace dobová kultura. Richard Tapper upozorňuje na využití kulturních konstrukcí zvířat k vyjádření různých moralizujících a socializujících sdělení.¹⁷⁷ Zvířecí metafory jsou využívány mj. k vyjádření ideálních vlastností nebo chování. Autor zdůrazňuje závislost těchto metafor na specifických ekonomických, sociálních a politických faktorech.¹⁷⁸

3.2.3.1. *Nacionalismus u Paclta*

V Pacltově cestopisu autor spojuje reprezentace afrických zvířat s dobovým českým nacionalismem. „Často jsem slyšel již nočního času v dálce řvátí lva. Mám dva věrné veliké psy, kteří se, jak se říká, ani čerta nebojí. Ale jak uslyší ten řev, tlačí se a tulí ke mně, jevíce

¹⁷⁶ Popisem zde rozumím charakteristické vlastnosti a určení, která jsou v textu cestopisu přímo spojená s označením zvířete (nejčastěji jen rodovým nebo rodovým a druhovým jménem) a poskytují tak čtenáři další informace o něm.

¹⁷⁷ TAPPER, Richard, *Animality, Humanity, Morality, Society*, in. INGOLD, Tim (ed.), *What is an Animal?*, Routledge, London-New York 1994, s. 51.

¹⁷⁸ *Ibid.*, s. 57.

strach. Mimovolně vmyslím se vždy při tom v ony doby, kdy před naším českým lvem třásli se a na útěk dávali nepřátelé, již v davech se do vlasti naší přihrnuli, aby národ náš vyhladili...“¹⁷⁹ Paclt při zmínce o lvu, kterého v textu prezentuje jako nebezpečí, poukazuje na význam lva jako národního symbolu. Nebezpečnou šelmu asociuje s českým národem, který představoval vážné nebezpečí pro své dávné nepřátele.¹⁸⁰ Nacionalistické konotace zmiňuje Paclt i v souvislosti s lovem. V příhodě, ve které podlehl „škádlení zlého svůdce“ a zastřelil „ubohého ptáka“, Paclt tvora vzápětí lituje a dodává: „Chud’asi, pomyslí si, ponejprv jsme se dnes spatřili a již jsem zhasil světlo tvého života. Že to není raději nějaký zlosyn, který české naší vlasti úklady strojí!“¹⁸¹

Český národ Paclt chápe jako utlačovaný. Přirovnává ho k jiným utlačovaným národům a staví ho tak do opozice k utlačovatelům, mezi něž počítá i britské kolonizátory: „Ale je nutno, aby všickni Čechové upřímně a věrně k sobě stáli a svorně čelili svým odpůrcům, jak to vidíme ve starších dobách u lidu švýcarského a v novější u kmene hollandského v Transvaalu proti utiskovatelům svobodných národů, Angličanům, jimž násilí nad slabším je největší ctností.“¹⁸² Symbol lva ve spojitosti s národem využívá Paclt i ke kritice britského kolonialismu. V dopise, v němž líčí čtenářům události spojené se Zulskou válkou, se staví na stranu indigenních obyvatel a poznamenává: „Britský lev, kterýž myslí, že svým hlasem zastraší celý svět, utržil si notnou ostudu.“¹⁸³ Pacltovu nacionalistickou pozici je možné chápat jako tzv. třetí kategorii, o které píše Lemmen¹⁸⁴ – v obecném slova smyslu se pokládá za příslušníka evropské civilizace a vztahuje se k africkému prostředí jako k jinému (viz dále). Zároveň však v určitých situacích sympatizuje s indigenními obyvateli a hájí jejich zájmy proti evropským kolonizátorům.

3.2.3.2. *Genderové metafory*

Schiebinger poukazuje na genderové aspekty evropského projektu klasifikace přírody, který obsahuje znaky dominantní kultury, v jejímž rámci probíhal.¹⁸⁵ Vědci, již se na projektu klasifikace podíleli, byli téměř výhradně bílí evropští muži z vyšších společenských vrstev. Autorka uvádí jako příklad Linného, konzervativně založeného muže, písícího ve svých spisech

¹⁷⁹ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 171.

¹⁸⁰ Kdo je nepřítelem českého národa Paclt nijak nespécifikuje. V textu však na jiných místech nazývá sebe sama starým husitou a píše pozitivně o husitském hnutí. Viz *Ibid.*, s. 170.

¹⁸¹ *Ibid.*, s. 156.

¹⁸² *Ibid.*, s. 256.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 359.

¹⁸⁴ LEMMEN, *Tschechen auf Reisen*, s. 240.

¹⁸⁵ SCHIEBINGER, Londa, *Has Feminism Changed Science?*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)-London 1999, s. 146–147.

o manželských svazcích rostlin, jejichž samčí a samičí části nazývá manžely a manželkami.¹⁸⁶ V biologii osmnáctého století byl podle autorky obecně kladen velký důraz na metaforu manželství v popisech rozmnožování rostlin a živočichů.

Genderované metafory využívají k popisu chování zvířat i autoři analyzovaných cestopisů. Holub v prvním cestopise píše o ptáku kladivoušovi a velkou pozornost věnuje také jeho hnízdu, které přirovnává (i když ně explicitně) k ideální domácnosti. Hnízdo je rozdělené na „tři docela oddělené místnosti: předsíň, síň a ložnice. Světnice ty jsou rovněž tak pěkně upraveny jako celá stavba.“¹⁸⁷ V dělbě práce mezi samcem a samičkou Holub naznačuje rovnost. „Jestliže se přece za prudkého lijavce něco porouchá, tož kladivouš se svou samičkou napraví rychle škodu.“ Oba se také střídají v sezení na vejcích v ložnici. Schiebinger poukazuje na jazykovou konstrukci kategorie ženy, jež je definována absencí něčeho, co muž má. Ženy byly podle autorky v evropské kultuře chápány jako nekompletní, v porovnání s muži jim chyběl nějaký prvek, kteří muži měli a jenž definoval jejich genderovou nadřazenost. Autorka poukazuje například na teplo u Aristotela či boj o život u Darwina, které byly vlastní pouze mužům.¹⁸⁸ Holubově samici chybí jméno, které autor používá pouze ve spojitosti se samcem kladivoušem, od něž je samice odvozená. Popis hnízda kladivouše převzal z Holubova cestopisu Kořenský. Ten sice nijak nespecifikuje genderové role ptačího páru, využívá ale metaforu tradiční rodiny střední nebo vyšší třídy v souvislosti s rozdělením prostoru v hnízdě. „Vnitřek kryté budovy opatřen jest třemi komorami. Jedna slouží párku ke hnízdění, dolejší jest připravena jako dětský pokoj a nejnižší mohla by se zváti strážnicí.“¹⁸⁹

Machulka využívá genderových metafor při pozorování slonů k vyjádření svého názoru na demonstrace za volební právo žen. Stádo slonic s mláďaty, kterého se údajně lovci bojí, protože střetnutí s ním znamená nepříjemnosti, nazývá sufražetkami. „Tropilo všelijakou neplechu pronásledováním lidí, jakmile se přiblížili,“ píše a dodává, že ve stejné době v Anglii sufražetky bojovaly za volební právo „a zuřivě demonstrovaly“.¹⁹⁰ „Angličané v Súdánu pokřtili po nich toto stádo slonů. Jinak jsme tyto slonice nepojmenovali.“ Přestože autor píše, že stádo slonů nemělo na svědomí žádné lidské životy, jeho kolega a přítel Štorch „měl s nimi jednou nepříjemnost.“ Konec příhody o setkání s tímto stádem Machulka komentuje slovy: „Oddechli

¹⁸⁶ Ibid., s. 148.

¹⁸⁷ HOLUB, Emil, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872-1879)*, díl I., Praha 1881, s. 135.

¹⁸⁸ SCHIEBINGER, *Has Feminism Changed Science?*, s. 150–151.

¹⁸⁹ KOŘENSKÝ, Josef, *Světlem a přírodou. Sebrané články cestopisné a přírodovědecké*, Praha 1918, s. 317.

¹⁹⁰ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 97.

jsme si, když byly sufražetky za námi.“¹⁹¹ Thompsell píše, že na přelomu 19. a 20. století došlo v souvislosti s africkým lovem k regeneraci a posílení ideálu bílé hegemonní maskulinity. Britští muži se cítili být ohroženi emancipačním bojem žen a požadavkem volebního práva či požadavky dělnictva.¹⁹² Lovci, pocházející ze středních a vyšších tříd společnosti, se také obávali přehnané změkčilosti (*softness*) civilizace. Prostředí Afriky představovalo prostor, kde si muži/lovci mohli kompenzovat domnělou ztracenou maskulinitu.

3.2.3.3. *Industriální metafory*

S ohledem na dichotomii kategorií kultury a přírody a kategorií vlastního a cizího lze chápat industriální metafory využívané k popisu přírodních jevů v Němcově cestopise. „Neuvěřitelné množství, snad deset, snad dvacet tisíc, snad i více, hemžilo se jich jako hustý dým... jako kotouč kouře vycházející z komína.“¹⁹³ Cizí příroda (hejno ptáků) je zde uchopována připodobňováním ke kouřícím komínům, typickým pro západní průmyslovou civilizaci (vlastní kulturu). Podobně Němec postupuje při vyprávění lovecké příhody, ve které se střetl s nosorožcem. „Celý tento výjev byl tak rychlý, že těžko si učiniti představu. Země duněla, když ohromné těleso, supíc jako automobil, v krásném oblouku se řítilo mimo,“¹⁹⁴ přirovnává autor pohyb nosorožce ke stroji.

Lze předpokládat, že Němec využívá ke konstrukci reprezentace nosorožce přirovnání k automobilu také proto, že byl pro čtenáře jeho cestopisu představitelnější než velké africké zvíře. Přirovnání pohybu nosorožce k automobilu či obrovského hejna ptáků k dýmu z komína tak mělo podobnou funkci jako Pacltova asociace „jakéhosi pestrého ptáka“ s bažantem (viz výše). Interpretace africké přírody s využitím konceptů vlastních evropské kultuře je zřejmá i z nacionalistických metafor u Paclta, genderových metafor Holuba a Machulky, podobně jako z mnoha dalších případů, jež se v cestopisech vyskytují. Jejich detailnější analýza však není primárním cílem této práce a není tak zde na ni bohužel prostor.

3.3. *Indigenní obyvatelé jako součást přírody*

Jako součást přírody jsou v cestopisech chápáni také indigenní obyvatelé. Paclt ve výčtu obyvatel Kapského Města, uvedeném v prvním dopise, rozděluje obyvatele na „bělochy“

¹⁹¹ Ibid., s. 98.

¹⁹² THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 145.

¹⁹³ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 139.

¹⁹⁴ Ibid., s. 303.

(jmenuje Angličany, Portugalce, Nizozemce a Němce) a na „černochoy“.¹⁹⁵ Určujícím kritériem je zde kategorie rasy. „...ostatek jsou černochové všeho druhu, někteří strašní, až z nich jde hrůza a suroví jako zvěř,“ specifikuje autor charakteristiku kategorie „černochoů“. Na rozdíl od příslušníků západoevropských národů, které přímo jednotlivě jmenuje, považuje „černochoy“ nejprve za jednu obecnou kategorii, mezi jednotlivými kmeny¹⁹⁶ rozlišuje až postupem času, zejména v dopisech psaných po delší době strávené v jižní Africe. „Tam, kam se chci odebrati, žijí tito tvorové v jeskyních a střílejí jedovatými šípy,“ píše například o „Křovácích,“ které nazývá tvory, čímž zpochybňuje jednoznačnost jejich lidství. Paclt také píše o „divokých lidech“, kteří podle něj představují stejné nebezpečí jako „jedovatí hadové“. „Neroztrhá-li mě dravá zvěř nebo neskolí nějaký divoch, podám Vám další zprávy,“ píše v závěru prvního dopisu.¹⁹⁷

3.3.1. Vědecký rasismus

Pro diskurz vědeckého rasismu 19. a 20. století je charakteristická biologizace člověka a odvozování kolektivních charakterových vlastností z biologických znaků vlastních popisované sociální skupině. Rádl v kapitole nazvané „Plemenné theorie“ píše: „Názor, že člověk jest živočichem, že tělo jeho jest hlavní a duše jen následkem těla, způsobil, že od polovice 19. století klade se zvláštní důraz na anthropologickou a biologickou část národnosti. Člověk jest jednolitým druhem, který se skládá z plemen, kterých různí (biologové) různý počet udávají a všelijak je rozeznávají.“¹⁹⁸ Důležité pro poznání charakteru „národnosti“ je podle Rádlů především zkoumání tvaru lebky. Popis tvaru lebky a dalších tělesných znaků indigenních obyvatel je v analyzovaných cestopisech poměrně častý a detailní. Vráz píše: „Okavští jsou většinou vzrostu štíhlého, prostřední velikosti, značně temné pleti. Čím temnější jest tato, tím vznešenější mní se býti okavský černocho. Veliký kontrast jeví tu barva dlaní a chodidel; nejsouť sice zdaleka bílé, ale přece světlejší než ostatní tělo. Rty jsou méně naduřelé než u obyvatelů pobřežních, a zejména na okrajích značně temné; ... Nos jest také dosti

¹⁹⁵ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 152.

¹⁹⁶ Koncept kmene jako kategorie, kterou byly a jsou souhrnně označovány různé africké kolektivní identity, vznikl v rámci evropského pojetí indigenních Afričanů jako *cizích*. Používán byl zejména evropskými cestovateli, misionáři a koloniálními správci, a je tedy kategorií, jejíž použití pro popis různých afrických identit není příliš vhodné. V porozumění africkým společnostem často spíše brání, než pomáhá. Koloniální koncept *kmene* má negativní konotace, implikuje představu nadřazenosti kolonizátorů, příslušníků komplexnějších národních států, nad méně komplexními kmenovými společnostmi. Tato nadřazenost je implicitně přítomná v koloniálním diskurzu. Viz PARKER, John, RATHBONE, Richard, *African History. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford-New York 2007, s. 43–47.

¹⁹⁷ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 153.

¹⁹⁸ RÁDL, Emanuel, *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*, Praha 1909, s. 315.

pravidelný. Oči jsou velmi krásně černé, výrazné. Zuby většinou skvěle bílé... Západoafričtí černoši jsou většinou dlouholebí; lebka jejich bývá nahoře poněkud vyvýšena. Čelo jest maličko vyklenuto. Supraorbitální oblouky jsou velmi slabé a zastiňují oko jen skrovně.¹⁹⁹ Zde jen neúplně citovaný popis tělesných znaků „okavských černochoů“ zabírá ve Vrázově cestopisu více než jednu stranu. Na něj bezprostředně navazuje popis etnografických znaků (autor zmiňuje především oblečení, šperky, způsob úpravy vlasů, zařízení domácnosti, zvyků, mravů, sociální organizace atd.).²⁰⁰ Umístění fyzických znaků na první místo v exkurzu o kmeni svědčí o velké důležitosti této informace. Pro celý exkurz je charakteristický jeho generalizující charakter – Vráz vypisuje vlastnosti kmene jako celku. Tento způsob popisu s velkým důrazem na rasovou charakteristiku je přítomný i v dalších cestopisech.²⁰¹

3.3.2. Rasová hierarchie

Důležitou složkou reprezentací indigenních obyvatel v analyzovaných cestopisech je implicitní či explicitní vyjádření nadřazenosti nad nimi. Autoři píšící z pozice bílého evropského cestovatele pokládali sebe sama za součást výše hierarchicky postavené kultury. Nadřazenost byla zdůvodňována vyspělostí a racionalitou Evropanů, které jim dávají právo a povinnost ovládat indigenní obyvatele, chápané jako zaostalé a iracionální. „V Jižní Africe jsou domorodé kmeny, nenepodobné nyní duševním rozvojem, názory a jinak pětiletému nebo šestiletému dítěti obyčejných vloh z našeho středu. Význačné zvláštnosti jednotlivých národů těchto vysvětlujeme si ze skrovnější nebo vyšší osvěty jejich, podobně jako rozlišujeme děti evropské vzdělané rodiny podle vloh a povahy. Dobromyslnost', kterou vyznačují se jedni, průmyslnou mysl druhých, náklonost' ku krádeži nebo loupeživosti' třetích možná z části objasniti tím, že mají buď menší buď větší mozek,“²⁰² shrnuje Holub své obecné mínění o indigenních obyvatelích. Charakterové vlastnosti jednotlivých kmenů zdůvodňuje velikostí mozku. Holubovo shrnutí indigenních obyvatel v cestopisu neplní jen úlohu faktického konstatování. Je jím zdůvodňována nadřazenost evropských kolonizátorů a zároveň jejich zodpovědnost za rozvoj této části světa a jejich obyvatel. Působením evropské racionality, která je chápána jako hierarchicky vyšší, mělo podle logiky koloniálního diskurzu dojít k pozvednutí

¹⁹⁹ VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 181.

²⁰⁰ *Ibid.*, s. 182-193.

²⁰¹ Viz např. Holubův exkurz o rasové čistotě a míšení severních Matoků a dalších kmenů: HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 74.

²⁰² HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 500–501. Přirovnávání indigenních obyvatel k dětem je rozšířeným topoi diskurzu evropské nadřazenosti. Viz např. WIGGER, Iris, „*Bruder Mohr*“ *Angelo Soliman und der Rassismus der Aufklaerung*, in: HUND, Wulf D. (ed.), *Entfremdete Körper. Rassismus als Leichenschädung*, Transcript Verlag, Bielefeld 2009, s. 93.

indigenních obyvatel z přírodního stavu směrem ke kultuře. Nedílnou součástí tohoto procesu byla disciplinace a výchova, bez nichž nebylo osvojení vyšší kultury možné. „Právě proto bylo by s chybou povolití jihoafrickým domorodcům jen tak zhola práva, jakých vzdělanci požívají, i tenkrát, když se mechanicky naučí čísti a psáti. Nejvíce by jim, tuším, prospěl, kdo by je tak, aby tomu porozuměli a lehko vše mohli vykonati, navedl a jim správně ukázal, co jest práce, jak stavěti příbytky, jak se živiti a jak hleděti těla, tolikéž kdo by vyučil je orbě a chovu dobytka zároveň je poučuje, kterak se mají chovati jednak ku svým bližním, nevzdělaným soukmenovcům, jednak ku bělochům.“²⁰³

Winter poukazuje na vzájemnou komplementaritu diskurzů rasové nadřazenosti a diskurzu *ušlechtilého divocha*, která je podle autora typická nejen pro Holubův cestopis. Autor oscilaci mezi vyjadřováním nadřazenosti a obdivem k domnělé původnosti a ušlechtilosti indigenních obyvatel nachází např. i u Vráze, Němce, Kořenského a dalších autorů.²⁰⁴ Podobně i u Paclta či Machulky lze nalézt jak pasáže, kterými autoři vyjadřují určitý obdiv k indigenním obyvatelům, tak úryvky, kterými se staví nad ně.

3.3.3. Animalizace indigenních u Machulky

Machulka obdivuje na indigenních obyvatelích právě jejich domnělou přírodnost, ze které se podle jeho mínění Evropané již dávno vymanili, a která přežila v afrických kmenech. Důležitou složkou je zde také poukazování na absenci dějin indigenních kmenů – právě díky ní jsou obyvatelé Afriky stále stejní. Při popisu stěhování indigenních obyvatel v Súdánu Machulka používá přirovnání k biblickým časům. Bylo to „pravé stěhování jako v patriarchálních dobách Abrahamových,“ píše autor. „Všechno se to dalo s mohutným křikem a kvákáním. Byly to zajímavé scény, plné původnosti a barbarství.“²⁰⁵ O obyvatelích oblasti kolem Nilu píše: „Na jih... mělo nejen řečiště, vegetace a fauna jiný ráz, ale změnilo se i obyvatelstvo... nyní jsme byli v oblasti negerských kmenů, naháčů vytáhlých postav a způsobu života, který se po staletí neměnil.“²⁰⁶

Machulka také hledá analogie mezi životem indigenních obyvatel a životem zvěře. Ukazuje to například na sklonu zvěře k pohodlí. Ta přirozeně šetří silami pro případ nebezpečí. Šetření

²⁰³ Ibid., s. 502.

²⁰⁴ WINTER, Tomáš, „*Tu šklebily se ohyzné figury lidské...*“. *K charakteristice mimoevropských kultur v českých cestopisech 19. století*, in: PIORECKÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav, Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, Praha 2008, s. 57–64.

²⁰⁵ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 44.

²⁰⁶ Ibid., s. 55.

sil je podle autora pudové a podobně jsou zvířata schopná snášet i žízeň a hlad, pokud je to nutné. Typický je také „sklon k pohodlí“ a k „odměřeným a jenom nejnutnějším a jen účelným pohybům.“²⁰⁷ „Totéž vidíme u primitivního domorodce,“ který se z pohledu Evropana „zdá být lenochem“. „To je však jen zdánlivé. Ve skutečnosti je ve svých primitivních poměrech domorodý muž, jeho žena i povyrostlé děti ve stálém a důležitém zaměstnání – s delšími přestávkami nečinnosti, jež nejsou ničím jiným než odpočinkem k nastřádání sil pro jejich výjimečné vypětí. A to, co dokážou černoši v případech mimořádného vypětí sil, je někdy při nejmenším podivuhodné.“²⁰⁸ Na podobnosti mezi indigenními obyvateli a zvířaty poukazuje nejen Machulka opakovaně. K tomuto tématu se ještě vracím v poslední kapitole, kde poukazují také na fungování animalizace indigenních obyvatel v rámci koloniálního diskurzu.

3.4. Shrnutí

V této kapitole jsem se snažil poukázat na některé diskurzivní aspekty obsažené v cestopisných pasážích, které se zabývají zvířaty, přírodou a částečně i indigenními obyvateli, chápanými jako součást přírody. Zaměřil jsem se přitom především na shodné rysy vyskytující se ve všech, nebo alespoň ve více analyzovaných cestopisech, a opominul jsem zdůraznění trendů a významových posunů, které by bylo rovněž možné identifikovat. Zásadním zde pro mě bylo obecně charakterizovat společné znaky analyzovaných cestopisů a poukázat na jejich vztah k evropské modernitě, k biologickým, koloniálním i dalším diskurzům. Ritvo chápe modernizaci evropského vztahu lidí k mimolidským tvorům, ke kterému došlo přibližně v období od začátku 18. století do konce 19. století, jako systematické přivlastňování moci, jež byla předtím do určité míry vlastní i zvířatům.²⁰⁹ Zvířata se pro evropského člověka v tomto období v důsledku aplikace osvícenských znalostí a metod stala významná především jako objekty, se kterými může manipulovat a využívat je ke svým racionálním cílům. Některým konkrétním praxím a významům připisovaným zvířatům se věnuji v další kapitole.

²⁰⁷ Ibid., s. 170.

²⁰⁸ Ibid., s. 170-171.

²⁰⁹ RITVO, *The Animal Estate*, s. 2.

4. Lov afrických zvířat – aropriace a „kročení“ divočiny

Kromě naturalistických exkurzů, kterým jsem věnoval pozornost v předcházející kapitole, se velké množství informací o afrických zvířatech vyskytuje přímo v narativní části cestopisů. Velmi často jde o příběhy a situace, ve kterých hraje roli lov těchto zvířat. Při čtení některých cestopisů lze snadno získat dojem, že autoři během svého pobytu v Africe lovili téměř neustále a na prezentaci svých loveckých zážitků čtenáři měli velký zájem. Němec (zejména ve spisech *Na lovu lvů a Pod žhavým sluncem*) s Machulkou učinili z lovu hlavní téma svých cestopisů, velmi často se lovecké příhody vyskytují také u Holuba. Již počtem zmínek o něm byl lov v cestopisech normalizován. Způsoby, jakými se to dělo, budou předmětem následujících kapitol. O chápání lovu jako normálního svědčí i řada případů, kdy autoři naopak píšou o své nechtivosti lovit, kterou chápou jako abnormální a informují čtenáře o důvodech, proč tomu tak je. „Zvláštní bylo, že se mi toho dne vůbec nechtělo ani ven a neměl jsem ani chuti k lovu, a ku podivu, vše jaksi samo stavělo se mi v ránu. Hus a kachen jsem mohl, kdybych chtěl, postřílet několik tuctů,“²¹⁰ píše například Němec. Podobně Holub k řadě zmínek o pozorování zvířat, za kterými nenásleduje obvyklé líčení jejich lovu či alespoň pokus o něj, uvádí důvody, proč lov nebyl možný. „Spatřili jsme několik stád malých, červenavých antilop zvlíci antilop schovávavých a dvě velká stáda zeber; ale každý z nás byl příliš unaven, než aby se byl o honbu pokusil,“²¹¹ uvádí například autor jako důvod únavu. Smrt zvířat je v cestopisech téměř všudypřítomná, což může v dnešní době, kdy se tento jev stal pro veřejnost v podstatě neviditelným a jeho zobrazování je považováno za šokující²¹², působit poněkud zvláštně. I z toho důvodu se v následujících kapitolách chci věnovat otázce reprezentací lovu afrických zvířat.

Garry Marvin chápe lov jako specifický projev násilí vůči zvířatům, jehož význam závisí na kulturních, sociálních a historických faktorech.²¹³ Během lovu dochází k vyjednávání mocenského vztahu mezi lovcem a zvířetem, kde zabití zvířete představuje prosazení dominantního postavení člověka.²¹⁴ Zabitím zvířete je dekonstruován a následně redefinován

²¹⁰ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 28.

²¹¹ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 141.

²¹² *Introduction*, in: The Animal Studies Group, *Killing Animals*, The University of Illinois Press, Urbana-Chicago 2006, s. 3.

²¹³ MARVIN, Garry, *Wild Killing: Contesting the Animal in Hunting*, in: The Animal Studies Group, *Killing Animals*, University of Illinois Press, Urbana-Chicago 2006, s. 10.

²¹⁴ Marvin odkazuje k antropologickému pojetí násilí a poukazuje na jeho kreativní či konstitutivní úlohu ve společnosti. Viz *Ibid.* s. 25.

sociální řád mezi lidmi a zvířaty.²¹⁵ Ritvo ve své práci o lovu v britských koloniích v 19. století poukazuje na symbolický význam mrtvých zvířat. Četné lovecké příhody v koloniálních cestopisech a vizuální znázornění mrtvých zvířat a trofejí vyjadřovaly podle autorky kromě nadvlády nad zvířaty také imperiální mocenskou kontrolu nad ovládaným územím.²¹⁶ Postava lovce zde reprezentovala ideál budovatele impéria, příjezd koloniálních lovců do oblasti předtím Evropany nedotčené bylo podle Ritvo chápáno jako „předvoj civilizace“ (*harbinger of civilisation*).²¹⁷ Thompsell spojuje postavu Evropana lovcího v Africe s dobovým ideálem maskulinity.²¹⁸ Britský koloniální lovec byl pravým mužem, který zažíval dobrodružství a zároveň krotil divokou přírodu a prosazoval britskou imperiální nadvládu v krajích již kolonizovaných nebo určených ke kolonizaci v budoucnosti. Podle autorky byli mnozí afričtí lovci ovlivněni příběhy, jež spojovali africký lov s dobrodružstvím a mužností a jež znali z dětství. Prostřednictvím těchto příběhů vznikala, byl dále udržován a vyjednáván mýtus Afriky jako země divoštví a zároveň tajemství.²¹⁹

V reprezentacích lovu afrických zvířat Evropany, které se vyskytují v korpusu analyzovaných pramenů, lze vysledovat určitý zlom související s procesem dělení kontinentu, jeho dobývání, pronikání do vnitrozemí a následné kolonizace. V cestopisech odehrávajících se v poslední třetině 19. století autoři chápou lov jako způsob obstarávání potravy, apropriace a komodifikace exotické divoké přírody či jejího „krocení“ a „dobývání.“ Abych odlišil jednotlivé typy reprezentací lovu, budu o nich dále psát jako o lovu v jednom z několika režimů. O lovu ve sběratelském režimu píší autoři v souvislosti se snahou o získání přírodovědných sbírek, jejich preparací a následnou přepravu do Evropy, kde mají být sbírky vystaveny či prodány sběratelům. Dále zmiňují odchyt a komodifikaci živých zvířat, kterými byly následně zásobovány různé evropské instituce (zoo, putovní výstavy exotických zvířat) či individuální chovatelé. Druhým režimem je lov za účelem získání potravy. Třetím je pojetí lovu jako exterminace predátorů, kteří jsou chápáni jako hrozba pro civilizaci a koloniální hospodářství,²²⁰ pronikající stále dál do vnitrozemí.

²¹⁵ Ibid., s. 11.

²¹⁶ RITVO, *The Animal Estate*, s. 248.

²¹⁷ Ibid., s. 254.

²¹⁸ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 3.

²¹⁹ Autorka upozorňuje na konstruovanost viktoriánských vizí „temné Afriky“, které ignorovaly starší vědění o kontinentu, vytvořené arabskými, africkými a evropskými cestovateli a misionáři. Britská imperiální ideologie záměrně konstruovala Afriku jako necivilizovanou zemi, jejíž barbarství má být nahrazeno civilizací. Reálně přitom v Africe po staletí existovaly rozvinuté státy propojené obchodními cestami. Viz Ibid., s. 15.

²²⁰ Koloniálním hospodářstvím mám zde na mysli především zemědělské využití dosavadní *divočiny*. V souvislosti s jižní Afrikou, které se část cestopisů věnuje, je důležité zmínit také těžbu zlata a diamantů. I těžaři byli

Posledním režimem, který je možné v cestopisech ve zkoumaném období identifikovat, je pojetí lovu jako sportu. Tento režim se vyskytuje především v cestopisech pojednávajících o událostech na přelomu 19. a na začátku 20. století. Sportovní lov, probíhající ve formě organizovaných loveckých výprav, a také specifické podmínky ho umožňující, jsou předmětem další kapitoly.

4.1. Sběratelský režim – sběr přírodnin a komodifikace zvířat

Reprezentace lovu, jehož účelem je preparace úlovků, jejich následný transport do Evropy a zařazení mezi sbírky, se vyskytují ve všech analyzovaných cestopisech. Nejvíce zmínek najde čtenář v Holubových cestopisech, o svém zapojení do sběru přírodnin ale čtenáře informují i Vráz, Němec a Machulka, poslední dva jmenovaní zejména v souvislosti s jejich raným pobytem v Africe. I Paclt v jednom dopise píše: „...pokaždé jsem cestou něco zastřelil, obyčejně nějakou antilopu, ano i dva pakoně čili wildebeesty. Mám slušnou sbírku rohů těchto zvířat a hodlám jí překvapiti chlapce pana F., ježž prý Afrika nesmírně zajímá.“²²¹

Zájem na shromáždění sbírek přírodnin je typický pro západoevropský lovecký a cestovatelský diskurz.²²² I skrze cílené vytváření sbírek docházelo k diskurzivnímu přivlastňování zámořských území Evropany a ke konstruování reprezentací mimoevropského světa pro evropské návštěvníky výstav, sběratele a čtenáře cestopisných zpráv.²²³ V průběhu 19. století došlo také ke zdokonalení taxidermických technik, čímž se rozšiřovaly možnosti prezentace exotických druhů evropskému publiku.²²⁴ Jednalo se především o vylepšené techniky zpracování a uchování zvířecích kůží a dalších přírodnin. Díky technikám umožňujícím lepší modelování realistických tvarů preparátů a také díky využití arsenu bylo podle Hannah Paddon možné u vystavovaných preparovaných tvorů vytvořit zdání, že jsou živí a také zajistit větší trvanlivost preparátů.²²⁵ Linda Kalof zdůrazňuje zvýšený zájem veřejnosti o přírodní historii a zejména o exotické druhy, který spojuje s velkým nárůstem evropských průzkumných, badatelských a kolonizačních aktivit v 19. století. Na rozdíl od renesančních

ohrožování predátory asociovanými s *divočinou* a zmínky o jejich likvidaci, která je považována za žádoucí, jsou v cestopisech zastoupeny.

²²¹ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 228.

²²² Jedním ze standardních témat cestopisů byl od druhé poloviny 18. století podle Pratt sběr přírodnin spojený s rozpoznáváním a klasifikací již známých druhů, případně pojmenováváním nových. Viz PRATT, *Imperial Eyes*, s. 26–28.

²²³ BEINART, William, HUGHES, Lotte, *Environment and Empire*, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 78.

²²⁴ PADDON, Hannah, *Taxidermy and the Representation of Nature*, in: CONVERY, Ian, DAVIS, Peter (eds.), *Changing Perception of Nature*, The Boydell Press, Woodbridge-Rochester 2016, s. 101–102.

²²⁵ Autorka srovnává taxidermické techniky 19. století se staršími a méně dokonalými, využívanými v renesančních kabinetech kuriozit. Viz *Ibid.*, s. 99.

kabinetů kuriozit, přístupných jen poměrně úzké sociální skupině se moderní muzea vyznačovala důrazem na edukaci i spektakularitu.²²⁶ Kalof píše o britském prostředí, výstavy exotických předmětů, zvířat a lidí však probíhaly i v českém, respektive rakousko-uherském prostředí, jak ukazují Filip Herza²²⁷ nebo Martin Šámal.²²⁸

4.1.1. Sbírký přírodnin

Podle Pratt bylo vytváření sbírek standardním námětem cestopisů 18. a 19. století.²²⁹ Z českých cestovatelů do subsaharské Afriky se o svých sběratelských aktivitách nejvíce rozepisuje Holub. Schéma „zpozoruje živočicha – zastřelí ho – preparuje ho a zařazuje do sbírek“ se v textu obou jeho cestopisů vyskytuje v různých obměnách velmi často. „Vedle rozluštění zeměpisných záhad severně od řeky Zambezi záleželo mi při výpravě hlavně na tom, abych nashromáždil pokud možno hojné sbírky vědecké a obohatil jimi potom ústavy ve vlasti své. Sbírký tyto – řekněme to hned – jsou hlavním výsledkem mých vědeckých výzkumů,“ popisuje Holub na začátku druhého cestopisu své motivace k cestě do jižní Afriky.²³⁰ Vzhledem k možnostem, které se zde nabízejí „přírodovědci, geografovi, etnologovi“²³¹ označuje jižní Afriku za „Eldorádo“.²³²

Sběr přírodnin a jejich transport do Evropy byl v tehdejší diskurzu chápán jako záslužná činnost. Šámal píše o Holubově altruismu – své sbírky po dvou velkých výstavách v Praze a ve Vídni (1891–1892)²³³ rozdal 113 institucím v Rakousku-Uhersku a 14 v zahraničí (Evropa, USA). „Obohacenými“ institucemi byla především různá muzea, ale i školní kabinetý.²³⁴ Holub sám píše, že ještě před rozděním má v plánu sbírky „dát ke zpracování odborným učencům“.²³⁵ Holub tak cíleně přispíval k rozšiřování evropského, konkrétně rakousko-uherského a českého vědění o africké přírodě, které chápal jako důležitý znak moderního národa.²³⁶ Jeho nedílnou součástí byla i evolucionistická témata původu a vývoje člověka a problematika lidských ras.

²²⁶ KALOF, Linda, *Looking at Animals in Human History*, Reaktion Books, London 2007, s. 145.

²²⁷ Kapitola *Africká horečka v Praze*, viz HERZA, *Imaginace jinakosti*, s.145-172.

²²⁸ Kapitola věnovaná Holubovým velkým výstavám v Praze a ve Vídni, viz ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 332–353.

²²⁹ PRATT, *Imperial Eyes*, s. 26.

²³⁰ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 6.

²³¹ Holub zde má pravděpodobně na mysli sebe sama. Cítil se být badatelem univerzálního zaměření a opakovaně se o tom v cestopisech snaží čtenáře přesvědčit.

²³² HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 1–4.

²³³ ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 353.

²³⁴ *Ibid.*, s. 354–355.

²³⁵ HOLUB, *Emil, Sedm let v Jižní Africe*, díl II., s. 559–560.

²³⁶ O Holubových kolonizačních ambicích, kterými chtěl pozvednou český národ mezi přední evropské národy, jež už kolonie měly, píše v popularizačním článku např. Křížová: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/kolonialni-sny-ceskych-vlastencu.html>.

Za součást přírody, objekt vhodný k výzkumu, sběru a vystavení tak byli považováni i indigenní obyvatelé samotní, respektive jejich ostatky.²³⁷ Podobně i v Němcově cestopisu figurují zmínky o sběru ostatků indigenních Egyptanů²³⁸ pro antropologa Virchowa.²³⁹

Jako přínosné pro evropské sběratele přírodnin (koncové zákazníky) i badatele hodnotil Josef Kořenský i Vrázovy aktivity. Na rozdíl od Holuba však Vráz výsledky svých sběratelských aktivit také prodával. Kořenský o něm píše v souvislosti s pražským obchodem s přírodninami Václava Friče, který cestovatel zásoboval „zajímavými přírodninami“.²⁴⁰ Jako přínosnou a zároveň nebezpečnou hodnotí Vrázovu sběratelskou činnost i vydavatel v poznámce přímo v cestopisu. K nejpozoruhodnějším exemplářům jeho sbírek podle něj patří „kromě mouchy tsetse v různém stadiu jejího vývoje též exempláře předvádějící postupný vývoj termitův i s vzácnými parazitickými druhy hmyzu u nich žijícími... Sbíral též elektrického sumce (*Malapterurus electricus*), především však vzácnou dvojdyšnou rybu *Protopterus annectens*. Neméně vzácný jsou poloopice rodu *Galago*, poletuchy, vzácní brouci *Goliathidy*, vývoj *Pentastotum*, ryby řeky Volty aj.“²⁴¹ Ze seznamu je patrné, že vydavatel pokládá za nejpozoruhodnější sérii, jež dokumentovaly celý životní cyklus druhu, dále druhy, které označuje jako vzácné a netypické. Celkem cestovatel „nasbíral prodlením pěti let v Africe 15.000 kusů hmyzu, 1200 ptáků, 600 ssavcův a jiných přírodnin na 800 kusů. Kdož o životě druhů jmenovaných jen četl, uzná, že nesbírají se v rukavičkách, že vražedné zimnice, jedovatý plaz i lid nevlídný střeží žárlivě poklady přírodní,“ píše vydavatel.²⁴² Značný rozsah měly i Holubem dovezené sbírky.

²³⁷ „Z koster makalackých, které jsem tam našel, pouze jediná hodila se do mých sbírek,“ píše Holub o ohledání místa, kde se nedávno střetli indigenní obyvatelé „v rozhodném boji“. Viz HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 462.

²³⁸ Němec píše o své pomoci dr. Virchowovi, „odborníku světové pověsti v craniologii“, který přijel do Egypta zkoumat anatomické změny, „jaké se během doby vyvinuly u nynějších domorodých obyvatelů Egypta, a o kladném nebo záporném oprávnění theorie, zda a do jaké míry mohou tito obyvatelé býti považováni za potomky starých Egyptanů.“ Němec zřejmě považoval pokrok evropské vědy za důležitější než dodržování zákazů místních indigenních autorit, a proto Virchowovi pomáhal obejít zákazy vykopávek, získat kosti a následně je transportovat do Evropy, jak sám uvádí ve svém cestopise. Viz NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, díl I., s. 39–43.

²³⁹ Virchow se ve svých výzkumech snažil mj. statisticky zkoumat míšení lidských ras (*plemen*) na základě barvy vlasů, očí, pleti a také lebek a rozvíjet tak dobovou vědu o lidských rasách, která byla chápána jako součást biologie. Viz RÁDL, Emanuel, *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*, s. 315–316.

²⁴⁰ KOŘENSKÝ, Josef, *Afrika. Kulturní obrázky pro mládež*, Praha 1899, s. 223–224.

²⁴¹ VRÁZ, Enrique Stanko, *Z cest E. St. Vráze*, s. 199.

²⁴² *Ibid.*, s. 199.

4.1.2. Struktura sbírek

S ohledem na rozsah cestopisů a na sbírky jako jednu z priorit nepřekvapí, že nejvíce informací o samotném sběru najdou čtenáři v Holubových cestopisech. Jak už jsem uvedl výše, pořizování sbírek považoval Holub za jeden z pilířů své badatelské činnosti. To jí dávalo poměrně invazivní charakter. Z afrického kontinentu po každé výpravě odvezl značný počet předmětů: „Sbírky národopisné a přírodopisné skládají se asi ze 30 900 ks,“ sumarizuje v závěru prvního cestopisu.²⁴³ Sbírky dělí na dvě základní kategorie – národopisné předměty (zde vyjmenovává jednotlivé kmeny, kterým mu předměty „poskytly“) a přírodniny.²⁴⁴ Ty dále dělí do kategorií podle biologických tříd. Kategorie savců obsahuje „sbírku koží určených k vycpání, lebky, menší zvířata uložená v lihu, spratky, anatomické preparáty, patologické předměty, gazelí, antilopí, pakoní a buvolí souroží aj.“ Ze třídy ptáků uvádí „preparované ptáčí kožky, anatomické a patohologické praeparaty“, hnízda, vejce a „skupinu pštrosích per“. Z plazů vypisuje želvy, ještěrky, hady a obojživelníky. Další kategorii tvoří ryby a „vejce rozličných žraloků“. Následuje kategorie členovců, kterou dále nerozděluje a jen uvádí celkový počet 2256 kusů. Dále hmyz obsahující „brouky, housenky, vosy, všekazi královnu, kobylky, ploštice, švábi, hmyzí stavby, klíšťata, korejše, pavouky, pavoučí hnízda, štíry, stonožky, mnohonožky oblé a červy.“ Další kategorii živočichů tvoří měkkýši – hlavonožci, hlavonožčí ulity, plži, mlži, přílipky, mořské housenky. Dále „poustevníčtí raci, mlži, plži a přílipčí ulity“. Poslední skupinu živočichů tvoří „nižší řady mořských zvířat“ – mořští ježci, mořské hvězdice a „slimejší“. Od nejnižších mořských živočichů přechází plynule přes polypy, koráli, houby, zkameněliny k říši rostlin a k nerostům a těmi se celý seznam uzavírá.²⁴⁵

Pro seznam pořízených sbírek je charakteristické jeho uspořádání odpovídající struktúře evropského biologického diskurzu. Organizace Holubových sbírek odpovídá Linného klasifikačnímu schématu. V díle *Systema Naturae* Linné rozdělil veškerou přírodu na tři říše – zvířata, rostliny a minerály.²⁴⁶ Zvířata dále do šesti tříd – čtvernožci (u Holuba savci), ptáci, amphibia (sem řadil Linné žáby, želvy, ještěrky a hady; Holub kategorii označuje jako plazi), ryby, hmyz (u Linného včetně krabů; u Holuba sem spadají členovci a hmyz) a *vermes*, kam

²⁴³ HOLUB, *Sedm let v Jižní Africe*, díl II., s. 546.

²⁴⁴ Toto rozdělení pochází přímo od Holuba. Z dnešního kritického pohledu lze namítnout, že i indigenní obyvatelé byli autory cestopisů chápáni jako součást přírody, ačkoliv se v kategorii přírodnin v Holubově seznamu nevyskytují. Viz předchozí kapitola.

²⁴⁵ *Ibid.*, s. 547–549.

²⁴⁶ DOUGLAS, *Organising, Naming and Ordering Nature*, s. 56.

patří všichni ostatní bezobratlí živočichové.²⁴⁷ Linnéovým *vermes* odpovídají u Holuba měkkýši a „nižší řady mořských zvířat“.

Podle Pratt je pro Linného klasifikační systém charakteristická snaha lokalizovat každý druh (*species*) na světě, vytrhnout ho z původního prostředí a souvislostí a umístit ho na pevně dané místo v evropském univerzálním systému.²⁴⁸ Takto lze chápat Holubovu sběratelskou činnost – sbírá přírodniny a násilným vytržením z jejich původního prostředí a vztahů je dekontextualizuje, neguje jejich původní účel v ekologických vztazích a ve formě sbírek roztržiených podle evropského univerzálního klasifikačního systému je odváží do Evropy. Šámal uvádí, že na velkých výstavách v Praze a ve Vídni Holub vystavoval své sbírky uspořádané do skupin s cílem napodobit africkou krajinu a „přirozené prostředí“ exemplářů.²⁴⁹ Holub chtěl podle autora dosáhnout co největší věrnosti původnímu prostředí, proto byly součástí instalací kromě skupin zvířat a dalších exponátů také stylizované kulisy a krajinné prvky, jako například stromy a keře, kameny či tráva. Po násilném vytržení z původních kontextů tedy následovala snaha opět vystavované objekty uspořádat a napodobit „přirozené prostředí“. Trend vystavování zvířat v jejich „přirozeném prostředí“ ve formě takzvaných diorám se ve druhé polovině 19. století objevil v Británii a postupně nahradil starší, systematické, uspořádání vystavovaných sbírek. Paddon uvádí, že od 90. století se dioramatický styl vystavování začíná objevovat častěji v muzeích v USA, Británii a ve Skandinávii.²⁵⁰ Holubovy velké výstavy pořádané v letech 1891 a 1892 byly tedy pojety velmi moderně.

„Mezi hlavní úlohy mého pobytu u vodopádů Viktoriiniých náleželo sbírání kožešin ssavců zejména takových, kteří ve sbírkách mých dosud vůbec nebyli zastoupeni.“²⁵¹ Tento úryvek dobře dokumentuje strategii, jakou Holub při vytváření svých sbírek sledoval. Na své cestě, jak ji popisuje v cestopisu, prochází různými oblastmi. V každé z oblastí se snaží o ulovení reprezentativního vzorku zvířat, která se tam vyskytují. Největší zájem má o zvířata, jež ve sbírkách úplně chybí: „Jakmile byli zpozorováni, nastalo v ležení našem veliké vzrušení, všecko se pokoušelo dohoniti jich a přiblížiti se na dostřel, neboť ve sbírkách nebyla šelma tato dosud ani jediným exemplářem zastoupena,“ uvádí v souvislosti s pozorovaným psem

²⁴⁷ Ibid., s. 57.

²⁴⁸ PRATT, *Imperial Eyes*, s. 31.

²⁴⁹ ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 335.

²⁵⁰ Autorka staví diorámata proti staršímu způsobu vystavování přírodnin, který kladl důraz na systematické uspořádání odpovídající klasifikačnímu systému. Viz PADDON, *Taxidermy and the Representation of Nature*, s. 99–101.

²⁵¹ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 421.

hyenovým ve druhém cestopisu.²⁵² Zájem má také o různé netypické exempláře, jako jsou březí samice²⁵³ či patologické formy.

Zájem především o nové druhy, které dosud ve sbírkách nefigurovaly, popisují i další autoři. Němec v souvislosti s výpravou do Súdánu, Habeše a Eritrey v roce 1899–1900 píše: „ježto jsem rok a dva roky předtím vykonal dvě výpravy do Somalska a dávno lovil již mnohou africkou zvěř, neměl jsem tu ani po stránce lovecké žádné rozmanitosti. Pronásledovati gazely, různé druhy malých antilop, číhati na šakaly a hyény, stříleti jen supy a orly se mi nechtělo, poněvadž v Somalsku a v Habeši měl jsem k tomu po dvě léta předtím příležitosti dost. Zde však jsem dosud ještě nepotkal něco nového, co by mi bylo stálo za to, abych se v cestě zdržel. Pro své sbírky jsem také sbíral jen takové druhy ptactva a jiných zvířat, které mi byly nové anebo kterých jsem ještě neměl.“²⁵⁴ Podobně Machulka popisuje, že měl „četné příležitosti ke střelbě,“ lovil ale jen podle objednávek „zámořských ústavů a obchodníků s přírodninami“.²⁵⁵

Holub informuje čtenáře také o činnostech následujících po ulovení zvířete. Stylizuje se tím do role racionálního a systematického badatele, který každý úlovek pečlivě zaeviduje: „Když zvíře bylo umyto a výsledek měření zapsán do rejstříku, prohlédl jsem si také holá místa na kůži a barvu jejich, barvu duhovky i zvláštní nějaké úkazy, jako rány aj., dále stav výživy, pohlaví zvířete a místní poměry, za nichž jsme zabitý kus postihli. Pozorování tato byla zapisována do odborného denníku, zavedeného zvláště pro každý řád, na př. šelmy, přežvykavce atd.“²⁵⁶ Podobně i Němec informuje čtenáře detailně o rozměrech ulovené trofeje. Na rozdíl od Holuba, který o výsledcích různých měření informuje čtenáře poměrně často, tak Němec činí jen v jediném případě. Při zmínce o zastřelení samce antilopy kudu s pozoruhodnou trofejí píše: „Rohy jeho nad kořenem byly tak silné, že jsem jich středním prstem a palcem nikterak nemohl obemknouti. Pozdější měření dalo tyto výsledky: Síla rohu nad kořenem: 22 cm, Délka rohů podle zevnější spirály: 126 cm, Vzdálenost konců rohů od hlavy (výška): 80 cm, rozloha konců rohů od sebe: 58 cm.“²⁵⁷ Společné mají Holubův i Němcův popis těla zastřeleného živočicha důraz na exaktní informace (přesné rozměry uváděné v centimetrech).

²⁵² HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 525.

²⁵³ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 62.

²⁵⁴ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 14.

²⁵⁵ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 41.

²⁵⁶ *Ibid.*, s. 159–160.

²⁵⁷ *Ibid.*, s. 159.

Němec věnuje pozornost především trofeji, což charakteristické pro režim sportovního lovu (viz dále).

4.1.3. Komerční sběratelství a komodifikace živých zvířat

Pro Holubův cestopis a pasáže věnované sbírkám je charakteristický zápal pro vytváření vědění o Africe. Po neúspěchu výpravy k Mašukulumbům, která je hlavním námětem druhého cestopisu, přišel o všechny své sbírky a část deníkových záznamů. „Mně pak jako služebníku vědy nastávala povinnost zachrániti svou vědeckou čest. Ačkoliv ztráty utrpěné mezi Mašukulumby nebylo již lze nahraditi, hodlal jsem přece rozšířiti svoje sbírky, pokud mi k tomu síly stačily, a vyřízení otázky stran návratu do vlasti i doplnění vědeckých sbírek bylo pro mne nyní předním úkolem, jemuž jsem také věnoval největší díl času, stráveného v pořící zambezijském,“ nedokáže si představit návrat do Evropy bez výsledků vědecké činnosti Holub.²⁵⁸ Podobně psal i Kořenský o Vrázově „nevšední lásce k přírodním vědám a vděčnosti k Českému museu“, kterému daroval přírodniny, „jejichž cena jde do set zlatých“.²⁵⁹ Kořenský zároveň spojuje Vrázovu osobu i se zásobováním Fričova pražského obchodu s přírodninami, Rozhoň píše o Vrázově zásobování Fričova obchodu jako o způsobu, jakým si cestovatel na svých cestách vydělával.²⁶⁰ Podobně i sběratelská činnost Machulky a Němce byla motivována ziskem.²⁶¹

Němec, pro jehož cestopisy není na rozdíl od Holuba či Vráze charakteristický vlastenecký zápal pro věc, si stěžuje na nevýdělečnost práce pro české i zahraniční vědecké instituce: „Vědecké ústavy skoro vždy nabízely tak nízké ceny, že mi nestálo za to pracovati pro vědu, když jsem byl odkázán na výdělek a žil takto jen ze dne na den. Mimo to byly požadavky tak veliké, že se veškeré údaje musily zakládati na nejpřesnějším bádání, a několikadenní práce byla placena tak mizerně, že jsem za jediný den spotřeboval na nejnnutnější režii tolik, co jsem teprve za mnoho dní vydělal.“²⁶² Se stejným problémem spojuje i pražské Náprstkovo muzeum, kterému navíc vytýká, že jeho sbírky uspořádalo jinak, než sám požadoval a část prodaných sbírek se ztratila.²⁶³ Zbytek sbírek, které během svého pobytu v Africe shromáždil, proto

²⁵⁸ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 470–471.

²⁵⁹ KOŘENSKÝ, *Afrika*, s. 229.

²⁶⁰ ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, s. 240.

²⁶¹ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 274.

²⁶² NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, díl I., s. 36.

²⁶³ *Ibid.*, s. 39.

vystavil ve své vile v Benešově.²⁶⁴ Jako mnohem výnosnější hodnotí Němec chytání a komodifikaci živých zvířat pro soukromé zákazníky.

Trh se živými exotickými zvířaty a jejich vystavování pro veřejnost ve střední Evropě je v druhé polovině 19. století spojován především s osobou hamburského podnikatele Carla Haggenbecka. Nigel Rothfels identifikuje různé typy osob, které se věnovaly chytání zvířat v Africe a zásobování evropského trhu a zoologických zahrad. Mezi Haggenbeckovi dodavatele patřili komerční lovci, kteří si přivydělávali odchytem živých mláďat zvířat, která ulovili, a jejich prodejem. Dále různí naturalisté a průzkumníci, jejichž hlavní náplní práce byla badatelská činnost a sběr přírodnin. Odchyt živých zvířat a jejich zasílání do Evropy představoval vedlejší náplň práce i pro některé důstojníky koloniálních armád. Poslední skupinu tvořili profesionální podnikatelé, kteří se na odchyt živých zvířat přímo specializovali.²⁶⁵ Mezi profesionální podnikatele lze zařadit i Němce a v prvních letech autorova pobytu v Africe také Machulku. Němec se o práci pro Haggenbecka v cestopisu přímo zmiňuje, stěžuje si na něj v souvislosti s odesláním dohodnuté zásilky zvířat, za kterou mu obchodník nezaplatil.²⁶⁶

Němec zmiňuje především vyřizování větších objednávek pro bohaté soukromníky: „Tu jako na zavolání, přišla od mého nejlepšího odběratele Jos. Mulsera z Bozenu v Tyrolsku překvapující větší objednávka na všechny hady a ještěry, které se v Egyptě vyskytují. Podaří-li se mi sehnati alespoň polovinu toho, co Mulser žádal, znamenalo to pro mně nejméně deset tisíc franků; a s touto sumou bych už mohl bezstarostně podniknouti menší výpravu do Habeše.“²⁶⁷ Stylizuje se do role důležitého dodavatele, jenž byl jako jediný schopný uspokojit evropskou poptávku: „Co se týče mého stálého obchodu se zvířaty, připomínám, že po plazích a ještěřích byla ustavičná poptávka do Evropy, kde se rozvinula ve všech téměř zemích činnost spolků akvaristických a terraristických, jejichž členové byli odkázáni pro odběr hadů, ještěřů a drobných zvířat z Afriky, která lze chovati v domácnostech, výhradně na mne.“²⁶⁸ Dorothee Brantz spojuje západní růst zájmu o chov exotických zvířat jako domácích mazlíčků (*pets*) s 19. stoletím, kdy se tato činnost (do které nepochybně patří i chov Němcem zmiňovaných hadů, ještěřů a drobných zvířat z Afriky) stala díky globalizovanému obchodu dostupnou širším

²⁶⁴ JÚNOVÁ MACKOVÁ, JÚN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 261.

²⁶⁵ ROTHFELS, Nigel, *Savages and Beasts. The Birth of the Modern Zoo*, The John Hopkins University Press, Baltimore-London 2002, s. 51.

²⁶⁶ NĚMEC, *Pěťadvacet let v Africe*, díl II., s. 126.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 81.

²⁶⁸ *Ibid.*, s. 151.

vrstvám obyvatelstva.²⁶⁹ Typické se chovatelství stalo podle autorky především pro buržoazní vrstvy, jímž chov exotických i jiných mazlíčků sloužil jako ukazatel sociálního statusu a distinktivní prvek, kterým se tato sociální skupina odlišovala například od pracujících tříd (*working class*).²⁷⁰ Autorka propojuje fenomén chovatelství s evolucionismem – zvířata chovaná doma a integrovaná do lidského sociálního života sloužila západnímu člověku jako doklad jeho vlastního pokroku a civilizovanosti. Ovládnutí exotických druhů, jejich zařazení do svého světa a zároveň převzetí odpovědnosti za ně sloužilo západnímu člověku jako potvrzení jeho vlastní dominance nad přírodou.²⁷¹

Jak je patrné již z líčení spolupráce s Virchowem, považoval Němec sebe sama za příslušníka civilizovaného Západu a z této pozice také přistupoval k indigenním Afričanům a jejich kulturám. V rámci objednávky živých zvířat pro vévodu Marlborougha dostal zadáno, jak sám píše, sehnat vévodkyni „pro svou obsluhu hezkého klučinu černošského“.²⁷² V cestopise, který vyšel roku 1930, se nepozastavuje nad morálními otázkami spojenými s obchodem s lidmi v africké historii. Na stránkách cestopisu se prezentuje jako ryze pragmatický podnikatel, pro něhož je prioritou vyřídit objednávku a sehnat kvalitní zboží. „Bylo určeno, že příštího jara pošlu zvířata i černocho do Blenheimu, naučím kluka trochu způsobům, dám mu ušít čtverý oblek ze surového hedvábí ve stylu místních krojů egyptských a jeden oblek též přepychový pro slavnostní příležitosti, z červeného sukna a s pravým zlatým vyšíváním.... Vévodkyně kladla velikou váhu na to, aby byl klučina hezký a mírné povahy, abych ho ihned, jakmile ho najde, vzal k sobě do bytu a najal mu učitele, který by ho do té doby, než bude odeslán do Anglie, vyučoval angličtině.“²⁷³ Podle svých slov objednávku splnil: sehnal přes své známé vhodného chlapce, vyřídil mu všechny formality, aby mohl opustit Egypt, a zboží odeslal.²⁷⁴

Charakteristickým znakem podnikatelů v oblasti odchyty živých zvířat je podle Rothfelse fakt, že své zboží většinou nechytali osobně, ale plnili jen funkci prostředníků. Samotný odchyt zajišťovali indigenní obyvatelé, kteří zvířata evropským podnikatelům prodávali.²⁷⁵ Němec nebyl výjimkou, v cestopise opakovaně píše o svých dodavatelích: „Ke svému znovu zřízenému

²⁶⁹ BRANTZ, Dorothee, *The Domestication of Empire. Human-Animal Relations at the Intersection of Civilization, Evolution, and Acclimatization in the Nineteenth Century*, in: KETE, Kathleen (ed.), *A Cultural History of Animals in the Age of Empire*, Berg Publishers, Oxford 2007, s. 77.

²⁷⁰ *Ibid.*, s. 78.

²⁷¹ *Ibid.*, s. 74-75.

²⁷² NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, díl I., s. 82.

²⁷³ *Ibid.*, s. 82.

²⁷⁴ *Ibid.*, s. 82.

²⁷⁵ ROTHFELS, *Savages and Beasts*, s. 51.

obchodu se zvířaty přibral jsem i obchod s přírodninami a vydržoval jsem si několik Arabů, kteří mi dodávali zvířata, nerosty a byliny.“²⁷⁶ Rothfels sleduje odchytové strategie v období od 60. let 19. století do první světové války a popisuje trend vedoucí k postupné profesionalizaci evropských podnikatelů, začlenění odchytu do koloniálního hospodářství ve formě samostatného hospodářského odvětví, a vynechání indigenních obyvatel z obchodních sítí.²⁷⁷ Němec se věnoval obchodu se živými zvířaty ve druhé polovině 80. a v 90. letech 19. století²⁷⁸ a své indigenní dodavatele opakovaně zmiňuje. Machulka sám i s kolegou Storchem podnikali v oblasti obchodu s přírodninami a živými zvířaty o něco později, na začátku 20. století.²⁷⁹ Machulka již indigenní dodavatele neuvádí. V cestopise píše o sběru přírodnin i všech přidružených činnostech v první osobě: „Sbíral jsem přírodniny, navazoval jsem spojení pro jejich zpeněžení a zdokonaloval jsem se v zoologické preparaci. Za mořem se o mé sběry jevil zájem. Mé lihové preparáty se postupně zdokonalovaly. Všechno jsem posílal do Evropy.“²⁸⁰

4.2. Režim obstarávání potravy

Naprostá většina Pacltových zmínek o lovu je obsažena v jeho ranějších dopisech (cca 1870–1873), v nichž autor líčí své cesty jihoafrickou krajinou po příjezdu do jižní Afriky. Charakteristické jsou pro jeho zmínky o lovu zejména dvě situace, které odpovídají dvěma režimům lovu – obstarávání potravy a likvidace zvířat, jež označuje jako potenciálně nebezpečné. V této části se věnuji prvnímu z těchto dvou režimů, druhým se budu zabývat vzápětí. „Cestou jsem ulovil zajíce a dva ptáky, veliké asi jako slepice. O potravu bylo tedy dobře postaráno,“²⁸¹ informuje čtenáře dopisu o způsobu, jakým si v jižní Africe obstarává potravu. Podobně Vráz v rámci informací o svém pobytu v západní Africe píše: „Potravní zásoby jsem pilně obohacoval. K večeru, když kanoi jsme ku břehu přivázali, podnikal jsem lovecké vycházky a skoro nikdy bez kořisti jsem se nevracel. Bývaly to obyčejné perličky neb zdejší koroptve, někdy ale i rychlonohá gazela, jimiž obohacován skromný náš stůl.“²⁸²

Paclt nepřipouští možnost mít v Africe hlad. „Každý, kdo v Africe se vydá na cestu, opatří se jistě dobrou střelnou zbraní, a zvěře je všude dosti, že hladu sotva zakusí. Vždyť v pustinách

²⁷⁶ NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, díl I., s. 36.

²⁷⁷ *Ibid.*, s. 52.

²⁷⁸ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 259–260.

²⁷⁹ *Ibid.*, s. 281.

²⁸⁰ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 12–13.

²⁸¹ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 166.

²⁸² VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 156.

afrických člověk snáze uloví antilopu, než sežene nějaké střevice.“²⁸³ Celý kontinent si asociuje s přírodou a hojností zvěře, kde úspěch a nasycení záleží jen na technickém vybavení cestovatele („dobrá střelná zbraň“). Afriku/přírodu chápe jako protiklad kultury. Na tuto opozici upozorňuje zmínkou o absenci civilizace, zde konkrétně symbolizované absencí obuvi. Podobně neproblematicky chápe obstarávání potravy během svých výprav i Holub.²⁸⁴

Ačkoliv mohou tyto úryvky o lovu zvířat pro maso působit poněkud banálně, i v reprezentacích režimu lovu za účelem obstarávání potravy došlo k určitým posunům v souvislosti se změnami mocenských vztahů a kolonizací afrického vnitrozemí. Vráťím se k nim v následující kapitole při analýze reprezentací v cestopisech Němce a Machulky.

4.3. Režim exterminace predátorů

Přestože dělení Afriky tento proces značně uspíšilo, docházelo k destrukci africké divočiny již před dobytím vnitrozemí kolonizátory. William Beinart a Lotte Hughes připomínají, že proces integrace Afriky do globální kapitalistické ekonomiky zintenzivnil i transformaci přírody indigenními společnostmi, jež zásobovaly evropské obchodníky komoditami v období neformálního kolonialismu. Podobně s komercionalizací lovu souviselo urychlení destrukce divokých zvířat.²⁸⁵ Ta byla lovena buď z důvodu zisku z prodeje částí jejich těl (především slonovina a kůže), nebo hubena jako nežádoucí *škůdci*. Obviňování indigenních obyvatel z ničení přírody patřilo k rysům koloniálního diskurzu, který měl ospravedlňovat aktivity kolonizátorů.²⁸⁶ V tomto ideologickém rámci byly lovecké praktiky indigenních obyvatel označovány za barbarské v protikladu k humánnímu lovu příslušníků civilizace.²⁸⁷ K tématu reprezentací indigenních loveckých praktik se v souvislosti s českými cestopisy ještě vrátím v následující kapitole. Režimy lovu zvířat kvůli komoditám a masu a exterminace predátorů byly ve druhé polovině 19. století i dříve společné všem třem hlavním skupinám obyvatel jižní Afriky – indigenním Afričanům, Búrům i Britům²⁸⁸, píše autoři. V souvislosti s procesem kolonizace v jižní Africe zdůrazňují destrukci biodiverzity spojenou s posouváním koloniální

²⁸³ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 212.

²⁸⁴ Např. při zmínce o zastřelení dropa, „krásného zvířete“, konstatuje, že „kůže pro moji sbírku sice docela byla nepotřebna, za to však maso bylo výborným příspěvkem pro naši kuchyni“. Viz HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 199.

²⁸⁵ BEINART, HUGHES, *Environment and Empire*, s. 62.

²⁸⁶ *Ibid.*, s. 70.

²⁸⁷ ADAMS, William M., *Nature and the Colonial Mind*, in: ADAMS, William M., MULLIGAN, Martin (eds.), *Decolonising Nature. Strategies for Conservation in Post-Colonial Era*, Earthscan Publications, London-Sterling 2003, s. 37–38.

²⁸⁸ BEINART, HUGHES, *Environment and Empire*, s. 68.

hranice²⁸⁹ směrem k severu. Intenzivnímu farmaření, rozšiřování pastvin a ohrazování padlo za oběť množství divokých zvířat, mj. lvů. Ti byli v koloniálním diskurzu chápáni jako velké nebezpečí pro obyvatele i jejich stáda, a z toho důvodu masivně loveni.²⁹⁰

Marvin vymezuje mezi reprezentacemi zvířat kategorii škůdců (*pest, vermin*).²⁹¹ Kategorie je podle něj sama o sobě neurčitá a konkrétní zvířata do ní zahrnutá závisí na kulturním a historickém kontextu. Obecně sem patří živočichové, kteří překračují určitou hranici (*transgressive animals*) a vnikají do prostoru chápaného jako lidský, kde získávají negativní konotace a jsou chápáni jako nepřátelé (*enemies*). Autor dále poukazuje na emoční reakci spojenou se setkáním se se škůdci v lidském prostoru. Se zabíjením těchto zvířat jsou spojeny také specifické výrazy, kterými bývá lov škůdců označován. Podle Ritvo zpochybňují škůdci hegemonii člověka v hierarchickém uspořádání živých organismů. Zvířata takto označená nemohla být sama o sobě součástí šířící se civilizace ani nemohla být využita jinak, a proto byla určena k likvidaci.²⁹² Autorka spojuje tuto kategorii, podobně jako autoři cestopisů, především s dravci.

4.3.1. Exterminace predátorů ve starších cestopisech – Paclt, Holub, Vráz, Kořenský

Také autoři analyzovaných cestopisů používají k označování škůdců různé expresivní výrazy: Typickým zvířetem, které je v Holubově cestopisu často označováno za „zákeřníka“ či „drzého lupiče“, je lev. Holub se mnohokrát zmiňuje o lvech, kteří přepadli lidská stáda, a byla na ně za to uspořádána trestná výprava. „Po zprávě, kterou nám černocho přinesl, byli jsme hned hotovi potrestati šelmu, vpadlou do stáda,“²⁹³ reaguje Holub poté, co „černocho připádlil volaje: ‚Lvi, lvi ve stádě!‘ Ačkoli jsou lvi leckde ve vnitrozemí velmi četní, neznám přece místa, kde by mohutná tato šelma tak odvážně a směle vystupovala jako v okolí obchodní stanice Tatiské. Když tu ještě zlatokopové pracovali, zakoušeli velikých škod od těchto zvířat. Tehdáž přihodilo se také, že lvi překročili trnový plot ohrady... aby v ní zaškrtili tahouny“.²⁹⁴ Scén popisujících „zlodějské“ chování lvů najde čtenář v obou Holubových cestopisech mnoho. Základní schéma

²⁸⁹ Beinart a Hughes poukazují na různé významy konceptu hranice (*commodity frontier*). V souvislosti s kolonialismem chápou hranici jako výsledek evropské expanze, osídlení, podnikání a těžby surovin. Jedná se o hranici komodifikace území Evropy. Hranice má podle autorů vlastní dynamiku a na její posouvání mají vliv (kromě hospodářské expanze spojená s exploatací surovin) také státní regulace, ochranná politika, environmentální faktory či aktivity indigenních obyvatel. Viz *Ibid.*, s. 2–10.

²⁹⁰ *Ibid.*, s. 71–72.

²⁹¹ MARVIN, *Killing Animals*, s. 17–18.

²⁹² RITVO, *The Animal Estate*, s. 27.

²⁹³ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 446.

²⁹⁴ *Ibid.*, s. 445–446.

je vždy podobné – lev, hyena či jiný škůdce (řazený většinou do řádu šelem) „řádí“ v okolí, ohrožuje majetek (většinou stáda) místních obyvatel nebo přímo jejich životy, následuje zpravidla trestná výprava a „drzá šelma“ je zlikvidována.

Podobně i Paclt spojuje lidský prostor, v němž jsou predátoři chápáni jako nežádoucí s koloniálním osídlením, které se vyznačuje hospodářstvím orientovaným na globální trhy. „Nedávno byli v Hebronu nedaleko starých kopianin zastřeleni dva lvi. Chudáci odvážili se příliš daleko a zaplatili svou smělost smrtí,“²⁹⁵ dává Paclt do souvislosti zastřelení lva s jeho výskytem v přílišné blízkosti lidských sídel. V opozici ke kolonizovanému prostředí a prostoru spojovanému s civilizací nazývá Holub lva v „jihoafrické pustině... pánem lesa“.²⁹⁶ Autor uznává dominantní postavení lva v divočině. Na ambivalentní chápání lva poukazuje i Brehm, jenž připomíná jeho tradiční pozici na vrcholu zvířecí hierarchie a zároveň ho nazývá „loupežníkem“: „Lev jest králem čtyřnohých loupežníkův, vládcem v říši ssavců.“²⁹⁷ S nebezpečím Holub lva spojuje, pouze pokud se jím on sám nebo jiný člověk cítí být bezprostředně ohrožen: „...ba několik z nich, kteří příliš byli dotěrní, posloužil olověnými pilulkami a pak jim necitelně a nemilosrdně stáhl kůži.“²⁹⁸

„Ježto jsou [leopardi; JŘ] nepřáteli velice nebezpečnými, usmrcují je ... nejvíce jedem nebo chytají je do železek,“ prezentuje Holub také leopardy jako hrozbu a informuje čtenáře o bezpečných metodách, kterými jsou v jižní Africe hubeni. Zároveň relativizuje jejich nebezpečnost, tu spojuje především s výskytem těchto šelem v blízkosti lidských obydlí. „Leopardi jsou v těchto [obydlených; JŘ] krajinách nebezpečnější než v liduprázdném vnitrozemí, kde nejsou tak navyklí třesku ručnic,“²⁹⁹ všímá si autor vlivu přítomnosti civilizace na chování šelem. I Vráz rozlišuje mezi bezpečnými a nebezpečnými typy krajiny: „Ze sna rušilo nás leda občasné vytlí hyén a šakalů, nebo poplašný pokřik poděšených levhartem mandrilů. Nalézali jsme se dosud v bezpečných krajinách, kde nebylo se ještě nočních přepadů obávat.“³⁰⁰

Jako velké nebezpečí a nežádoucího tvora chápou autoři také hyeny. „Ale zákeřník číhal nablízku. Zpozoruj, že se jakési zvíře plíží ostražitě křovím. Snad je to hyena, pomyslím si, a

²⁹⁵ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 191.; Na rozdíl od ostatních autorů Pacltovy zmínky o zabíjení zvířat občas vyjadřují soucit se zabíjenými zvířaty.

²⁹⁶ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, svazek II., s. 541.

²⁹⁷ BREHM, Alfred, *Život zvířat. Díl první: ssavci*, J. Otto, Praha 1882, s. 351.

²⁹⁸ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 541.

²⁹⁹ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 37.

³⁰⁰ VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 155–156.

již se chápu pušky... namířím, zarachotí rána a zvíře bolestivě sténajíc svíjí se na zemi. Přiskočím, chopím se klacku, jichž tu leželo dosti, a jednou ranou ji skolím. Nebyla to hyena...“³⁰¹ líčí Paclt svůj střet s cibetkou. Podobně jako Holub ji označuje za zákeřníka, čímž ji umisťuje do kategorie zvířat, která ohrožují nebo by potenciálně mohla ohrozit jeho zájmy. Pacltův střet s cibetkou je součástí jeho popisu putování jihoafrickou krajinou, kterou prezentuje jako téměř liduprázdnou. Lidský prostor je v tomto případě omezen jen na plochu autorova provizorního tábořiště, jež by mohlo být ohroženo vpádem „zákeřníka“. Systematickou snahu kolonizátorů o likvidaci hyen popisuje mnohokrát i Holub: „Osadníci Kolonie... vlézají do prostorných podzemních doupat hyén chtějíce přesvědčiti se, zdali v nich je šelma. Je-li šelma doma, tož zapalují na nejzazším konci jejího brlohu z některých křovin oheň, aby ji vykourili. Když pak prchá, střílejí ji neb ubíjejí kyji. Pokusil jsem se také s Pitem o podobnou honbu a když přišli jsme ke skrýši hyény, vyzval jsem ho, aby tam vlezl. Ačkoli Pit také dobře znal takový lov a kolikrát už doma šťastně ho provedl, přece nepodařil se nám tentokráte, protože nám podpalky naše dobře nečoudily,“³⁰² popisuje Holub svůj pokus o likvidaci hyen a tím se staví do role aktivního šířitele civilizace na úkor divočiny a jejích obyvatel.

V roli živočichů, jejichž zájmy jsou v rozporu s lidskou činností, nevystupují v cestopisech jen šelmy. V prvním cestopise se Holub chlubí, že za celý svůj pobyt na jihu Afriky zlikvidoval „na 200 hadů“.³⁰³ Vzápětí obhajuje hubení hadů jako nutnost. Mamba podle něj „projevuje rodinou svou chtivost pomsty a vraždy,“³⁰⁴ připisuje mambě vlastnosti, které jsou z pohledu evropských morálních standardů neomluvitelné. Zároveň tyto vlastnosti vztahuje na celý živočišný rod a zdůvodňuje tak potřebu hubení všech mamb i všech hadů obecně. „Všem hadům jihoafrickým přísahal jsem věčné nepřátelství tak, že jsem všechny, které nebylo možné dáti do líhu, stáhl nebo aspoň hlavu uťal a uschoval.“³⁰⁵

Jako hrozba mohl být chápán i tvor žijící v moři, i když zmínky o mořských živočiších jsou jinak v pojednáváných cestopisech velmi výjimečné. Josef Kořenský v *Cestě kolem světa* poměrně podrobně popisuje plavbu Rudým mořem a všímá si žraloků provázejících loď. „Častěji objevovali se lidožraví žraloci a provázeli loď dlouhý kus cesty, nežli na chvíli zmizeli... Krutý hlad pobádá je k vytrvalosti. Chycení a trhnutí žraloci mívají mnohdy žaludek

³⁰¹ Ibid., s. 162.

³⁰² HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 39.

³⁰³ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 137.

³⁰⁴ Ibid., s. 138.

³⁰⁵ Ibid., s. 354.

zcela prázdný. Ale přes všecku vyzáblost následkem hladu mívá v sobě chycený žralok tolik životní síly, že je třeba několika střelných ran, nežli nenáviděný lupič vezme docela za své.³⁰⁶ Žralok je zde velmi emotivně popsán jako lidožrout poháněný „krutým hladem“ a živící se odpadky z projíždějících lodí. V Kořenském však životní podmínky žraloků nevzbuzují soucit, místo toho označuje živočicha za „nenáviděného lupiče“ a ospravedlňuje tím jeho zastřelení. V souvislosti s aktem zabití zdůrazňuje žralokovu velkou odolnost, čímž jen podtrhuje jeho nebezpečnost. „Nenáviděným lupičem“ je i přesto, že v daném úryvku autor přímo nezmiňuje žádný způsob, kterým by pozorovaní žraloci škodili člověku, kromě označení „lidožravý“.

Reprezentace žraloka jako „nejstrašlivějšího dravce“ měla své místo v populárním přírodovědném diskurzu. Alfred Brehm začíná část *Života zvířat* o čeledi „žralounů“ větou: „Nejstrašlivější dravci celého pořadí náležejí v čeleď žralounů (Carchariidae); jsou to ryby veliké, odvážné a nad míru hltavé, žijící ve všech teplejších mořích na postrach plavcům a obyvatelům pobřežním.“³⁰⁷ Podobně varuje čtenáře Brehm i před hady: „Hadi jedovatí sice nedovedou toho, aby kde na zemi člověk vůbec nemohl bydleti, jsou však obyvatelům krajin, kde žijí počtem hojnějším, nebezpečni takovou měrou, že o tom my ve chladnějších krajinách našich ani ponětí nemáme.“³⁰⁸

Jako významnou hrozbu a nežádoucího živočicha zároveň chápou v cestopisech někteří autoři také krokodýla. Vráz k popisu cesty po řece Gambii přidává také zmínku o krokodýlech, kteří „lidem dosti nebezpečnými bývají. Na ostrově Mac Carty sežraly potvory za krátký čas mého pobytu dvě osoby“.³⁰⁹ Holub píše o říčních krokodýlech jako o pasivní ochraně kmenů v okolí řek Zambezi a Čoby před nepřáteli, kteří se díky krokodýlům přes řeku nedostanou.³¹⁰ O tom, že představují hrozbu pro neopatrné lidi na řece, se snaží přesvědčit čtenáře krátkými příhodami, jež zařadil do popisu svého pobytu v okolí Zambezi.³¹¹

V opozici k predátorům Holub nazývá užitečnými ta zvířata, jejichž počínání je v souladu s lidskými zájmy. „Spatřil jsem sice na zpáteční cestě v Šošongu párek těchto krásných havranů, kteří mezi budovami Evropanů směle sem a tam poletovali, sbírajíce odpadky

³⁰⁶ KOŘENSKÝ, Josef, *Cesta kolem světa 1893-94. Díl II. Čína – Malajské souostroví – Cejlon – Indie – Rudé moře – Egypt*, Praha 1896–1902, s. 628.

³⁰⁷ BREHM, Alfred E., *Život zvířat. Díl třetí: Plazi, obojživelníci a ryby*, Praha 1889, s. 388.

³⁰⁸ *Ibid.*, s. 403.

³⁰⁹ VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 156.

³¹⁰ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 191.

³¹¹ „Dne 26. m. srpna, když jsem právě šel po břehu říčním, vymrštil se krokodil z vody na muže, stojícího v lodce, ten však skočiv na písčité břeh zachránil se ještě včas.“ Viz *Ibid.*, s. 204.; Podobných příhod včetně těch s tragickým koncem uvádí Holub více.

a různou nečistotu, avšak tehdy zdálo se mi býti ukrutným činem, kdybych zahubil zvíře pro osadu tak užitečné.“³¹² O pár vět dříve přitom píše, jak havrana pustinného loví, respektive chytá do klece s cílem zařadit ho do sbírek. Poté, co se přesvědčí o jeho užitečnosti a schopnosti stát se součástí šířící se civilizace, však mění názor, přeřazuje havrana do jiné kategorie a odmítá zvíře zastřelit.

4.3.2. Změna v reprezentaci v novějších cestopisech – Němec, Machulka

Starší reprezentace některých predátorů jako nebezpečných, vyskytující se v cestopisech pojednávajících o období od 70. do 90. let, jsou v novějších cestopisech (závěr 19. a začátek 20. století) kritizovány a přehodnocovány. Tento posun ukazují v cestopisech Němce a Machulky na příkladu lva a krokodýla. Ke změně reprezentací došlo v kontextu dobytí a následné kolonizace afrického vnitrozemí, které doprovázela destrukce divoké přírody a zavádění koloniálního hospodářství.

Němec je k pojetí lva jako hrozby kritický. „Ze zkušenosti jsme věděli, že lev není tak strašlivý, jak se ‚maluje‘, a na tábor, hlavně na tábor obklíčený ohradou jako náš, tak hned se neodváží, i kdyby byl dosti hladov, čehož však nebyl,“ píše.³¹³ Nedůvěřivý je i vůči „historikům... o srdnosti, statečnosti, velkodušnosti a odvaze lva,“ které označuje za ve většině případů smyšlené.³¹⁴ Lev je podle autora člověku nebezpečný jen „pakli jsme ho zranili a pronásledujeme-li ho na jeho útěku.“³¹⁵ Jde o „velmi ostražitě zvíře: zvěřiv člověka na vzdálenost kilometru, dovede ihned se odplížiti a ukrýti tak, že veškeré pátrání po něm jest marné.“³¹⁶ Pro Němce představuje africký lev částečně vykonstruované mýtické zvíře, žijící „v obrazotvornosti pánů Nimrodů Afriku navštěvujících“, kteří si přejí ulovit lva jako „korunu svých [loveckých; JŘ] úspěchů“.³¹⁷ „Aby ale toto mé cestopisné vypravování uspokojilo čtenáře,“ píše Němec, „uvádím zde lovecký případ... kde jsem ukořistil svého prvního lva.“³¹⁸ Němec staví sebe sama do pozice znalce africké přírody a lovů, jenž dobře zná nejen skutečný stav věcí, ale také požadavky a představy čtenářů jeho knih i účastníků loveckých výprav.

³¹² HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 261.

³¹³ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 161.

³¹⁴ NĚMEC, Vilém, *Na lovu lvů. Příběhy z pobytu v Africe*, Praha 1916, s. 12.

³¹⁵ *Ibid.*, s. 12.

³¹⁶ *Ibid.*, s. 13.

³¹⁷ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 316.

³¹⁸ *Ibid.*, s. 316.

V cestopise upozorňuje na zažití stereotypy o Africe, které se snaží jednak korigovat, zároveň však s nimi i kreativně pracuje a snaží se uspokojit očekávání čtenářů.

Podobně kritický je k příběhům o nebezpečnosti lvů pro člověka i Machulka, sebe samého rovněž v celém cestopise prezentuje jako zkušeného lovce a znalce zvěře.³¹⁹ Většina hrůzostrašných příběhů o lvech podle Machulky pochází od lidí, kteří se se šelmou v divočině nikdy nesetkali.³²⁰ Člověk naopak může lvu snadno „vnutit svoji nadvládu, jak je vidět tam, kde žijí Evropané, nebo bojovné a statečné kmeny domorodé.“³²¹ Autor uvádí několik ojedinelých příkladů, kdy se ze lvů stali lidožrouti. V případě, že v krajině není dostatek zvěře, „přichází na řadu člověk – především ženy, děti, nedospělí pasáci a ojedinelí poutníci,“³²² konstruuje Machulka hierarchický systém, kde v boji o život podlehnou ti slabší.

Podobně kriticky se Němec s Machulkou vyrovnávají také se staršími reprezentacemi krokodýla. Podle Němce je krokodýl „vždy spíše zákeřnickým loupežníkem než hrdinou“.³²³ Němec se podobně jako u lva snaží o určitou demytizaci krokodýla, který „není tak nebezpečným, jak se nám dosud vyprávělo“.³²⁴ Přesto však doporučuje obezřetnost, tu spojuje zejména s racionalitou a technickou vybaveností evropských cestovatelů: „Cestující Evropan pak napřed do vody střílí. To má za účel zastrašiti krokodily, kteří buď se vzdálí od místa povyku aneb se ponoří ke dnu. Tam se nehnou, pokud jim možno.“³²⁵

Machulka věnuje krokodýlům vlastní kapitolu, v níž obsáhle vypisuje své poznatky. Podobně jako Němec usiluje o korekci „zakořeněných podivných pověstí“. „Známý krokodil, plaz velmi obávaný, byl odjakživa předmětem nejrůznějších zkazek a dohadů. Býval jsem často dotazován na způsob jeho života a poznal jsem, jak málo se o něm v nejšířší veřejnosti vlastně ví,“³²⁶ píše Machulka z pozice odborníka na africká zvířata, do které se sám staví. Celkově hodnotí krokodýla jako tvora, který „je před člověkem, jediným jeho nepřitelem... plachý“.³²⁷ Přesto mají podle Machulky „v Africe krokodilové na svědomí více lidských životů, než všichni ostatní dravci dohromady. Člověka usmrcuje krokodil sice záměrně, ale jenom za okolností

³¹⁹ „Lev se člověku, divnému vzpřímenému tvorů, vyhýbá jako svému jedinému nepříteli. Bez příčiny ho nenapadá.“ Viz MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 100.

³²⁰ *Ibid.*, s. 102.

³²¹ *Ibid.*, s. 101.

³²² *Ibid.*, s. 100.

³²³ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 52.

³²⁴ *Ibid.*, s. 54.

³²⁵ *Ibid.*, s. 53.

³²⁶ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 135.

³²⁷ *Ibid.*, s. 142.

příznivých“.³²⁸ Na rozdíl od jiných zvířat, kterým věnuje samostatné kapitoly, nechápe Machulka krokodýla jako tvora, jenž by si zaslouhoval ochranu. V prvních letech jeho pobytu v Africe³²⁹ bylo v oblasti Nilu, „dovoleno střílet krokodily s parníku.... Ti jsou dnes tam, kudy plují parníky, vystřílení,“³³⁰ píše Machulka. Vyhubení krokodýlů v krajině spojuje s postupem civilizace do afrického vnitrozemí.³³¹ Zmiňuje také příhodu, kdy ho súdánský obyvatel požádali, aby je zbavil „tyrana“, který měl na svědomí „několik lidských životů“.³³² Nikdo z indigenních obyvatel se podle autora „za soumraku neodvažoval blíže ke břehu“, jen Machulka staví sebe sama do role hrdiny. I když se mu nakonec nepodaří krokodýla zlikvidovat, alespoň se o to pokusí, nastraží na krokodýla léčku a číhá, přestože „bodání moskytů... bylo nesnesitelné“.³³³

4.3.3. Pomoc indigenním obyvatelům

Nejen Machulka, ale i další autoři spojují v cestopisech exterminaci predátorů s pomocí indigenním obyvatelům. Dotyčné pasáže je možné číst jako kódované vyjádření mocenských vztahů mezi Evropany, Afričany a hubenými zvířaty. Jedním z Holubových cílů v Africe byly podle Wintera kolonizace a zušlechtění „domorodců“. Africký pokrok spojuje se zavedením orby a podporou zemědělství.³³⁴ Úkolem nositele evropské civilizace bylo přičinit se co nejvíce na pozvednutí „primitivních“ obyvatel Afriky. Holub se proto na stránkách cestopisu prezentuje jako kolonizátor, který neváhá Afričanům pomoci v ochraně stád před predátory nebo polí před opicemi. V otázce možnosti afrického pokroku je poměrně optimistický. Podobný pohled na otázku indigenních Afričanů, jaký měl Holub, nachází Winter i u Holubova vzoru – Davida Livingstona.³³⁵

Holub píše o své pomoci indigenním obyvatelům z koloniální pozice nositele civilizace, který má moc ochránit je před „zlodějskými šelmami“. Implicitně tím naznačuje bezmoc, neschopnost a nedostatek racionality indigenních obyvatel, ke kterým musel přijít civilizovaný Evropan a pomoci jim s řešením problému, na nějž sami nestačí. „Mezitím co moje choť zůstala ve dvorci, vydal jsem se k několika nemocným a potom podle slibu svého odešel jsem ke brodu

³²⁸ Ibid., s. 142.

³²⁹ Do Egypta přišel Machulka někdy v první polovině prvního desetiletí 20. století. Viz Ibid., s. 9–20.

³³⁰ Ibid., s. 138.

³³¹ Ibid., s. 52.

³³² Ibid., s. 143.

³³³ Ibid., s. 143–144.

³³⁴ WINTER, Tomáš, „*Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...*“, s. 55–57.

³³⁵ Ibid., s. 65.

v řece Matlabace, několik mil odtud proti proudu vzdálenému, abych tam „položil jed“, poněvadž na místě tom Khamanův skot několikrát byl napaden hyénami a levharty, a také mnoho telat bylo mu již od šelem zadáveno,³³⁶ dočteme se u Holuba o návštěvě u krále Khamana. Jiná příhoda staví do role škůdců lidské činnosti opice. „Přišli jsme právě v čas, abychom zapudili hejno opic, které se již již chystalo pustošiti tykvoová pole,“ píše Holub.³³⁷

Němec píše o svém pobytu v indigenní vesnici Kjenjen, do níž se dostal na své výpravě do východního Súdánu, Habeše a Eritrey. V kapitole nazvané „Postrach osady“³³⁸ vypráví o úkolu, který mu zadal indigenní vládce – agúr. Němec líčí situaci tak, že vesnici ohrožují „řádící levharti“ a agúr si od Němcova příjezdu slibuje, že evropský lovec vesnici „drzých levhartů“ zbaví. „... Dále projevovali poslové naději, že zbavím Kjenjen řádících tam levhartů, kteří už mnohou škodu na lidských životech, na dobytku a obyvatelstvu byli způsobili.“³³⁹ Čtenáře pak informuje, že levharti „měli už na svědomí asi dvacet kusů dobytka, nesčíslný počet ovcí a dva lidské životy“.³⁴⁰ Aby zdůraznil nutnost svého zásahu, nechává postavu agúra pronést slova, kterými on sám označuje všechny předchozí výpravy vesničanů na levharty za neúspěšné. „Tentokrát měla se jim dát příležitost ,seznať střelnou zbraň bílého muže‘ [uvozovky Němec; JŘ], tak končival své vypravování agúra.“³⁴¹ Levharta se Němcovi nakonec podaří chytit do želez. Podle Němcova cestopisu celá záležitost skončila oslavou v Kjenjenu. Němec pro čtenáře shrnuje obsah údajné agúrovi oslavné řeči. I ta má poukázat na nadřazenost Evropanů a zároveň být výpovědí o povaze indigenních obyvatel. Němec píše: „očekával jsem právem dlouhou řeč a nekonečnou, plnou opakujících se slov a frází, se stále stejným refrémem ,bílý muž, bílá ruka, neohrožený, všecko umí, vše zná, léčí, maluje, střílí, ví, co si kdo myslí, má mnoho krásných věcí, je štědrý, miluje nás, své bratry, střelná zbraň – koňak!‘ [uvozovky Němec; JŘ] To jsou jednotlivé statě řeči agúrovi a jedna řeč sotva se liší od druhé, očekáváním darů a koňaku se končí každá; ,koňak‘, to jest něco jako ,amen‘ v otčenáši.“³⁴²

Reprezentace postavy agúra v Němcově cestopise odpovídá literárním stereotypům orientalistického diskurzu. Němcův agúr reprezentuje esencializovaného Orientálce, jak ho popsal Said. Pro Saidova Orientálce je obecně typická neschopnost mluvit fakticky a věcně,

³³⁶ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 196.

³³⁷ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 116.

³³⁸ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s.205.

³³⁹ *Ibid.*, s. 182–183.

³⁴⁰ *Ibid.*, s. 208.

³⁴¹ *Ibid.*, s. 211.

³⁴² *Ibid.*, s. 219.

jeho styl přemýšlení a jednání je opakem evropské racionální přímocharosti. Pro Orientálce je typický sklon k přehnanému pochlebování (*fulsome flattery*) a naivní vychytralost.³⁴³ Postava agúra, jak ji ve svém cestopise popsal Němec, je ve své vesnici despotickým vládcem, zároveň je ale příliš slabý, nedisciplinovaný a pohodlný, a proto je sám ovládán svým harémem.³⁴⁴ Despotismus je dalším prvkem, který je podle Saida typický pro evropské reprezentace orientálního uspořádání. Orient si není schopný vládnout sám, proto Evropany potřebuje.³⁴⁵ Mimo jiné proto, aby ho Němec – Evropan zbavil nebezpečných levhartů, se kterými si jeho vesničané sami poradit nedokážou. Vědí to i obyvatelé Kjenjenu v Němcově cestopise. „Ať už tak neb onak, v každém směru poznali, že mohou být užitečným člověkem pro zdejší krajinu, že se zdálo nutno připoutati mě k ní,“³⁴⁶ píše Němec. Agúrovy požadavky, aby zůstal a zapojil se více do života v Kjenjenu, uvádí Němec jako jeden z důvodů, proč vesnici opustil.

Z Němcova cestopisu je patrné, že ho na rozdíl od Holuba otázka pokroku a zušlechtění indigenních obyvatel příliš nezajímá. Cílem jeho výpravy, podniknuté v letech 1899–1900, byl primárně lov a průzkum Súdánu, ještě nedávno z důvodu vlády mahdistů Evropanům téměř nepřístupného. „Výprava má nesla se úplně za vědeckým bádáním a lovem,“³⁴⁷ píše. O území se zajímal pravděpodobně i z podnikatelských důvodů – od roku 1886 se živil organizací loveckých výprav pro zámožné turisty.³⁴⁸ Cílem Němcovy cesty do Súdánu, Habeše a Eritrey bylo mimo jiné najít lokalitu, kam by mohl v budoucna podniknout další lovecké výpravy. Sám píše, že do oblasti uskutečnil výpravu ještě několikrát.³⁴⁹

4.4. Stavy zvěře a konzervace v rámci evolučního diskurzu

Holub v cestopisech budoucnost jižní Afriky spojuje s dalším šířením civilizace na úkor divoké přírody, kterou ve svých cestopisech prozkoumává, kategorizuje, sbírá, krotí. Všímá si úbytku zvířat a mizení některých druhů v souvislosti s intenzivní loveckou činností, postupující kolonizací a hospodářskou expanzí směrem k severu. „Obrátil jsem pozornost svou zejména na dva druhy zvěře, totiž antilopu kudu (*Strepsiceros capensis*), velké to zvíře, mající nejsilnější šiji ze všech antilop a nejdelší rohy, která v poslední době v jižní Africe včihledně mizí, dále pak na krásnou červenohnědou antilopu pallah čili černonohou (*Antilope melampus*). Prání má

³⁴³ SAID, *Orientalism*, s. 38–39.

³⁴⁴ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 254.

³⁴⁵ SIAD, *Orientalism*, s. 32–33.

³⁴⁶ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 254.

³⁴⁷ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 9.

³⁴⁸ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 260.

³⁴⁹ NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, díl II., s. 212–213.

v této příčině splnila se úplně; zamýšlená moje výstava ukáže, co jsme v končinách těchto nashromáždili,“ píše ve druhém cestopise.³⁵⁰ V kontextu Holubových představ o budoucnosti jižní Afriky je možné chápat jeho sběratelskou činnost i jako jakousi formu konzervace. Pořizováním sbírek dokumentoval jihoafrickou přírodu, jejíž budoucnost zároveň popisoval jako značně nejistou.³⁵¹ Jeho odpovědí na tento úbytek bylo přeřazení živočichů ze sféry přírody, kde podle jeho názoru nemají budoucnost, do oblasti kultury. Prováděl to jejich zastřelením, vycpáním a umístěním mezi sbírky. Ve druhém cestopise se vyjadřuje ještě explicitněji: „Podnes ještě toho lituji, že jsem na březích Limpopa nepobyl delší dobu; po odchodu mém byla zvěř na pravém jeho břehu od Boerů skoro vyhubena a ani jediný exemplář z toho nedostal se do některého musea, jenom to, co my jsme tam neshromáždili, zachováno bylo pro bádání vědecké.“³⁵²

Spojování sběru přírodnin s konzervací mizejícího světa je charakteristické i pro britské prostředí. Thompsell píše o viktoriánském přesvědčení, že pokrok a průmyslová civilizace postupně zničí africkou divočinu a zvířata v ní žijící. Sbírký zvířat měly sloužit jako doklad existence těchto druhů poté, co vyhynou.³⁵³ Podobnou interpretaci nabízí Harries v knize o švýcarských misionářích v jihovýchodní Africe a jejich badatelských a sběratelských aktivitách.³⁵⁴ Podle něj chápali misionáři Afriku jako oblast, kde přežila fauna a flora v jiných částech světa dávno vyhynulá. Misionáři, ovlivnění evolučními teoriemi, si všímali nahrazování jihoafrické přírody civilizací. Tento proces spojovali s událostmi, které se v Evropě udály již v prehistorických dobách. V jižní Africe přežila prehistorická příroda tak dlouho, protože „divoši“, kteří ji obývali, nebyli schopni oblast dostat pod svou kontrolu.³⁵⁵ V Africe tak misionáři na vlastní oči pozorovali proces přírodního výběru a nahrazování slabších živočišných druhů a lidských ras³⁵⁶, reprezentovaných rovněž do součást přírody, silnějšími, jež byly schopnější přizpůsobit se prostředí a ovládnout ho. Chápání africké přírody jako staré, původní a neměnné lze interpretovat ve vztahu k orientalistickému diskurzu. Podle

³⁵⁰ Ibid., s. 181.

³⁵¹ V souvislosti s intenzivním lovem a kolonizací řada druhů jihoafrické zvěře skutečně vyhynula. Beinart a Hughes se soustředí jen na některé velké savce, když připomínají, že v průběhu 19. století v Jižní Africe zcela vymizeli sloni, antilopa eland či zebra kvaga a došlo k rapidnímu úbytku hrochů. Viz BEINART, HUGHES, *Empire and Environment*, s. 71.

³⁵² HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 180.

³⁵³ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 19.

³⁵⁴ HARRIES, *Butterflies and Barbarians*, s. 140.

³⁵⁵ Ibid., s. 140.

³⁵⁶ Holub spojuje vymírání afrických indigenních populací s „křováký“. V souvislosti se zprávou o svém výzkumu křováckých skalních rytin píše: „bádání toto zajímá mne neobyčejnou měrou zejména proto, poněvadž ony zachované památky náležejí národu, který již vymírá.“ Viz HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 118.

Saida chápali Evropané Orient jako esenciálně stálou oblast, jejíž obyvatelé nemají moc ji změnit, a která proto zůstává pořád stejná.³⁵⁷ Orient byl pro Evropu starým světem, ve kterém má být obnovena idea ztraceného ráje. K vytvoření nového světa mělo teprve dojít vlivem vnějších sil (tj. evropské kolonizace).³⁵⁸

Ačkoliv se Holub v cestopisech o přírodním výběru ani evolučních teoriích nikde přímo nezmiňuje, mnohé jeho výpovědi mohou být chápány jako součást tehdejšího evolučního diskurzu. Přesvědčivé byly i pro Charlese Darwina, který Holubovi poslal dopis s příznivými ohlasy na jeho první cestopis.³⁵⁹ Reprezentace, jež byly součástí diskurzu evoluce, mohly být srozumitelné i českým čtenářům. Josef Durdík si v knize *O pokroku přírodních věd* stěžuje, že jsou Darwinovy spisy překládané a rozšířené po celém světě, jen „my nemáme posud ani jednoho výtahu neb zpracování jejich“.³⁶⁰ Seznamuje proto prostřednictvím svého popularizačního díla českého čtenáře se základními body Darwinových teorií. Člověk „jako zvíře závisící na podmínkách přírodních“ se podle Durdíkova výkladu účastní „boje o život“ a vývojem postupuje k budoucnosti, která je spojená se „vznikem dokonalejších bytostí“. Západní člověk příslušící k industriální civilizaci přitom stojí, co se týče „dokonalosti“, nad africkým „divochem“.³⁶¹ „V zápase o podmínky života udrží se ti, kteří jsou života vůbec schopnější,“ zdůrazňuje Durdík boj o potravu a lepší životní podmínky, ve kterém zvířata podléhají člověku, protože mu „překáží“.³⁶²

O úbytku *divoce* žijících zvířat, zejména savců, v cestopisech píše všichni autoři kromě Vráze. I Paclt, jehož cestopis je v porovnání s ostatními v otázce množství informací o zvířatech poměrně chudý, si všímá legislativní ochrany slonů v Kapsku, jejímž účelem je, „aby v kolonii Kapsku nebyli vyhubeni úplně“.³⁶³ Kapskou ochranou legislativu v souvislosti se slony zmiňuje na začátku prvního cestopisu i Holub.³⁶⁴ Všímá si také prudkého úbytku slonů, který spojuje s velkými výnosy z prodeje slonoviny, které přilákaly do oblastí „jižně od Zambesi“ značné množství lovců.³⁶⁵ K radikálnímu poklesu došlo podle Holuba ve druhé polovině 19. století.

³⁵⁷ SAID, *Orientalism*, s. 32–33.

³⁵⁸ *Ibid.*, s. 73.

³⁵⁹ Podle Darwina Holub svou prací „přispěl k novým poznatkům přírody“. Viz ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 245.

³⁶⁰ DURDÍK, Josef, *O pokroku přírodních věd. Populární výklady Dra. Durdíka*, Praha 1874, s. 233.

³⁶¹ *Ibid.*, s. 228–229.

³⁶² *Ibid.*, s. 223.

³⁶³ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 155.

³⁶⁴ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 37.

³⁶⁵ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 128.

V prvním cestopise uvádí, že ještě před 20 lety³⁶⁶ na jih od Zambesi „veliká byla hojnost slonův a pštrosů, bylo tu pouze málo lovců, kterým ovšem dařilo se výborně“.³⁶⁷ Ve druhém cestopise už píše o výpravách lovců slonoviny na sever od Zambezi.³⁶⁸ Rychlý posun hranice výskytu slonů k severu ve druhé polovině 19. století potvrzují i Beinart a Hughes. V pobřežních oblastech Transvaalu byli sloni vyhubeni v 60. letech. V 70. letech se búrští lovci přesunuli do oblastí dnešní Botswany a Zimbabwe a v 80. letech již byla oblast zcela bez slonů.³⁶⁹

Holub chápe proces kolonizace, úbytek biodiverzity a posouvání hranice jako dějinnou nutnost danou zákony evoluce. Ve druhém cestopise porovnává, jak se změnila krajina v údolí řek Limpopa a Mariky. „Lesy jsou místy vymýtny, za to však tráva značně se rozmohla, a příčinu toho dlužno hledati v čilém cestování těmito končinami; nové cesty, jež se vyhýbají půdě lateritové i písčité a močálům, vznikly od té doby, za to však ubylo velice zvěře i jedovatých plazův; vše to jsou jasné doklady, kterak v krajinách oněch civilisace pokračuje a vítězí.“³⁷⁰ Slony chápe jako potenciálně prospěšná zvířata, proto prezentuje své návrhy, jak situaci řešit a spojit jejich další existenci s civilizací. Budoucnost jižní Afriky, kde ještě za časů Livingstonových „bylo zvěře víc a nebyla tak plachá“³⁷¹, spojuje s rozšířením zemědělství a slony navrhuje jako vhodné k domestikaci. S pomocí domestikovaných slonů by bylo možné rozšířit zemědělství i do oblastí, kde se vyskytuje moucha tse-tse, jež je běžným hospodářským zvířatům smrtelně nebezpečná.³⁷² Jako argument užívá i další výhody, vesměs související s usnadněním šíření evropského vlivu: „I pro vědecké výzkumy, pro kupce a vojevůdce nesmírné jest důležitosti, aby afričtí slonové byli ochočeni.“³⁷³

Brantz definuje domestikaci jako zavádění nových, ekonomicky významných druhů do hospodářského systému.³⁷⁴ Takto podle ní chápali domestikaci i autoři 19. století, kteří ji zároveň spojovali se zaváděním civilizace do dříve necivilizovaného prostředí. Úspěšná

³⁶⁶ Holub podnikl první cestu v letech 1872–1879. Druhý díl cestopisu, kde se o úbytku slonů zmiňuje, vyšel v roce 1881.

³⁶⁷ Ibid., s. 128.

³⁶⁸ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 544.

³⁶⁹ BEINART, HUGHES, *Empire and Environment*, s. 65–67; Na území dnešní Botswany sloni přežili jen v okolí řeky Okavango. Oblast byla těžko přístupná a neatraktivní z důvodu rozsáhlých bažin a výskytu mouchy tse-tse. Jako přínosnou z hlediska vytvoření podmínek pro přežití slonů hodnotí autoři také ochranou politiku krále Tswany, který z jejich lovu zároveň profitoval a nechtěl o zisky přijít.

³⁷⁰ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 535–536.; Holub navštívil porovnávaný kraj pravděpodobně v roce 1874 a znovu v roce 1887.

³⁷¹ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 46.

³⁷² HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 284.

³⁷³ Ibid., s. 285.

³⁷⁴ BRANTZ, *The Domestication of Empire*, s. 87–88.

domestikace druhu a jeho využití v hospodářství znamenalo civilizační úspěch, prosazení dominance člověka nad přírodou, které je pro člověka výhodné a přináší mu pokrok.³⁷⁵

O řadu let později se také Machulka vyjádřil k otázce domestikace slonů. Popisuje výsledky krocení slonů na začátku 20. století v belgickém Kongu, které pokládá za první úspěšnou domestikaci afrického slona v moderní době.³⁷⁶ „Prodávají se zde sloni vycvičení k tahu. Užívá se jich ponejvíce v misijních stanicích v lesní oblasti místo traktorů k polní práci,“ píše autor. Vzápětí však aktualizuje a uvádí novější (bohužel nijak nedatovanou) informaci, že využívání slonů v zemědělství je spíše okrajová záležitost, protože na řadě míst v Africe „zatlačuje slona traktor, který potřebuje ‚potravu‘, jen když pracuje.“³⁷⁷

4.5. Shmutí

Holubovy představy o budoucnosti jižní Afriky, jejíž divoká příroda má být nahrazena civilizací, za jejíhož nositele se sám považoval, dávaly v rámci evolučního a koloniálního diskurzu smysl i mnohým jeho současníkům. Jednotlivé části přírody on i další autoři cestopisů zasazovali prostřednictvím sbírek do nových kontextů. Z exotických zvířat se tak stávaly vystavované exempláře, materiální součást vědění malého národa uprostřed Evropy, jehož členové o nich mohli získat informace mj. z publikovaných cestopisů. Množství zvířat bylo také prodáno sběratelům, chovatelům či provozovatelům různých zábavních představení. I řada dalších padla za oběť šíření civilizace, ať už byla snědena, nebo zlikvidována jako škůdci. Africká příroda, tj. také zvířata, chápána jako její součást, měla být ovládnuta a racionalizována evropskou kulturou, která měla rozhodnout o jejím místě v koloniálním uspořádání. Jako součást přírody byli do určité míry chápáni také indigenní obyvatelé – i oni se stávali objekty zájmu sběratelů či zbožím. I v případě, že cestovatelé uznávali jejich autonomii, nechovali se k nim jako k sobě rovným, ale zacházeli s nimi jako s primitivy, kteří potřebují evropskou pomoc.

Dichotomie přírody a kultury byla určující i v následujících desetiletích. Dobyatí a rozdělení kontinentu mezi evropské mocnosti a zavedení koloniálních správ stavělo kolonizátory před nové problémy. Vlivem intenzivního a málo regulovaného³⁷⁸ lovu v období neformálního

³⁷⁵ Ibid., s. 76.

³⁷⁶ V souvislosti s domestikací slonů připomíná autor také antickou historii, zejména Hannibalovu výpravu proti Římu. Viz MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 96–97.

³⁷⁷ Ibid., s. 97.

³⁷⁸ V porovnání s obdobím formálního kolonialismu, pro který byly charakteristické mj. zákony na ochranu divokých zvířat. Viz dále.

kolonialismu i během dobývání afrického vnitrozemí byla řada živočišných druhů vyhubena nebo přivedena na pokraj vyhynutí. Další druhy přežily, ale ne ve všech oblastech, kde se původně vyskytovaly. Způsobům, jakými se koloniální správy snažily tyto problémy řešit, se věnuji v následující kapitole. Nový rámec umožnil nové způsoby evropského lovu a také značně proměnil mocenský vztah kolonizátorů a indigenních obyvatel. I tomu se budu v následující kapitole věnovat.

5. Lov afrických zvířat na začátku 20. století

Na konci 19. a především začátku 20. století došlo ke změnám v reprezentacích lovu afrických zvířat v českých cestopisech. Publikovaných cestopisů pojednávajících o subsaharské Africe ve 20. století do začátku první světové války není mnoho a Němec s Machulkou působili v oblastech geograficky značně vzdálených od míst, kterými několik desetiletí před nimi cestovali Paclt, Holub či Vráz. Přesto lze v reprezentacích lovu v jejich cestopisech identifikovat i vliv mnohých strukturálních změn, které zasáhly celý kontinent. V souvislosti s dělením Afriky byla naprostá většina afrického území do konce 19. století dobyta a kolonizována a tyto události poznamenaly mj. i africkou přírodu.

Adams obecně charakterizuje koloniální přístup k přírodě jako snahu přesně oddělit kulturu a divokou přírodu.³⁷⁹ Lehtinen poukazuje na fakt, že chápání přírody jako jiné je integrální součástí moderního evropského biologického diskurzu.³⁸⁰ V novém mocenském uspořádání, které vzniklo po dobytí kontinentu Evropany, se zavádění koloniálních legislativ řídilo tímto principem. Zvířata byla nově kategorizována podle toho, zda měla být dále chráněna, omezeně lovena nebo zlikvidována jako nežádoucí. Nové legislativy také přesně určovaly, kdo, jakým způsobem a za jakých podmínek může lovit. Charakteristická pro uspořádání mocenských vztahů po kolonizaci je i snaha omezit dřívější právo indigenních obyvatel na lov podle svých vlastních pravidel, který byl Evropany systematicky kritizován jako barbarský.³⁸¹ I oni měli být ještě více integrováni do koloniálního systému. Některé způsoby této integrace popisují i Němec s Machulkou, kteří oba v cestopisech líčí své zapojení prostřednictvím organizace loveckých výprav pro bohaté Evropany přijíždějící do Afriky na rekreaci. Tyto výpravy představovaly poslední režim lovu, kterému se zde věnují – lov chápáný jako sport.

Přestože se zde snažím vymezit období na začátku 20. století do první světové války jako odlišné od předchozích desetiletí, v řadě reprezentací a procesů je možné najít kontinuity a chápat je jako pokračování dříve započatých trendů.

5.1. Legislativa

Podle Ritvo si již evropští cestovatelé na konci 18. století všímali úbytků divokých zvířat na jihu Afriky.³⁸² Přispělo k tomu i technické zdokonalování loveckých zbraní a nárůst počtu

³⁷⁹ ADAMS, *Nature and the Colonial Mind*, s. 39.

³⁸⁰ LEHTINEN, *Modernization and the Concept of Nature*, s. 53–54.

³⁸¹ ADAMS, *Nature and the Colonial Mind*, s. 37–38.

³⁸² RITVO, *The Animal Estate*, s. 282.

evropských lovců. Snižování počtu volně žijících zvířat si všímá i Holub, jak jsem ukázal v předchozí kapitole. Zamýšlí se také nad způsoby, jak tuto situaci řešit. I Paclt v jednom z dopisů upozorňuje na existenci zákona regulujícího odstřel slonů. „Zdržují se tu i sloni, ale zákonem je zakázáno je pronásledovati, aby v kolonii Kapsku nebyli vyhubeni úplně. Kdo chce slona zabít, musí mít k tomu zvláštní povolení zemské vlády,“³⁸³ píše. Podobně i Holub několikrát zmiňuje existenci zákonů vydaných kapskou koloniální správou, jejichž účelem má být ochrana zvěře před vyhubením.³⁸⁴ Holub i Paclt v cestopisech tyto zákony nijak nekritizují, Holub naopak mnohokrát zdůrazňuje jejich prospěšnost.³⁸⁵ Přesto je lov v různých režimech v Pacltově, Holubově, Vrázově i Němcově cestopise popisován jako relativně neomezený. V porovnání s nimi popisuje Machulka velmi často různá zákonná omezení, která lov regulují a jejichž přísné dodržování vyžaduje od všech účastníků svých loveckých výprav. Odlišnost reprezentací lovu v Machulkově cestopise není dána jen jiným geografickým rámcem, v němž výpravy probíhaly. Machulkovy lovy se také odehrávaly v jiném legislativním rámci, který podobu reprezentací značně ovlivnil. Legislativním změnám na přelomu 19. a 20. století a jejich vlivu na reprezentace lovu v cestopisech se věnuji v této kapitole.

5.1.1. Indigenní legislativy

Paclt a Holub zmiňují v souvislosti se svým pohybem a lovem na území mimo přímou koloniální správu také vymáhání loveckých omezení ze strany indigenních vládců, kteří v cestopisech nezdávka vystupují jako silní a autonomní aktéři. Thompsell na základě studia zápisků britských lovců ukazuje, že Evropané neměli situaci mimo kolonizované území po většinu 19. století pod kontrolou a byli odkázáni na vyjednávání s místními náčelníky. Záviselo na konkrétním náčelníkovi, jaká byla jeho pozice ve vyjednávání. Méně mocní se podle autorky spokojovali s látkami, korálky a s dalšími věcmi relativně malé hodnoty, mocnější požadovali například zbraně či podíl na úlovcích.³⁸⁶ „Cestuje-li cizinec některou kaferskou zemí, nesmí střílet zvěř, nemá-li písemného dovolení, za něž se chiefu dává nějaký hodný dar. Mně bylo uděleno zadarmo,“ píše Paclt a stylizuje se tak do role Evropana bez koloniálních zájmů, který má s indigenními obyvateli nadstandardně dobré vztahy a z nich plynoucí výhody.³⁸⁷ Holub v obou cestopisech opakovaně líčí vyjednávání s indigenními vládci ohledně práva na lov na

³⁸³ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 155.

³⁸⁴ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I, s. 84.

³⁸⁵ Viz např. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 48.

³⁸⁶ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 46–47; kromě práva na lov museli Evropané, kteří podnikali výpravy na indigenní území, vyjednávat s náčelníky i o právu na vstup na jejich území, o zajištění jídla, vody, průvodců atd. Vyjednávání s indigenními náčelníky o různých věcech popisuje v obou cestopisech mnohokrát i Holub.

³⁸⁷ PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 345.

jejich území.³⁸⁸ Ve druhém cestopise si stěžuje na existenci zákona, kterým si indigenní hodnostáři nárokují ulovenou zvěř pro sebe, což Holubovi brání v získání exempláře do sbírek: „Za našeho pobytu v Gazungule... skolili Mašupiové na protějším břehu hrocha. Avšak podle zákona musili lovci celé zvěře (kromě vnitřností) odvésti místodržiteli v Mambově; pokoušel jsem se sice zakoupiti část masa od rybářův, kteří pluli kolem nás, avšak dostalo se mi poučení o zmíněném zákonu, a na koupi masa, kůže neb lebky hrochovy nebylo již pomýšlení.“³⁸⁹

Thompsett dále připomíná monopol na obchod se slonovinou, který měli indigenní náčelníci po většinu 19. století.³⁹⁰ I Holub se v cestopise věnuje vyjednávání lovců slonoviny a indigenních vládců: „Marucký král dospěl za nedlouho k témuž poznání jako mnozí knížata, sídlící na jižním břehu řeky Zambezi a majíce na území svém ještě někerá stáda slonův, že totiž Evropané ve slonovině odnášejí nejlepší a nejvzácnější zboží ze země, a následkem toho změnil své chování.“³⁹¹ Holub toto omezení lovu slonoviny chválí: „Proti bezohlednému hubení slonů bylo nejnovější rozhodnutí Luanikovo prostředkem nejvydatnějším, který mne velice potěšil; a dlužno mi vyznati dále, že tento radostný dojem nabyl rozhodné převahy nad soustrastí s Mrem. Westbechem, jenž nařízením královým byl připraven o značnou část dosavadních příjmův.“³⁹² Holub se v tomto případě stylizuje do role prostředníka mezi indigenním vládcem a evropským podnikatelem. Píše, že se snažil radit králi Luanikovi, jak co nejracionálněji jednat s evropskými lovci a zároveň chránit zvířecí populace.³⁹³

V protikladu k evropské racionalitě a zákonům, jejichž cílem je ochrana přírody a zachování žádoucích zvířat (podrobněji se koloniálním politikám ochrany přírody budu věnovat níže), popisuje Holub nařízení indigenních náčelníků související s právem na lov jako motivovaná nižšími pudy. V pasážích o indigenních opatřeních na ochranu zvěře zdůrazňuje jejich iracionální základ a zjišťuje indigenních vůdců. Obchodník Westbech se s králem Luanikou podle cestopisu nakonec dohodl. Holub popisuje situaci, kdy Westbech pošle králi Luanikovi smluvené dary výměnou za právo na lov slonů na jeho území. Obchod proběhl v pořádku a „dotud byl také Westbech úplně spokojen, ale velmi záhy objevila se vrozená úskočnost černochův, aby jakýmkoliv způsobem obešli dané slovo. Poněvadž v krajině, v níž Westbechovi

³⁸⁸ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 507.; HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 491.

³⁸⁹ *Ibid.*, s. 495–496.

³⁹⁰ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 45.

³⁹¹ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 497.

³⁹² *Ibid.*, s. 497.

³⁹³ *Ibid.*, s. 497.

lovecké právo bylo propůjčeno, zdržovalo se slonů neobyčejné množství, dal jich Luanika nejprve značný počet od svých černochův vyhubiti...“³⁹⁴

5.1.2. Koloniální pokusy o řešení problému úbytku divokých zvířat

Adams chápe „drancování přírody“ (*plundering of nature*) jako jeden z průvodních jevů kolonialismu. Růst zájmu Západu o problematiku ničení přírody a snahu ji řešit institucionálně pak spojuje se druhou polovinou 19. století.³⁹⁵ V této době se začínají objevovat různé projekty zaměřené na ochranu přírody. Podle autora si koloniální státy spojovaly tyto snahy především s ekonomickými výhodami plynoucími z udržitelnějšího koloniálního hospodářství.³⁹⁶ Charakteristická je i zde binární opozice přírody (která má být chráněna, resp. vykořisťována udržitelněji) a kultury, která je na vykořisťování závislá, a proto se snaží o jeho uchování.

V souvislosti s jižní Afrikou a snahami zamezit dramatickému úbytku volně žijících zvířat zmiňují různí autoři a autorky zákony o ochraně zvířete: raným příkladem je *Cape Act for the Preservation of Game*, vydaný roku 1886, jehož platnost byla později rozšířena na všechny britská území na jihu Afriky.³⁹⁷ V Natalu byl zákonem omezen lov buvolů, zeber kvaga, zajíců a antilop již v roce 1866.³⁹⁸ V jižní Africe byly ochranné zákony zaváděny nejdříve z důvodu nejnižších stavů zvířecích populací, které byly v porovnání s ostatními africkými regiony nejvíce ohroženy vyhubením.

5.1.2.1. Konzervační konvence z roku 1900

Systematičtější koloniálním pokusem o ochranu africké zvěře bylo vydání *Mezinárodní konvence na ochranu divokých zvířat, ptáků a ryb v Africe (Convention Designed to Ensure the Conservation of Various Species of Wild Animals in Africa, Which Are Useful to Man or Inoffensive)* z roku 1900. Přestože konvence sama o sobě neměla autoritu nad konkrétními koloniálními legislativami, na jejím základě zřídila většina britských a francouzských kolonií vlastní zákony o ochraně divokých zvířat.³⁹⁹ Jako důvod pro vydání je v úvodu uvedena snaha „zachránit africká zvířata před bezhlavým vražděním“ a „uchovat různé druhy člověku užitečné

³⁹⁴ Ibid., s. 497.

³⁹⁵ ADAMS, *Nature and the Colonial Mind*, s. 29.

³⁹⁶ Šlo například o zákony na ochranu lesů či vodních zdrojů. Viz Ibid., s. 25.

³⁹⁷ Ibid., s. 37.

³⁹⁸ RITVO, *The Animal Estate*, s. 284.

³⁹⁹ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 33.

nebo neškodné“.⁴⁰⁰ Konvence kategorizuje zvířata podle užitečnosti nebo škodlivosti a na základě toho povoluje, či naopak reguluje jejich odstřel. Africká zvířata v této souvislosti rozděluje do tří skupin – zvířata zcela chráněná, zvířata chráněná částečně a zvířata škodlivá, jejichž odstřel je žádoucí. Do první skupiny byli kvůli své „užitečnosti“ (*usefulness*)⁴⁰¹ zařazeni supi (*vultures*), Hadilov pisař (*secretary bird*), sovy, ptáci žijící v symbióze s nosorožci (*Rhinoceros-birds*) a klubáci (*Beef-eaters* či *Buphaga*). Z důvodu akutní hrozby vyhubení mělo být zakázáno lovit žirafy, gorily, šimpanze, horské zebry (*mountain zebra*), divoké osly (*wild asses*), běloocasé antilopy gnu (*Connochaetes gnu*), antilopy eland (*Taurotragus*) a hrošiky liberijské.⁴⁰²

Druhou skupinu tvoří zvířata, která mají být chráněna částečně. Konvence zavádí omezení ve formě maximálního počtu kusů zvířat, jež mohou být ulovena. K legálnímu lovu těchto zvířat mělo být do budoucna nutné zakoupení lovecké licence. Řádově šlo o jednotky kusů od každého druhu, Machulka například uvádí na jednu licenci možnost legálně zastřelit dva slony, přičemž za každé ulovené zvíře bylo následně nutné ještě zvlášť zaplatit.⁴⁰³ Druhá skupina obsahuje 25 skupin zvířat, většinou definovaných podle biologické kategorie rodu.⁴⁰⁴ Zvláštní ochrana se pak má vztahovat na mláďata některých z nich, která mají být úplně chráněna před „zničením“ (*destruction*). Jde o mláďata slonů, nosorožců, hrochů, zeber, buvolů, vybraných druhů antilop

⁴⁰⁰ „Being desirous of saving from indiscriminate slaughter, and of insuring the preservation throughout their possessions in Africa of the various forms of animal life existing in a wild state which are either useful to man or are harmless...“ viz <https://iea.uoregon.edu/treaty-text/2594>

⁴⁰¹ V textu konvence není nijak přímo specifikováno, komu a jak jsou zvířata užitečná. Adams v této souvislosti píše o vzniku vědecké ekologie na konci 19. století, jejíž poznatky byly šířeji aplikovány až ve století následujícím. Cílem vědecké ekologie bylo především zajistit udržitelnost koloniálního hospodářství. Věda se zabývala zkoumáním interakcí mezi západním člověkem a přírodou, chápanými jako binární opozice. Viz ADAMS, *Nature and the Colonial Mind*, s. 25–28.

⁴⁰² *Convention Designed to Ensure the Conservation of Various Species of Wild Animals in Africa, Which Are Useful to Man or Inoffensive*, Schedule I.

⁴⁰³ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 26.

⁴⁰⁴ 1. The Elephant; 2. Rhinoceroses; 3. The Hippopotamus; 4. Zebras of the species not referred to in Schedule I, 5. Buffaloes; 6. Antelopes and Gazelles; especially species of the genera Bubalis, Damaliscus, Connochaltes, Cephalophus, Oregtragus, Oribia, Rhiphicerus, Nesolragus, Madogna, Cobus, Cervicapra, Pelea, Epyceros, Antidorcus, Gazella, Ammodorcus, Lithcranius, Docolragus, Oryx, Addox, Hippotragus, Taurotragus, Strepsiceros, Tragelaphus; 7. Ibex; 8. Chevrotains (Tragulus); 9. The various Pigs; 10. Colobi and all the fur-Monkeys; 11. Aard-Varks (genus Crycteropux); 12. Dugongs (genus Hulicore); 13. Manatees (genus Manatus); 14. The Small Cats; 15. The Serval; 16. The Cheetali (Cynalurus); 17. Jackals; 18. The Aard-wolf (Proteles); 19. Small Monkeys; 20. Ostriches; 21. Marabous; 22. Egrets; 23. Bustards; 24. Francolins, Guinea-fowl and other "Game" birds; 25. Large Tortoises. Viz Ibid., Schedule IV.

a gazel, horských koz (*ibex*) a kančilovů (*Chevrotains; Tragulus*).⁴⁰⁵ Podobně mají být chráněny i samice těchto zvířat a některých dalších, pokud jsou doprovázeny svými mláďaty.⁴⁰⁶

Poslední kategorie zahrnuje zvířata, která jsou označena jako škodlivá (*harmful*). Snižování jejich počtu je podle konvence považováno za žádoucí. Celá tato kategorie byla spolu s dalšími skupinami zvířat označena jako vhodná k odstřelu. Konvence explicitně zmiňuje lva, leoparda, hyenu, afrického divokého psa (*lycaon pictus*). Dalšími zvířaty zahrnutými do této kategorie jsou vydry, paviáni a „další škodlivé opice“, velcí draví ptáci kromě supů, hadilovů a sov, krokodýli, jedovatí hadi a krajty.⁴⁰⁷ V případě krajty uvádí konvence explicitně jako žádoucí také ničení jejich vajec.⁴⁰⁸ Ritvo upozorňuje na absenci jakékoliv ochrany predátorů.⁴⁰⁹

Kritéria škodlivosti a prospěšnosti vybraných živočichů se v souvislosti s lovem vyskytují již v cestopisech publikovaných dříve. Odsouzení mnohých druhů „škodlivých“ zvířat najde čtenář v Holubově či Pacltově cestopisu. Například o psu hyenovitém Holub píše: „Krajiny jsou zlopověstny nejstrašlivější jihoafrickou šelmou... náleží k nejloupeživějším tvorům na zemi jsa neukojitelným zhoubcem a nadán jsa od přírody nesmírnou žravostí.“⁴¹⁰ Podobně i Machulka uvádí: „Pro svoji škodlivost a znepokojování zvěře má se tento pes ničit při každé příležitosti.“⁴¹¹ Zároveň však přiznává, že nikdy žádného neuložil, byť se s ním setkal mnohokrát.

Machulka opakovaně píše, že na jím pořádaných výpravách byly zákony důsledně dodržovány a že osobně dbal na omezení daná loveckými licencemi.⁴¹² Britské koloniální zákony pokládá za vzor racionality a jedinou možnost, jak uchránit africké zvířecí populace před zničením jejich nadměrným lovem. Jako negativní případ uvádí absenci jakýchkoliv regulací v enklávě belgického Konga u hranic s Ugandou do smrti Leopolda II. (1909) a krátce po ní. Nevyjasněná mocenská situace podle něj umožnila ničím neomezované aktivity pytláků, kteří ve velkém lovíli slony kvůli slonovině a nechávali za sebou vylovené oblasti pokryté

⁴⁰⁵ Ibid., Schedule II.

⁴⁰⁶ Ibid., Schedule III.

⁴⁰⁷ Ibid., Schedule V.

⁴⁰⁸ Ibid., Article II/15.

⁴⁰⁹ RITVO, *The Animal Estate*, s. 287.

⁴¹⁰ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl I., s. 375. Holub na dalších stranách specifikuje, že hyenový pes i hyena představují největší hrozby pro lidský majetek a přikládá ilustraci psů hyenových, kteří loví krávy. Viz Ibid., s. 377.

⁴¹¹ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 191.

⁴¹² Ibid., s. 84.

mrtvými těly zvířat zbavených snadno zpeněžitelných částí.⁴¹³ Machulkův cestopis je tak zároveň obhajobou evropského, resp. především britského kolonialismu, který považuje za efektivní cestu k civilizaci Afriky. „Nebezpečné a divoké poměry“ v konžské enklávě byly „vlastně ještě zbytkem někdejší divoké a temné Afriky.“⁴¹⁴ Machulka sám sebe opakovaně označuje za velkého znalce a milovníka přírody. Jeho péče o zachování africké přírody, a s tím související přísný důraz na dodržování ochranářských nařízení, nebyla vzhledem k jeho profesi ničím neobvyklým. Thompsell uvádí, že kolem přelomu století podporovala koloniální konzervační opatření celá řada známých lovců.⁴¹⁵

5.1.2.2. *Legislativní omezení některých způsobů lovu – jedy a pasti*

Lovecká omezení se do budoucna měla stát závaznými na co největším území afrického kontinentu. V souvislosti se zaváděním ochranářských zákonů na přelomu století došlo i k dalším podstatným změnám, které poznamenaly mimo jiné i podobu reprezentací zvířat a jejich lovu obsažených v cestopisech. Jeden ze způsobů ochrany afrických zvířat, který *konvence* řadí mezi „nejefektivnější“, je zákaz lovu pomocí sítí, pastí, jedu a dynamitu.⁴¹⁶ Využití pastí a otrávených nástrah k lovu zmiňují v cestopisech mnohokrát Holub a Němec. „Za to však jsme ze zdechlíny nabyly překrásné lebky, tak že jsem s výsledkem tím byl úplně spokojen. Od té doby líčili jsme pilně jed na šelmy, a namáhání naše bylo znenáhla bohatě odměněno. Ukořistili jsme několik velikých hyén a šedého šakala, jenž pouze v těchto krajinách se zdržuje a černými skvrnami na zadní části těla se vyznačuje,“⁴¹⁷ chválí Holub lov pomocí strychninu jako efektivní způsob, s jehož pomocí získává „nádherné exempláře“ pro své sbírky. O použití strychninu a železných pastí píše také v souvislosti s hubením šelem.⁴¹⁸ Němec v souvislosti se svou výpravou do Súdánu použití jedu nezmiňuje. O využití „želez“ ale píše několikrát, například v souvislosti s likvidací levharta, jenž ohrožoval vesnici Kjenjen.⁴¹⁹ „Železa“ v kombinaci s mrtvou návnadou používá i v dalších případech.⁴²⁰

Němcova výprava proběhla v letech 1899–1900, tedy těsně před zákazem používání pastí a otrávených návnad. Němec výpravu podnikl v období mezi porážkou mahdistů a nastolením

⁴¹³ Ibid., s. 64.

⁴¹⁴ Ibid., s. 65.

⁴¹⁵ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 137.

⁴¹⁶ *Convention*, Article II/8. –9.

⁴¹⁷ HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, díl II., s. 468–469.

⁴¹⁸ Ibid., s. 180–181.

⁴¹⁹ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 214.

⁴²⁰ Ibid., s. 37.

britské koloniální kontroly. O několik let později se z oblasti stalo vyhlášené lovecké území, na kterém pořádal své lovecké výpravy Machulka.⁴²¹ Čtenáře svého cestopisu informuje o koloniální legislativě: „Súdánský úřad na ochranu zvěře takovéto ‚lovy‘ [uvozovky autor] odsuzuje, a ve východní Africe, v Kenyi a Tanganjice je chytání zvířat do želez a pastí vůbec zakázáno, nejde-li o dokazatelně přírodovědecké sběry.“⁴²² Autor používání pastí i jedu v cestopise odsuzuje a opakovaně se čtenáře snaží přesvědčit, že během svých výprav pečlivě dbal na dodržování veškerých předpisů. „Chytat do želez velké šelmy v liduprázdné zvěřinaté africké pustině není správným loveckým počínáním,“ píše.⁴²³ Použití nástrah je podle Machulky neslučitelné s etikou profesionálního lovce. Proti použití jedů se ale nestaví zcela, připouští ho jako možnost za předpokladu, že člověk potřebuje převzít zpět kontrolu nad územím, které ovládla divoká a nebezpečná zvířata: „snad je to přípustno jen tam, kde jde o vyhubení šelem lidožravých a o osvobození lidí i krajiny od jejich řádění. Tehdy je k tomu každý prostředek dovolen, i použití jedů.“⁴²⁴

Ritvo upozorňuje na vznik specifické lovecké etiky, který autorka spojuje s dramatickým poklesem počtu volně žijících zvířat v poslední čtvrtině 19. století.⁴²⁵ „Pravý lovec“ se měl snažit o co „nejhumánnější“ průběh lovu. To obnášelo podle autorky například zásadu nestřílet naslepo do stáda pasoucích se zvířat, ale vždy cílit na konkrétní lovený kus a snažit o co nejčistší zásah s cílem minimalizovat utrpení loveného zvířete. Čistý zásah pokládá za důležitý i Machulka, který upozorňuje na důležitost volby správné zbraně a nábojů.⁴²⁶ Machulka také mnohokrát vyjadřuje soucit s lovenými zvířaty.⁴²⁷ O svých preferencích ve volbě nábojů do loveckých zbraní píše i Holub.⁴²⁸ Na rozdíl od Machulkových „humánních“ ideálů je pro něj důležitá především co nejlepší kvalita trofeje, jež nesmí být poškozena nevhodně zvolenou nebo mířenou kulkou. „Dutá koule zabíjí zvíře právě tak jistě jako koule třaskavá, avšak neporuší mrtvoly tak rozsáhlou měrou, jako třaskavý náboj činívá, což pro badatele, na př. pro mne, je činitelem rozhodujícím; mimo to jest užívání dutých kulí – abych tak řekl – pro lovce důstojnější. Má-li střelec ve své hlavní nabitou kouli třaskavou, oddává se velmi snadno jakési liché jistotě a bezpečnosti, tak že konečně ani řádně nedává pozor a pozbývá jistoty při ráně.“

⁴²¹ JÚNOVÁ MACKOVÁ, JÚN, *Lovecké výpravy na Blízkém východě*, s. 274.

⁴²² MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 200.

⁴²³ *Ibid.*, s. 200.

⁴²⁴ *Ibid.*, s. 200.

⁴²⁵ RITVO, *The Animal Estate*, s. 276–280.

⁴²⁶ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 89.

⁴²⁷ *Ibid.*, s. 92.

⁴²⁸ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 146.

5.2. Indigenní lov, jeho kritika a zákaz

5.2.1. Kritika

V souvislosti s chytáním zvířat do pastí Holub několikrát zmiňuje jejich užívání ze strany indigenních obyvatel, které hodnotí a srovnává s evropskými pastmi. „Ačkoli pak jsou původním vynálezem černochoův, přece na nich shledáváme část, která i u nás je v užívání; po obou stranách totiž zřízeny dřevěné ploty, které se čím dále tím více rozbíhají, podobně jako bývá v našich bažantnicích, aby tchoř neb kuna byli udržováni na cestě k pasti,“⁴²⁹ píše o pastech na hyeny. Na rozdíl od evropských způsobů lovu, které Holubova výprava v cestopisech provozuje téměř neustále a které autor v obecné rovině nijak neproblematizuje, má k indigenním loveckým metodám výhrady, související s nadřazováním sebe samého jako civilizovaného člověka nad indigenní obyvatele. Holub zdůrazňuje necivilizovanost a krutost indigenních loveckých praktik. „Bamangvatského pohlavára“, který se vydal nalovit zebry pro Holubovu výpravu, označuje jako „porážecí dobytk“. „Zmíněný lovec honil zebry hnusným způsobem v končinách těchto obvyklým; stíhal je totiž na rychlonohém koni a vniknuv mezi stádo, střílel v pravo v levo na jednotlivé kusy, ale padlá zvířata jenom poranil, neboť při takové honbě, kde lovec musí v nejprudším trysku na zvěř páliť, bývá smrtelná rána úkazem velmi vzácným. O zvířata, tu těžce, tam lehce poraněná, lovec dále se nestará, ale masarvští sluhové za ním dorážejí je asagaji, při čemž zhusta se dopouštějí nejhnusnějších ukrutností.“⁴³⁰ Autor dále nekonkretizuje význam spojení „nejhnusnější ukrutnosti“. Jeho smyslem je zdůraznit barbarství a jinakost indigenních lovců skrze způsob lovu, který připadá racionálnímu civilizovanému Evropanovi a lovcovi v jedné osobě zbytečně krutý a neúčelný.

Aby Holub zdůraznil vlastní civilizační nadřazenost a vyšší stupeň racionality evropského způsobu lovu v porovnání s indigenním, poukazuje na přírodní stránku „domorodců“ a zpochybňuje jejich lidskost. „V určitou dobu pořádají domorodci na tyto vodní antilopy zcela pravidelné a soustavné honby, ostatně však loví je pouze tím způsobem, že na cestách jejich vykopávají jámy a upevní v nich oštěpy, aby zvíře, které do nich spadne, se poranilo neb nabodlo. Tímto způsobem hubí zdejší Mašukulumbové zvěř. A možno-li nazvat lidmi ony tvory, kteří takovýmto strašlivým způsobem ubohou zvěř ubíjejí? Každá šelma zahubí svou kořist co nejrychleji, ale zde Mašukulumbové – lidé – nabodávají antilopu na dva neb tři oštěpy aneb jen na opálené, zaostřené koly, kdež ubohá zvířata zvolna vykrvácejí neb zhynou hladem

⁴²⁹ Ibid., s. 107.

⁴³⁰ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 298.

a žízni.⁴³¹ Vadí mu, že zvířata zbytečně umírají pomalu a trpí u toho, když by přitom mohla být rychle a efektivně jednorázově usmrcena. Jinde nazývá indigenní lovce „krvelačnými stvůrami, které žijí a tyjí jen z loupeže a vraždy“, místo aby se pokojně věnovali zemědělství.⁴³² V obou případech jde o příslušníky kmenů, které Holub hodnotí jako jedny z nejhorších a nejdivočejších – „Mašukulumbů“ a „Matabelů“. Lidskost těchto kmenů zpochybňuje opakovaně i v jiných souvislostech, než je lov. I k loveckým praktikám ostatních „domorodců“ je Holub kritický.

Ke konstrukci reprezentací indigenního lovu používá animalizačních strategií, pomocí nichž připodobňuje lov „domorodců u řeky Zambezi“ k nízkým loveckým způsobům hyen a jiných negativně hodnocených zvířat. Způsob lovu těchto „domorodců“ je „právě tak sveřepý, jako obyčej hyén nebo starých lvů, kteří nemajíce již dobrého chrupu nebo dostatečné síly, napadají oběti své od zadu“. „Kdo někdy spatřil, kterak hyény podnikají útok na zvíře větší, nežli jsou samy, a kterak je o život připravují, nezapomene nikdy na výjev onen,“ komentuje Holub. Hyena neloví jako „lev, tygr i orel... k tomu jest příliš hloupá; dorážít' na zvěř tam, kde ji nejdříve může uchopiti, a rozsapuje jednotlivé údy, pohlcujíc při tom hned kusy masa, tak že mnohdy uplyne jedna i dvě hodiny, než ubohé zvíře mukám podlehne. V některých krajinách činí tak často člověk – jak obyčejně se říkává – po zvířatech.“⁴³³ Ke zdůraznění rozdílu mezi evropským a indigenním způsobem lovu využívá Holub metafor ze zvířecí říše. Ta stála v evropské kultuře jako celek hierarchicky níže než lidstvo. Zároveň však jak mezi lidmi, tak mezi zvířaty existovaly rozdíly. Afričané byli Evropany chápáni jako hierarchicky nižší a podobně se například lev, tradičně chápaný mj. jako král zvířat, nacházel výše než hyena.⁴³⁴ S pozicí tvora v hierarchii souvisejí charakteristické vlastnosti, které jsou mu připisovány, mj. i hodnocení způsobu jeho lovu jako čestného nebo zavrženíhodného.

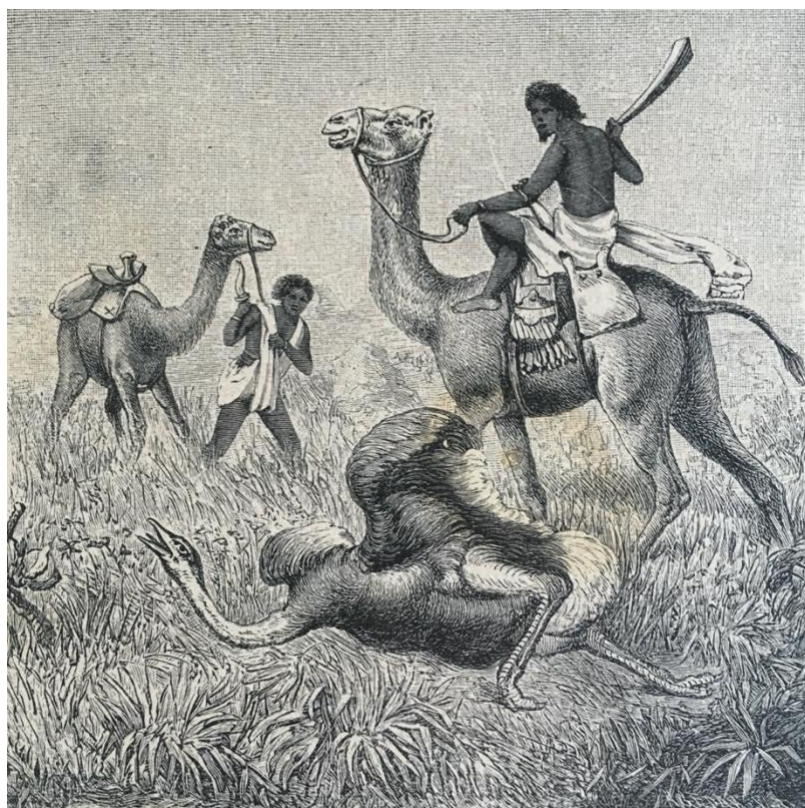
Holubovy zmínky o indigenních loveckých praktikách nejsou ve většině případů takto vyhocené. Přirovnávání indigenních obyvatel ke zvířatům je využíváno spíše účelově k označení konkrétní situace, praktiky, případně skupiny osob (*kmene*) jako obzvláště kruté a necivilizované. V cestopisech tvoří tyto reprezentace součást etnografických pasáží, jimiž se autor snaží přiblížit čtenářům život „domorodců“. Pevnou součástí dobového etnografického diskurzu bylo i nadřazování evropské civilizace nad indigenní společnosti, prezentované jako

⁴³¹ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 301–302.

⁴³² HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 68–69.

⁴³³ *Ibid.*, s. 500.

⁴³⁴ Na ambivalentní hodnocení lva evropskou kulturou poukazuje Ritvo. Už ve středověkých bestiářích byl prezentován jako nebezpečný i obdivuhodný zároveň. Viz RITVO, *The Animal Estate*, s. 27–28.

primitivní, přírodní,
necivilizované atd.⁴³⁵

Podobně jako Holub využívají i jiní autoři lovecké scény k vyjednávání pozice indigenních obyvatel v hierarchii kultur. Kořenský v kapitole nazvané „Honba na pštrosy“ srovnává způsoby, jakými loví pštrosy „afričtí beduini“ s praktikami „Hotentotů a Křováků“.⁴³⁶ Kořenského „beduini slídili po pštrosech, aby se jich zmocnili a peří jejich dobře

zpeněžili“.⁴³⁷ Autor spekuluje, že jejich motivací mohla být také chuť na maso. Přiložená ilustrace⁴³⁸ zobrazuje dva „beduiny“: jeden vede velblouda a drží zahnutou dýku, druhý na velbloudu jede a mává kyjem, kterým „jednou ranou usmrtí pronásledované zvíře“.⁴³⁹ V popředí leží umírající pštros. Oba vyobrazení „beduini“ jsou jen spoře oděni a na ilustraci není přítomné nic, co by ji časově situovalo. Skrze líčení celé scény v minulém čase autor konstruuje jakousi archaickou/ahistorickou realitu, kde se lov odehrává stále stejným způsobem. „Beduini“ jsou Orientálci, patří k civilizaci, jejíž vývoj se již dávno zastavil a je opět možný jen s pomocí Západu, který má také jako jediný právo za Orientálce mluvit, poznávat je, popisovat a zařazovat do svého systému vědění.⁴⁴⁰

Kořenského „Hotentoti a Křováci“ loví jinak: „Zmocňují se pštrosů způsobem velmi vychytralým.“⁴⁴¹ Při lovu si obléknou „usušenou pštrosí kůži a plíží se k vyslíděnému hejnu pštrosímu“. Ptáci netuší, že se k nim blíží „přestrojený nepřítel“ a „pasou se zcela bezstarostně

⁴³⁵ WINTER, „*Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...*“, s. 54–55.

⁴³⁶ KOŘENSKÝ, *Afrika*, s. 210–211.

⁴³⁷ *Ibid.*, s. 210.

⁴³⁸ „Honba na pštrosy“, viz KOŘENSKÝ, *Afrika*, s. 210.

⁴³⁹ *Ibid.*, s. 211.

⁴⁴⁰ SAID, *Orientalism*, s. 32–35.

⁴⁴¹ KOŘENSKÝ, *Afrika*, s. 211.

dále.⁴⁴² I lov „Křováků a Hotentotů“ je v Kořenského podání ahistorický, ale jiným způsobem než v případě „beduinů.“ Zatímco „beduini“ vypadají na ilustraci jako příslušníci starověké orientální říše, „Křováci a Hotentoti“ se ještě nevymanili z přírodního stavu a během lovu proto využívají přírodních metod. O lovu indigenních obyvatel pomocí maskování sebe sama za zvířata a napodobování zvířecích pohybů píše i Machulka.⁴⁴³ „Pro bělochy se to nehodí, nejsou k tomu tělesně dosti přizpůsobeni,“ zdůvodňuje autor africkou jinakost odkazem na fyziologickou odlišnost.

Winter poukazuje na fakt, že logika indigenních obyvatel v českých cestopisech 19. století je konstruována jako zcela odlišná než racionalita vlastní civilizovanému světu.⁴⁴⁴ Zcela odděleně (v jiné kapitole) se Kořenský zabývá způsobem, jakým komodifikují pštrosí pera „někteří podnikatelé“, kteří živočicha úspěšně domestikovali a zakládají racionálně organizované pštrosí farmy v různých částech světa.⁴⁴⁵ Autor se poměrně podrobně (ve srovnání s pár větami, kterými popisoval primitivní lovecké praktiky „beduinů, Hotentotů a Křováků“) věnuje systému fungování pštrosích farem: například průměrnou rozlohou pštrosích farem i jejich jednotlivých sekcí, průměrnou produkcí, rozdělení pracovních rolí na farmě, ceny dospělých pštrosů i jednotlivých per, anatomii a vývojovým stadiím pštrosa atd. Informuje čtenáře o fungování hospodářského odvětví, které produkuje „drahé módní zboží“ pro „fintivé dámy“.⁴⁴⁶ Charakteristický je zde propastný rozdíl mezi indigenními kulturami a „některými podnikateli“, kteří reprezentují Západ a pokrok. Tento rozdíl je umocněn i zařazením kapitol „Umělý chov pštrosů“ a „Honba na pštrosy“ do rozdílných částí knihy.

5.2.2. Zákaz indigenního lovu

Důležitou součástí snah legislativně podchytit lov zvěře a její ochranu bylo zavedení systému loveckých licencí. Zakoupená licence udělovala oprávnění k lovu a dále specifikovala, která zvířata může lovec zastřelit, kde, kdy a jaký počet.⁴⁴⁷ Pro osoby bez platné licence měl být lov nadále zakázán autoritou koloniálních vlád.⁴⁴⁸ Thompsell uvádí, že licence v prvních letech po zavedení (na začátku 20. století) nejvíce kupovali obyvatelé kolonií (*settlers*) a lidé ze západní

⁴⁴² Ibid., s. 211.

⁴⁴³ Autor zmiňuje ve spojitosti s touto praxí konkrétně *křováky*. Viz MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 166.

⁴⁴⁴ WINTER, „*Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...*“, s. 56.

⁴⁴⁵ KOŘENSKÝ, *Afrika*, s. 145.

⁴⁴⁶ Ibid., s. 145-148.

⁴⁴⁷ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 33.

⁴⁴⁸ *Convention*, Article II/7

Evropy, kteří přijížděli do Afriky na krátkodobá safari.⁴⁴⁹ Systém licencí naopak téměř zcela vylučoval z lovu indigenní Afričany, kteří měli být dále, pokud by provozovali lov, klasifikováni jako „černí pytláci“ (*black poachers*). Thompsell proto označuje celý systém licencí za diskriminační.⁴⁵⁰ S pokračujícím koloniálním dobýváním Afriky na přelomu 19. a 20. století afričtí vládcí postupně ztratili kontrolu nad západními lovci. Nemohli dále ovlivňovat proudění surovin, zadržovat lovce a případně jim neudělit povolení ke vstupu na své území a k lovu na něm. Zcela tak mj. přišli o vliv na vytváření evropského vědění o svých územích a jeho obyvatelích.⁴⁵¹

Zatímco u Paclta⁴⁵², Holuba a Vráže⁴⁵³ vystupují „domorodci“ v rolích autonomních lovců, jejichž právo na zabíjení zvířat nikdo nezpochybňuje, Němec, a především Machulka zasazují své reprezentace indigenních loveckých praktik do jiného mocenského rámce. V cestopise *Pod žhavým sluncem* Němec několikrát zmiňuje indigenní lovecké praktiky. Podobně jako v Holubově cestopisu si všímá lovu zvířat do pastí, které srovnává s evropskými, respektive připomíná čtenáři, „líčení jam bývalo i u nás v Čechách kdysi na vlky ve zvyku“.⁴⁵⁴ Africký lov do pastí, jehož technickou stránku detailně popisuje, hodnotí jako nepřiliš efektivní.⁴⁵⁵ Němcova výprava do Súdánu probíhala v období mezi porážkou mahdistů a nastolením koloniální vlády (1899–1900), proto autor indigenní lovecké praktiky sice spíše odsuzuje a hodnotí jako zastaralé, ale zároveň nekritizuje jako ilegální z hlediska koloniálního práva.

Machulka, který do těch samých oblastí jako Němec pořádal lovecké výpravy o několik let později, spojuje indigenní lov přímo s pytláctvím, nebo alespoň upozorňuje na jeho ilegalitu. Využívání přírodních zdrojů Afričany má podle něj destruktivní dopad na krajinu. Podle autora ničí „domorodci“ původní ráz krajiny, což snižuje její estetické kvality: „Domorodci vyháněli z dutin těchto velikanů [stromů; JŘ] včely ohněm a kouřem, a při tom hynuly nebo vzplály staleté krásné stromy, ozdoba krajiny, a to pro několik pláství medu,“ kritizuje Machulka

⁴⁴⁹ Mezi dalšími zájemci o licence v prvních letech po jejich zavedení uvádí lidi původem z Indie, východní Evropy a Blízkého východu. Viz THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 34.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, s. 34.

⁴⁵¹ *Ibid.*, s. 51.

⁴⁵² Paclt v souvislosti s indigenním lovem zmiňuje použití „pík a kuší“ jako loveckých zbraní. Poukazuje na zákaz Kapské vlády prodávat indigenním obyvatelům střelné zbraně. PACLT, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 157.

⁴⁵³ Vráz popisuje pravidelné lovy indigenních obyvatel na buvoly, antilopy a slony, jejichž maso je následně prodáno na místním trhu. Viz VRÁZ, *Z cest E. St. Vráže*, s. 179.

⁴⁵⁴ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 136.

⁴⁵⁵ *Ibid.*, s. 137.

indigenní sběr medu v oblasti řeky Dinder a chválí zákaz této praxe koloniální vládou.⁴⁵⁶ Jinde spojuje habešské lovce přímo s pytláctvím. Habešští šlechtici s družinami v Machulkově cestopisu podnikají lovecké výpravy do Súdánu, protože „zvěř na jejich vlastním území je už dávno vyhubena“.⁴⁵⁷ Přitom „jsou všeho schopni“, protože „vědí, že dopadení na súdánském území končí kulkou nebo oprátkou“. Podobně jako Holubovi kritizuje i Machulka habešský způsob lovu jako zbytečné, málo účelné a kruté zabíjení zvířat. Střílí „nikoli pro maso, ale pro trofeje, zvěř všelijak ubitou nechávají ležet“. Machulka také poukazuje na jejich špatnou technickou vybavenost: používají staré pušky s černým prachem.⁴⁵⁸ „Jako většina domorodců byli i oni asi mizernými střelci... proto je na jejich pytláckých výpravách tolik postřelené a svému osudu nechané zvěře,“ hodnotí Machulka lovecké schopnosti habešských lovců, o nichž píše jako o „tlupách“.⁴⁵⁹

5.3. Lov jako sport

5.3.1. Indigenní personál na výpravách

Indigenní obyvatelé, zbavení práva samostatně lovit, byly začleněni do koloniálních mocenských vztahů a ekonomiky jako levná pracovní síla pomáhající při loveckých výpravách držitelů licencí. V naprosté většině zmínek o lovu figurují v Němcových i Machulkových cestopisech v podřízených rolích sluhů, kteří vykonávají různé pomocné práce na loveckých výpravách a sami přímo neloví. Indigenní obyvatelé využívají především k nošení zavazadel v cestopisech i Holub⁴⁶⁰ a Vráz.⁴⁶¹ Jak Němec, tak Machulka kladou daleko větší důraz na přesné vymezení a hierarchické uspořádání pracovních pozic indigenních sluhů. Na rozdíl od Holuba⁴⁶² také Němcovi a Machulkovi sluhové nikdy neloví. Při lovu na levharta poblíž vesnice Kjenjen se Němec sám staví do role lovce, který je ozbrojen puškou. „Domorodci“, kteří ho doprovázejí, mají za úkol rozdělovat ohně, dělat hluk a levharta vyplašit, sami však nemají střelné zbraně, kterými by ho mohli zabít.⁴⁶³

⁴⁵⁶ Autor v této souvislosti kladně hodnotí i pozdější vývoj událostí, kdy bylo ve třicátých letech okolí Dinderu prohlášeno za chráněnou oblast a přítomnost indigenních lidí zde byla zcela zakázána. Viz MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 217.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, s. 201.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, s. 202.

⁴⁵⁹ *Ibid.*, s. 202.

⁴⁶⁰ Např. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 567.

⁴⁶¹ VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 177.

⁴⁶² HOLUB, *Sedm let v Jižní Africe*, díl II., s. 408.

⁴⁶³ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 211.

Jádro skupiny Němcových sluhů tvoří v cestopisech několik málo osob, které autor trvale zaměstnává. „Měl jsem s sebou svého dlouholetého sluhu Solimana a kuchaře Aliho – oba osvědčené a vyzkoušené mnou ‚v ohni‘ [uvozovky autor] – Další služebníky, pokud by jich bylo potřeba, mínil jsem najmouti až v čas nezbytné nutnosti,“⁴⁶⁴ píše Němec v úvodu díla *Pod žhavým sluncem*, kde seznamuje čtenáře s plány a organizací nadcházející výpravy. Další důležitou osobou, kterou zmiňuje v jiném cestopise, je stopař a nosič nejnütnějších věcí v jedné osobě: „Na lovu provázel mne denně stopař domorodý jménem Ajisa, jenž dovedl po způsobu domorodců znamenitě stopovati zvěř a mimo to nosíval v brašně několik zákusků pro mě, objemnou čturu s vodou, smíchanou s vychladlým čajem (bez cukru), rezervní náboje a dvojhlavňový můj štuc pro případ, že bych ho vyměnití chtěl s puškou opakovačkou, kterou jsem nesl sám.“⁴⁶⁵

Podobně píše o svém personálu i Machulka: „Domorodý personál, důležitá složka každé výpravy, byli lidé, které jsem si sám vybral a zapracoval.“ Personál tvořilo ve zkoumaném období 20–35 osob.⁴⁶⁶ Indigenním sluhům přiznává „významný podíl“ na zdaru „svých“ výprav.⁴⁶⁷ Personál dělí na „dvě kasty“, které sebou navzájem pohrdaly:⁴⁶⁸ „špinavce“ a „vymydlenec“ [uvozovky autor]. „Pro práci v pustině jsem měl... chlapy bez zvláštních znalostí, ale odhodlané, rázné, hbité a hlavně dobrých a pevných svalů,“ charakterizuje „špinavce“.⁴⁶⁹ Personál pro práci v „pustině“ měl podle autora na starost jezdecká a nákladní zvířata či zpracování úlovků a preparaci trofejí. Dále mezi ně patřili „šikárové“ (stopaři), nosiči a Machulkův osobní sluha.

„Vymydlenec“ byli podle autora „domorodci nasáklí pohodlným městským životem“, pro které byl život v „pustině... něčím nevhodným, ponižujícím“. Starali se o vaření a obsluhu u stolu. „Tam, kde i výtečný evropský kuchař je bezradný, a v krátkém čase v primitivních poměrech, v žáru slunce selže, dobrý tmavý kuchař je pravým mistrem kouzelníkem,“ píše Machulka o svém kuchaři, kterého chválí za to, že „pracoval i v noci“.⁴⁷⁰ Autor zmiňuje také uniformu, kterou jeho služební personál nosil: „Při obsluze u stolu byli tito lidé oblečeni v bílou galábíji, dlouhý plátěný plášť se širokým zeleným opaskem z vlny, vpředu s písmenem ‚M‘

⁴⁶⁴ Ibid., s. 10.

⁴⁶⁵ NĚMEC, *Na lovu lvů*, s. 17.

⁴⁶⁶ V „době automobilové dopravy“, kterou autor asociuje s obdobím po první světové válce, bylo lidí potřeba méně. Viz MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 69.

⁴⁶⁷ Ibid., s. 67.

⁴⁶⁸ Ibid., s. 68.

⁴⁶⁹ Ibid., s. 68.

⁴⁷⁰ Ibid., s. 67.

(Machulka) ze žluté stužky.⁴⁷¹ Zmínka o uniformách dokazuje změnu postavení indigenních obyvatel na evropských výpravách. Zatímco Holubovi či Vrázovi nosiči mají určitou autonomii a cestovatel je najímá na konkrétní úkol,⁴⁷² po jehož splnění se o ně dále nestará, Machulkův indigenní personál je již integrální součástí koloniálního hospodářství, respektive organizovaných loveckých výprav pro bohaté turisty.

„I v Africe je možno očekávat dobré výkony a bezvýhradnou poslušnost a oddanost k vedoucím jen od dobře volených a hlavně dobře živených domorodých pomocníků,⁴⁷³ jmenuje Machulka způsoby, kterými zajišťoval disciplínu personálu. Důležitá je podle něj také „znalost povahy domorodce“. Povahu „domorodce“ určuje Machulka na základě rasových charakteristik. Jeho stopaři pocházejí z „čeledi baggárů“. Ta si udržela „ze všech arabských čeledí částečný svéráz, hlavně ve vynikajících rodinách, kde najdeme někde málo porušený jihoarabský typ“ a „černošskou krev ve všech možných stupních“.⁴⁷⁴ Machulka upozorňuje na odlišnosti v barvě pleti a ve tváři svých „šikárů“ (stopařů), kteří se těmito znaky liší od ostatních indigenních členů výpravy. Řadí je do kategorie přírodních lidí, z čehož vyplývají jejich výjimečné stopařské schopnosti a také „onen t. zv. Šestý smysl, totiž smysl pro orientaci v neznámé krajině.“⁴⁷⁵

Povahu určovalo podle Machulky také náboženství, respektive příslušnost ke kulturnímu okruhu. Varuje před možným konfliktem mezi „muslimskými a černošskými“ členy posádky: „muslimy bylo nutné držet na uzdě, neboť stále ještě viděli v černoších jen otrocký materiál“.⁴⁷⁶ Indigenní personál staví Machulka hierarchicky nad indigenní obyvatele žijící v oblastech, kterými procházejí jeho výpravy. I místní obyvatele Machulka využívá k práci, především jako pomoc se zpracováním ulovených zvířat. Jako odměnu za práci jim nechává maso zvířat, ze kterých si sám bere jen trofeje.

„Pak jsem zakoupil tři soumary, dva kovové sudy na dopravu pitné vody..., dále průvodčího, který cestu důkladně znal, dva domorodce, kteří měli mít péči o zvířata dopravní, o nakládání a skládání beden a mých zavazadel a konečně jednoho znamenitého slídiče a domorodého lovce, který, jak jsem se již dříve v Somalsku byl přesvědčil, v Africe nám evropským lovcům

⁴⁷¹ Ibid., s. 67.

⁴⁷² Viz např. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl II., s. 27. nebo VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, s. 166.

⁴⁷³ Ibid., s. 69.

⁴⁷⁴ Ibid., s. 70.

⁴⁷⁵ Ibid., s. 70.

⁴⁷⁶ Ibid., s. 73.

dělá tutéž službu jako výtečný lovecký pes barvář, zvěř a způsoby její zná a každou raněnou zvěř, je-li jen dosti malá naděje, že ji lze vystopovati, s jistotou také najde,⁴⁷⁷ popisuje Němec shánění zásob a najímání indigenních sluhů před výpravou. Najímané sluhy uvádí jako zvláštní kategorii mezi vybavením potřebným pro výpravu, dohromady se zvířaty určenými k nesení nákladu a s neživými předměty. O kvalitách *domorodého* stopaře má vypovídat jeho přirovnání k loveckému psu, jehož schopnosti má podle Němce i zmíněný sluha. Analogie stopařů a psů využívá i Machulka. U stopaře se podle něj v případě, že je zvěř na blízku dostaví „rozechvění, které lze dobře srovnat s nepokojem slídících psů.“⁴⁷⁸ „Jejich oko dostalo zvláštní vzhled, lesklo se... změnili se v lidské dravce,“ rozvíjí autor dále analogii stopařů, chápaných jako přírodní lidé, se zvířaty využívanými ke stejnému účelu v Evropě. Na podobnost mají tentokrát poukazovat fyziologické reakce indigenního těla na přítomnost lovené zvěře.

5.3.2. Sportovní režim lovu

Podle Thompsell došlo v období přibližně ohraničeném lety 1870–1914 v prostředí britské koloniální Afriky k posunu v britském loveckém diskurzu.⁴⁷⁹ V tomto období autorka sleduje přechod od komerčního lovu, jehož cílem byl zisk z prodeje částí těl ulovených zvířat (především slonoviny a kůží; *Commercial ivory hunting*) k lovu chápanému jako sport (*Safari* či *Big game hunting*). Sportovní lov se stal dominantním režimem mj. z důvodu zákonných regulací a zavedení loveckých licencí.⁴⁸⁰ Reprezentace lovu chápaného jako sport se objevují v cestopisech Němce a Machulky. Oba autoři se v určitém období svého života věnovali podnikání v oblasti pořádání loveckých výprav pro evropskou šlechtu a bohaté jednotlivce, pro které africký lov představoval dovolenou, zábavu i dobrodružství.⁴⁸¹ Podle Marvina je pro sportovní lov charakteristické, že ho zúčastnění lovci chápou jako výzvu.⁴⁸² Cílem není zajištění obživy či bezpečnosti, ale potěšení a uspokojení (*pleasure and satisfaction*) spojené s překonáním různých nástrah a obtíží. Lovec soupeří se sebou samým, s prostředím, ve kterém se lov odehrává a se zvířetem zároveň. Výzvou se lov stává i díky stanovení souboru pravidel

⁴⁷⁷ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 16.

⁴⁷⁸ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 171.

⁴⁷⁹ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 8.; Autorka v knize rozvíjí tezi klasické historické práce *Empire of Nature. Hunting, Conservation and British Imperialism* Johna M. Mackenzie, zaměřené na koloniální lov, která je bohužel v českém prostředí a v současné situaci (pandemie COVID-19) nesehnatelná.

⁴⁸⁰ *Ibid.*, s. 33.

⁴⁸¹ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 256.

⁴⁸² MARVIN, *Wild killing*, s. 19–20.

a regulací, které mají otestovat schopnosti lovců. Charakteristické je zejména určení jednoho či více druhů lovených zvířat, či stanovení konkrétních kritérií, které mají lovená zvířata splňovat.

5.3.2.1 Prostředí

Mezi důležité faktory, které přispěly k etablování sportovního lovu v Africe na začátku 20. století, řadí Thompsell také skutečnost, že po roce 1900 již byla téměř všechna území v Africe (až na pár výjimek) pod koloniální kontrolou.⁴⁸³ V kolonizovaných oblastech byla vyčleněna speciální území určená ke sportovnímu lovu, jež sice podléhala koloniální správě, zároveň však byla izolovaná od pozorovatelných dopadů kolonizace a civilizace. Byla v nich zachována *divokost* africké přírody, která měla nabízet lovcům tytéž výzvy a příležitosti (nebo je alespoň napodobovat), jako africká divočina před kolonizací. Takto vymezená lovecká území popisuje především Machulka.

V jižní Africe došlo na počátku 20. století k dramatickému úbytku zvěře následkem vylovení, a oblast proto nebyla pro lovce dále atraktivní.⁴⁸⁴ Od poslední třetiny 19. století se stala oblíbenou loveckou lokalitou oblast Súdánu, mj. i pro svou snadnou dostupnost z Evropy a také pro své klimatické podmínky, které byly pro Evropské lovce relativně příjemné. Machulka píše, že „v anglo-egyptském Súdánu... sestavil a vedl patnáct výprav“.⁴⁸⁵ Adéla Jůnová Macková a Libor Jůn uvádějí, že se v Súdánu nacházeli tři hlavní lovecké oblasti: oblast Bílého, Horního a Modrého Nilu, stepi a pouště jižní Sahary a oblast pobřeží Rudého moře.⁴⁸⁶ Pro každou z těchto oblastí byla potřeba zvláštní lovecká licence. Oblíbenou lokalitou byla i východní Afrika, kam Machulka částečně přesunul svou činnost po první světové válce. „Východní Afrika se tak stala eldorádem turistů, lovců, učenců a filmařů,“⁴⁸⁷ píše. Němec organizoval své výpravy v Súdánu, kromě toho však také na území dnešní Etiopie, Eritrey a Somálska.⁴⁸⁸

5.3.2.2. Změny v infrastruktuře

Zásadním faktorem pro zvýšení popularity a dostupnosti afrického sportovního lovu bylo podle Thompsell také zlepšení možností dopravy spojené s kolonizací vnitrozemí.⁴⁸⁹ Machulka popisuje rozšíření dopravních možností v Orientu jako velký a náhlý kvalitativní zlom, kterým

⁴⁸³ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 7.

⁴⁸⁴ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 256.

⁴⁸⁵ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 18.

⁴⁸⁶ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 257.

⁴⁸⁷ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 19.

⁴⁸⁸ NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, díl II, s. 212–213.

⁴⁸⁹ THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 7.

se prostředí, pro něž byla charakteristická absence vývoje, dostalo do kontaktu s moderní technickou civilizací. „Toto putování ve mně zanechalo skutečně veliký dojem. Poznal jsem téměř starověký způsob života usedlého obyvatelstva eufratského údolí, takřka biblický ráz života kočovníků – a to v době, kdy jsme neměli tušení, že zanedlouho budou těmito krajinami projíždět motorová vozidla a ve vzduchu se vznášet letadla.“⁴⁹⁰ Citát se sice věnuje jeho putování oblastí Eufratu, prostředí Súdánu je však reprezentováno podobně esencialisticky.⁴⁹¹ Na jedné straně binární opozice je Orient – nevyvíjející se bezčasí, v němž lidé žijí stále podobným způsobem, jaký Evropané znali z biblických příběhů, a který Evropané spojují s dávnou minulostí. Na druhé straně stojí Evropa – kultura, resp. technická civilizace asociované se současností, pokrokem a modernitou. Autor využívá stereotypů orientalistického diskurzu, pro něž je podle Saida typické právě přesvědčení o esenciální stálosti Orientu a absence možnosti změny bez vnějšího zásahu.⁴⁹² Podle Machulky: „Temnou pevninu‘ [uvozovky autor] dobýval automobil tak dlouho, až se jí zmocnil. A po něm přišlo letadlo.“⁴⁹³ V oblasti Súdánu nebyla z důvodů nevyhovující půdy safari v autě možná, lovecké výpravy zde využívaly parníky plující po zesplavněném Nilu již před válkou. Zesplavnění řek spojuje autor s koloniálním obdobím⁴⁹⁴ a podobně železnici, vybudovanou v Súdánu v roce 1910.⁴⁹⁵ „Ve východní Africe tamější a jediný způsob cestování s nosiči... skoro již zanikl. Nosiče nahradilo nákladní auto... Korunou všeho bylo zavedení leteckých spojů. Mnozí lovci přilétali do předem upravených loveckých táborů již k hotové hostině,“ píše Machulka o zvyšujícím se komfortu souvisejícím s rozšířením dopravních možností po první světové válce.⁴⁹⁶

5.3.2.3. Soupeření člověka s přírodou při lovu

Machulka chápe lov jako souboj člověka s přírodou.⁴⁹⁷ Podobně i Němec chápe úspěšný lov jako prosazení dominance člověka.⁴⁹⁸ Přestože naprostá většina zmínek o lovu končí zastřelením, případně uprchnutím zvířete, Machulka popisuje i případ, kdy člověk souboj prohrál. „Poraněnými buvoly bylo zabito nebo těžce poraněno a zmrzačeno mnoho evropských lovců,“ shrnuje autor možný výsledek střetnutí s „tvorem,“ jenž „protivníka vždy pronásleduje

⁴⁹⁰ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvířete*, s. 17.

⁴⁹¹ Autor používá označení Orientálec i pro obyvatele Súdánu. Viz např. *Ibid.*, s. 39.

⁴⁹² SAID, *Orientalism*, s. 32.

⁴⁹³ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvířete*, s. 18.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, s. 70.

⁴⁹⁵ *Ibid.*, s. 73.

⁴⁹⁶ *Ibid.*, s. 18-19.

⁴⁹⁷ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvířete*, s. 88.

⁴⁹⁸ NĚMEC, *Na lovu lvů*, s. 13.

jako buldog krysu“. Jeho lov označuje za jeden „z nejnepřívětivějších a nejnebezpečnějších afrických lovů,“ ve kterém „vítězí chladnokrevnost a pohotovost“. ⁴⁹⁹ Machulka uvádí konkrétní případ šlechtice a průmyslníka Oberländera, který „zahynul svou vlastní neopatrností a přeceňováním sebe sama“ v roce 1911 na výpravě vedené Machulkovým kolegou Storchem. ⁵⁰⁰ Oberländerova smrt při lovu byla všeobecně známá, což Machulka dokládá referencí na Storchův článek, který vyšel v roce 1913 ve *Zlaté Praze*. ⁵⁰¹ Případ zmiňuje i Josef Kořenský: „Náruživý Oberländer hořel loveckou vášní vždycky a všude... trestuhodně přeceňoval své zkušenosti. A krutý trest dostavil se vzápětí. Divoký buvol vykonal na hronovském lovcu krvavé dílo pomsty.“ ⁵⁰²

Motiv ovládnutí divoké africké přírody evropským lovcem se objevuje i na fotografiích, jež jsou součástí cestopisů. Němec na fotografii ⁵⁰³ pózuje v triumfální postojí nad zastřelenou antilopou hřivnatcem. Lovecká puška symbolizuje nadvládu bílého lovce nad africkou zvěří, kterou pokořil, k čemuž odkazuje i způsob, jakým Němec stojí. Levá noha položená na mrtvém těle znázorňuje dominanci lovce nad jeho kořistí. Evropskou nadvládu nad africkou přírodou

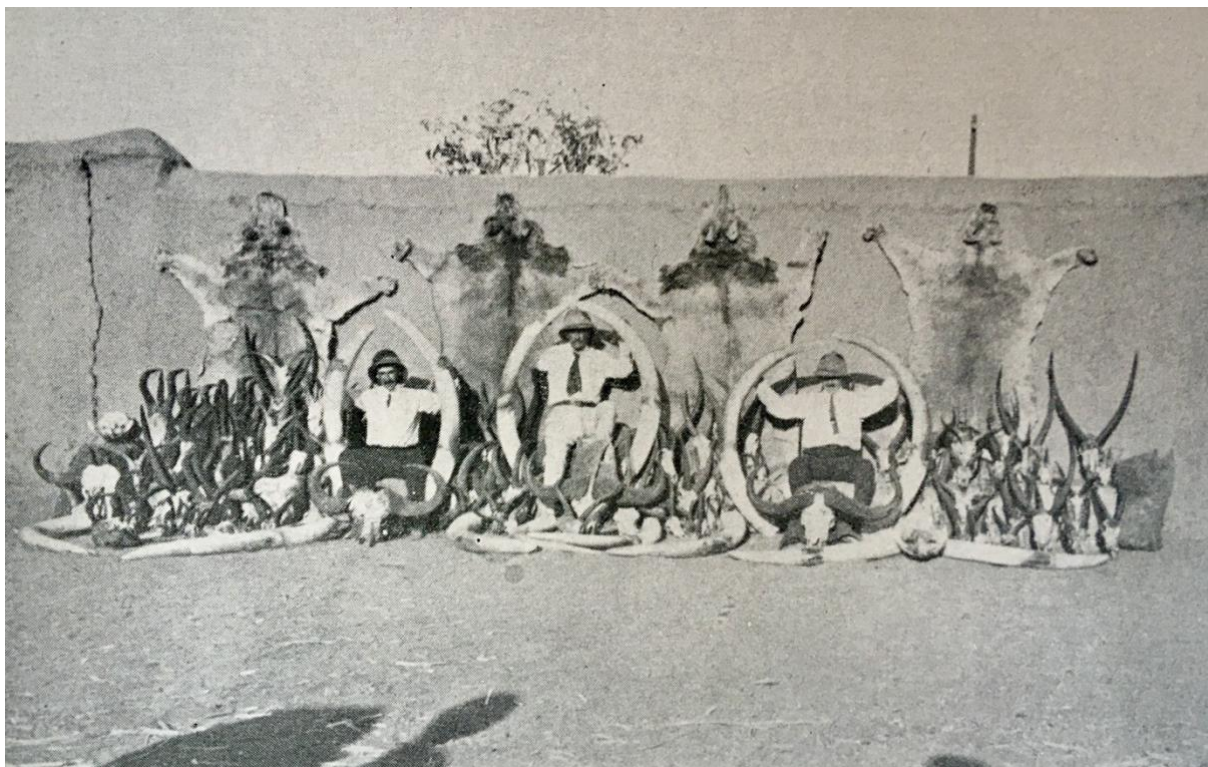
⁴⁹⁹ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 124.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, s. 124.

⁵⁰¹ *Ibid.*, s. 124.

⁵⁰² KOŘENSKÝ, Josef, *Z dalekých krajín. Kulturní obrázky z celého světa*, Praha 1919, s. 236.

⁵⁰³ „Hřivnatec“, viz NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 327.

vyjadřuje i fotografie z Machulkova cestopisu⁵⁰⁴ nazvaná „Lovecké trofeje na mém dvoře v Chartúmu. Výtěžek jedné výpravy na Horní Nil.“ Zachycuje tři lovce pózující s trofejemi z ulovených zvířat. V uspořádání trofejí jsou sledovány určité estetické zákonitosti, centrální postavení v kompozici zaujímají samotní lovci. Ritvo interpretuje vyobrazení trofejí a kožesin mrtvých zvířat jako symbolické vyjádření dominance a hrdinství Evropanů.⁵⁰⁵ Podle autorky byla v případě takovýchto vyobrazení pro zdůraznění dominantního postavení lovce/kolonizátora důležitá také kvantita, respektive co největší počet vystavených trofejí.

5.3.2.4. Trofeje

Hmotným výstupem reprezentujícím úspěšný lov byly trofeje, které po návratu lovců do Evropy sloužily jako prvek sebe prezentace v jejich sídlech.⁵⁰⁶ „Z ulovené zvěře pak jsem bral obyčejně jako trofej jen hlavu aneb kůži, pak tolik masa, co pro mne a mé lidi na den neb dva nevyhnutelně bylo nutno,“ píše Němec.⁵⁰⁷ Machulka zdůrazňuje důležitost co „nejsilnějších dosažitelných samců s rekordními trofejemi.“ „Kukátkem jsem pilně zjišťoval samce, samice a mladá zvířata, hodlaje zjistit, je-li mezi nimi lovný samec. V člověku se bezpečně

⁵⁰⁴ „Lovecké trofeje na mém dvoře v Chartúmu. Výtěžek jedné výpravy na Horní Nil.“ Viz MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, fotografická příloha mezi stranami 128 a 129.

⁵⁰⁵ RITVO, *The Animal Estate*, s. 248.

⁵⁰⁶ JŮNOVÁ MACKOVÁ, JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 255.

⁵⁰⁷ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 17.

vždy probudí dravý lovecký pud,⁵⁰⁸ popisuje Machulka čas bezprostředně předcházející vlastnímu lovu slonů. Zájmem jen o trofeje lze vysvětlit, proč autor upřednostňuje co nejsilnější samce s největšími trofejemi a proč naopak zastřelení samice chápe jako omyl: „jeden kus, silný kozel, ležel nedaleko ode mne, jiný, ještě silnější, položil se hned na místě, kde ho zasáhla první střela, na 140 kroků ode mne. Když jsme došli k němu, spatřili jsme třetí kus na samém kraji lesa. Přiskočiv až k němu, viděl jsem, že přede mnou leží – koza!“⁵⁰⁹ Podobně jako v případě Holubových sbírek bylo i podle Machulky či Němce důležité co nejkompletnější zastoupení všech druhů žijících v oblasti, resp. jejich trofejí.⁵¹⁰ Na rozdíl od Holuba, pro jehož sbírky byl důležitý pokud možno co nejúplnější vzorek všech vyskytujících se přírodnin, jsou pro Machulku podstatné jen trofeje tzv. velké zvěře – tedy především slona, lva, buvola, nosorožce a různých druhů antilop.⁵¹¹

Ritvo chápe kritéria, která vymezovala lovná zvířata, jako úmyslné vytváření obtížnějších loveckých podmínek. Ten měl díky přísným kritériím představovat větší výzvu, protože výskyt požadovaných zvířat byl vzácnější.⁵¹² Nešlo však jen o úmyslné vytváření obtížných podmínek a větších výzev, řada omezení byla, alespoň v době Machulkova působení, dána i koloniální legislativou, resp. možností ulovit jen omezený počet kusů zvěře (viz výše).

5.3.3. Režim obstarávání potravy na loveckých výpravách

Zbytek masa z uloveného zvířete „nechával jsem ležeti na pospas supům, šakalům a hyenám. Po této stránce neobával jsem se vydržování velkého průvodu [indigenních obyvatel; JŘ], neb pro všechny by bylo masa dost“.⁵¹³ Němec se v cestopise situuje do role lovce, jenž zásobuje indigenní obyvatele masem, respektive přebytky, které on a jeho výprava nejsou schopni spotřebovat. Podle jeho popisu jsou na jeho úlovcích obyvatelé Súdánu doslova závislí: „Chudáci byli po válce a po tolika útrapách válečných vyhladovělí a v naději na kus masa by byli putovali kraj světa.“⁵¹⁴ Němec se tím staví do stereotypní pozice kolonizátora, který má moc zachránit „domorodce“ před hladem. Indigenní obyvatele pak popisuje jako neschopné vlastní iniciativy, případně líné, každopádně plně odkázané na pomoc a dobrou vůli Evropana. Z autorova líčení vyplývá, že on sám s tímto posláním problém nemá, protože je masa z úlovků

⁵⁰⁸ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 206.

⁵⁰⁹ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 44.

⁵¹⁰ MACHULKA, *V Africe na stazkách zvěře*, s. 72.

⁵¹¹ Machulka těmto jednotlivým rodům zvířat věnuje oddělené kapitoly cestopisu.

⁵¹² RITVO, *The Animal Estate*, s. 272.

⁵¹³ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 17.

⁵¹⁴ *Ibid.*, s. 17.

všude dostatek. Přítomnosti příliš velkého množství indigenních obyvatel se obává proto, že by vyplašili zvěř a pokazili plánovaný lov: „... ale jinak by mi byl tak velký průvod proto nemilým, že by mi byl překážel v rychlém a volném postupu a i všude jinde.“⁵¹⁵ Na přítomnost indigenních obyvatel, která znemožňuje studium přírody a plaší zvěř, si opakovaně stěžuje také Holub. Paradoxně mu v této souvislosti vadí například zemědělské práce obyvatel studované oblasti, přestože jinak rozvoj indigenního zemědělství všemožně propaguje. „Přítomnost rolníků těchto na všech stranách rozptýlených, a stáda pasoucí se na úbočích horských, překážela nám ve střelbě.“⁵¹⁶

Podobně i Machulka opakovaně píše o přenechávání nevyužitého masa obyvatelům oblasti, kde zrovna loví. „Z úlovku se vzaly trofeje, a podle potřeby i maso. O ostatní se postarali domorodci, byli-li nablízku, vždy však v krátké době supové ve dne a hyeny v noci.“⁵¹⁷ V době po vyhlášení ochranných legislativ neměli indigenní obyvatelé podle zákona nárok na samostatné obstarávání masa, protože jakákoliv jejich lovecká činnost byla klasifikována jako pytláctví. Byli tedy podle koloniálních zákonů odkázáni na jiné způsoby obstarávání potravy, mj. i na výpomoc evropským loveckým výpravám. „Dlouhý silný stonek papyru mi sloužil za metlu, kterou jsem se někdy ne právě jemně dotýkal našich primitivních pomocníků, jakmile přestali pracovat a začali řezat maso pro sebe,“ píše Machulka o způsobu vynucování svých zájmů na úkor zájmů indigenních obyvatel.⁵¹⁸ O využití bití jako legitimního prostředku k disciplinaci indigenních obyvatel, kteří s vidinou snadného zisku masa chtějí doprovázet výpravu, píše i Němec,⁵¹⁹ který zároveň zmiňuje i bití jako způsob trestu za drzost vlastního personálu.⁵²⁰ Jak ukazuje Lemmen, používání násilí jako legitimního prostředku, který může v případě potřeby využít civilizovaný Evropan ve styku s necivilizovanými, popisují i autoři dalších českých cestopisů.⁵²¹

Přestože Ritvo poukazuje na rozdíl mezi zavedením legislativy a jejím reálným vymáháním⁵²², byli indigenní obyvatelé byli zbaveni práva na nakládání se zvířaty na území, které obývali. To se projevilo i v jejich cestopisných reprezentacích. Příroda v koloniích se stala majetkem kolonizátorů a byla podřízena jejich zákonům. Svědčí o tom i Machulkova zmínka o

⁵¹⁵ Ibid., s. 17.

⁵¹⁶ HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, díl I., s. 130.

⁵¹⁷ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 73.

⁵¹⁸ Ibid., s. 93.

⁵¹⁹ NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 17–18.

⁵²⁰ Ibid., s. 45.

⁵²¹ LEMMEN, *Tschechen auf Reisen*, s. 200.

⁵²² RITVO, *The Animal Estate*, s. 284.

nutnosti zásahu proti krádežím „žíně sloních a žirafích oháněk. Domorodci si z nich dělají náramky a náhrdelníky“.⁵²³ Náramky byly následně exportovány do Evropy, kde po nich byla poptávka zejména před první světovou válkou. „Móda rychle pomíjející“, tedy náramky a náhrdelníky z různých částí exotických zvířat, se objevila i v Praze, poznamenává Machulka.⁵²⁴ Jako zcela legitimní jsou naopak chápány pořizování a vývoz trofejí, které byly v souladu s koloniálními zákony odejmuty zvířatům zastřeleným na základě zakoupené licence.

⁵²³ MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 182.

⁵²⁴ *Ibid.*, s. 182.

6. Závěr

Sarah Lemmen pro české cestopisné psaní vymezuje tzv. třetí kategorii, která odkazuje k pozici mimo klasickou dichotomii kolonizátorů a kolonizovaných. V souvislosti s reprezentacemi zvířat a jejich lovu v cestopisech však měli čeští cestovatelé daleko blíže k první uvedené kategorii. Pozice českých autorů byla nepochybně specifická, neboť na rozdíl od cestopisů psaných příslušníky koloniálních mocností sami pocházeli ze státu situovaného spíše na semiperiferii Evropy. Jejich místo v mocenských vztazích však bylo v mnoha ohledech daleko bližší kolonizátorům než kolonizovaným. Svědčí o tom už fakt, že na rozdíl od indigenních Afričanů měli možnost z vlastní vůle do Afriky odjet, cestovat tam nebo podnikat a následně své zážitky vydat knižně a podílet se tak na produkování mimoevropského světa pro evropské čtenáře. Mocenské uspořádání jim také poskytovalo mnohé výhody, jichž užívali jako příslušníci civilizovaného evropského národa. Pokud autoři kritizují koloniální uspořádání a chování kolonizátorů vůči indigenním obyvatelům, nečiní tak z pozic mimo koloniální diskurz. Sami sebe situují do sféry civilizace či kultury v opozici k přírodě, se kterou ztotožňují Afriku a její obyvatele. Mnohdy však také koloniální praktiky nekriticky uznávají, v některých případech uvažují o možnostech zapojení českých aktérů do koloniálního hospodářství, případně těmito aktéry sami jsou. Reprezentace zvířat obsažené v cestopisech pak tuto pozici *kolonizátorů bez kolonií* potvrzují.

Pro cestopisné reprezentace zvířat je typická jejich podoba určená do velké míry strukturou evropského biologického diskurzu. Jeho cílem bylo pokrýt a racionálně uspořádat celý svět a zařadit celou přírodu do evropského systému vědění. Příroda takto pojímaná měla být mj. k dispozici k exploataci a využití kulturou, asociovanou s evropskou civilizací. Mocenské vztahy a pozice cestovatelů v nich určovaly i podoby a funkce lovu, jenž autoři podle svých vyprávění hojně provozovali. Četností reprezentací lovu v cestopisech se také autoři podíleli na normalizaci romantického stereotypu Afriky jako divočiny či „eldoráda“ plného zvěře a čekajícího na evropské lovce.

V cestopisech autoři popisují své zapojení do kolonizace Afriky prostřednictvím „krocení divočiny“. To mj. obnášelo i hubení zvířat spadajících do kategorie škůdců a určených k likvidaci. Po rozdělení kontinentu mezi evropské mocnosti, jeho obsazení a při plošném zavádění ochranných zákonů, jejichž cílem bylo chránit některé ohrožené druhy, byla tato kategorie oficiálně kodifikována a měla své místo v koloniální legislativě. Jako racionální jednání při setkání s těmito živočichy je i v cestopisech začátku 20. století doporučováno jejich

zastřelení. Symbolická i materiální apropriace africké přírody probíhala také prostřednictvím shromažďování sbírek přírodnin. Ať už bylo prováděno z vlasteneckých, vědeckých, či zjištěných důvodů (nejčastější motivací byla pravděpodobně jejich kombinace), byly takto vyvezeny řádově minimálně desetitisíce kusů⁵²⁵ zvířat, rostlin, minerálů i lidí, rovněž chápaných jako součást přírody. Ty po transportu do Evropy často reprezentovaly či dodnes reprezentují⁵²⁶ africkou přírodu na veřejných výstavách či v soukromých sbírkách.

Jako aktivní zapojení do koloniálního systému lze vnímat i organizaci loveckých výprav, poslední z režimů lovu, který se v cestopisech objevuje. Němec s Machulkou si tímto způsobem zajistili poměrně slušné živobytí a respektovanou pozici mezi africkými Evropany, o čemž se sami snaží čtenáře přesvědčit na stránkách svých cestopisů.

Lov za účelem zajištění potravy je v cestopisech z 80. a 90. let popisován jako poměrně rovnostářský, na začátku 20. století na něj však indigenní obyvatelé ztratili formální nárok. Čeští autoři o právo lovit nepřišli, respektive měli prostředky na zakoupení loveckých licencí. Indigenní obyvatelé autoři v naprosté většině nechápali jako sobě rovné. Podobně jako zvířata, ke kterým jsou občas na stránkách cestopisů přirovnáváni, byli i oni chápáni jako součást sféry přírody a na stránkách cestopisů bylo vyjednáváno jejich lidství prostřednictvím asociací s přírodou a zvířaty. I pokud byli českými lovci zaměstnáváni jako personál na loveckých výpravách a chváleni za dobře odvedenou práci, byla mezi nimi a Evropany vždy nepřekonatelná propast. Někteří autoři počítali s jejich pozvednutím směrem ke kultuře, to však bylo projektováno spíše do budoucnosti a mělo k němu dojít skrze civilizační působení Evropanů.

V této práci jsem se snažil poukázat zejména na vztah českých cestopisů ke koloniálnímu diskurzu a jejich podíl na apropriaci africké přírody. Naopak jsem upozadil specifickou českou cestopisnou psaní v porovnání s cestopisy produkovanými příslušníky koloniálních mocností. Zdůrazňování podílu českých cestovatelů na kolonizaci vnímám jako důležité i ve vztahu k současným debatám o zapojení českých zemí do koloniálního systému. Jako důležité v tomto kontextu vnímám i poukazování na méně tradiční problémy, kterým otázkou reprezentací zvířat a lovu zejména v českém prostředí nepochybně je.

⁵²⁵ Odhad je v tomto případě pravděpodobně spíše nižší, založený na údajích poskytnutých autory samotnými v cestopisech.

⁵²⁶ Viz např. <https://www.holubovomuzeum.cz/expozice>

7. Prameny

BREHM, Alfred E., *Život zvířat. Díl třetí: Plazi, obojživelníci a ryby*, Praha 1889.

BREHM, Alfred, *Život zvířat. Díl první: ssavci*, Praha 1882.

DURDÍK, Josef, *O pokroku přírodních věd. Populární výklady Dra. Durdíka*, Praha 1874.

HOLUB, Emil, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta po Jižní Africe. Z Kapského Města do země Mašukulumbův Cesty v Jižní Africe vykonané v letech 1883–1887*, díl I., Praha 1890.

HOLUB, Emil, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta po Jižní Africe. Z Kapského Města do země Mašukulumbův Cesty v Jižní Africe vykonané v letech 1883–1887*, díl II., Praha 1890.

HOLUB, Emil, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*, díl I., Praha 1881.

HOLUB, Emil, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*, díl II., Praha 1881.

KOŘENSKÝ, Josef, *Afrika. Kulturní obrázky pro mládež*, Praha 1899.

KOŘENSKÝ, Josef, *Cesta kolem světa 1893–94. Díl II. Čína – Malajské souostroví – Cejlon – Indie – Rudé moře – Egypt*, Praha 1896–1902.

KOŘENSKÝ, Josef, *Světlem a přírodou. Sebrané články cestopisné a přírodovědecké*, Praha 1918.

KOŘENSKÝ, Josef, *Z dalekých krajin. Kulturní obrázky z celého světa*, Praha 1919.

MACHULKA, Bedřich, *V Africe na stezkách zvěře*, Praha 1955.

NĚMEC, Vilém, *Pětadvacet let v Africe. Vzpomínky cestopisné a přírodopisné; veselé příhody, dobrodružství, kolonisace; události lovecké a historické črty z mého pětadvacetiletého pobytu v Africe*, díl I., Praha 1930.

NĚMEC, Vilém, *Pětadvacet let v Africe. Vzpomínky cestopisné a přírodopisné; veselé příhody, dobrodružství, kolonisace; události lovecké a historické črty z mého pětadvacetiletého pobytu v Africe*, díl II., Praha 1930.

NĚMEC, Vilém, *Na lovu lvů. Příběhy z pobytu v Africe*, Praha 1916.

NĚMEC, Vilém, *Pod žhavým sluncem. Cestopisné črty z výpravy konané v letech 1899–1900 východním Sudanem, Habeši a Italskou kolonií Eritreou*, Praha 1920.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, díl 27, Praha 1908.

PACLT, Čeněk, SVOBODA, Jaroslav, *Čeňka Paclta cesty po světě. Příhody a zkušenosti na jeho cestách po Americe, Australii, Novém Zeelandě a jižní Africe*, Mladá Boleslav 1888.

RÁDL, Emanuel, *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*, Praha 1909.

RIEGER, František Ladislav (ed.), *Slovník naučný*, díl devátý, Praha 1872.

RIEGER, František Ladislav (ed.), *Slovník naučný*, díl druhý, Praha 1885.

VRÁZ, Enrique, Stanko, BAUŠE, Bohumil, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898.

8. Internetové zdroje

Convention Designed To Ensure the Conservation of Various Species of Wild Animals in Africa, Which Are Useful to Man or Inoffensive, in: <https://iea.uoregon.edu/treaty-text/2594>

<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/kolonialni-sny-ceskych-vlastencu.html>

9. Použitá literatura

ADAMS, William M., *Nature and the Colonial Mind*, in: ADAMS, William M., MULLIGAN, Martin (eds.), *Decolonising Nature. Strategies for Conservation in Post-Colonial Era*, Earthscan Publications, London-Sterling 2003.

ADAMS, William M., MULLIGAN, Martin, *Introduction*, in: ADAMS, William M., MULLIGAN, Martin (eds.), *Decolonising Nature. Strategies for Conservation in Post-Colonial Era*, Earthscan Publications, London-Sterling 2003.

ADE AJAYI, J. F., *Africa at the Beginning of the Nineteenth Century. Issues and Prospects*, in: ADE AJAYI J. F. (ed.), *General History of Africa VI. Africa in the Nineteenth Century until the 1880's*, Heinemann International-UNESCO-University of California Press, Berkeley 1989, s. 1–22.

BEINART, William, HUGHES, Lotte, *Environment and Empire*, Oxford University Press, Oxford 2007.

BEINART, William, *The Rise of Conservation in South Africa. Settlers, Livestock and the Environment 1770–1950*, Oxford University Press, Oxford 2003.

BOAHEN, A. Adu, *Africa and the colonial challenge*, in: BOAHEN, A. Adu (ed.), *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880-1935*, UNESCO Publishing-Heinemann-University of California Press, reprint 2000, s. 1–18.

BRANTZ, Dorothee, *Introduction*, in: BRANTZ, Dorothee (ed.), *Beastly Natures. Animals, Humans and the Study of History*, University of Virginia Press, Charlottesville-London 2010.

BRANTZ, Dorothee, *The Domestication of Empire. Human-Animal Relations at the Intersection of Civilization, Evolution, and Acclimatization in the Nineteenth Century*, in: KETE, Kathleen (ed.), *A Cultural History of Animals in the Age of Empire*, Berg Publishers, Oxford 2007, s. 73–94.

BRIDGES, Roy, *Exploration and travel outside Europe (1720-1914)*, in: HULME, Peter, YOUNGS, Tim (eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

CARR, Helen, *Modernism and Travel (1880-1914)*, in: HULME, Peter, YOUNG, Tim (eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 70–86.

DEMELLO, Margo, *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*, Columbia University Press, New York 2012.

DOUGLAS, Gina, *Organising, Naming and Ordering Nature*, in: CONVERY, Ian, DAVIS, Peter (eds.), *Changing Perception of Nature*, The Boydell Press, Woodbridge-Rochester 2016, s. 49–62.

FEICHTINGER, Johannes, *Komplexer k.u.k. Orientalismus: Akteure, Institutionen, Diskurse im 19. und 20. Jahrhundert in Österreich*, in: BORN, Robert, LEMMEN, Sarah (eds.), *Orientalismen in Ostmitteleuropa: Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Bielefeld: Transcript, 2014, s. 31–63.

FOUCAULT, Michel, *Slová a veci. Archeológia humanitných vied*, Pravda, Bratislava 1987.

FUDGE, Erica, *A left hand blow. Writting the History of Animals*, in: ROTHFELS, Nigel, *Representing Animals*, Indiana University Press, Bloomington-Indianapolis 2002.

HALL, Stuart, *The Work of Representation*, in: HALL, Stuart (ed.), *Representation. Cultural Representations and Signyfying Practices*, SAGE Publications-The Open University, London-Thousand Oaks-New Delhi 2000, s. 1–74.

HARRIES, Patrick, *Butterflies and Barbarians. Swiss Missionaries and Systems of Knowledge in South-East Africa*, Waever Press, Oxford-Harare-Johannesburg-Athens 2007.

HERZA, Filip, *Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020.

INGOLD, Tim, *Introduction*, in: INGOLD, Tim (ed.), *What Is an Animal?*, Routledge, London-New York 1994.

Introduction, in: The Animal Studies Group, *Killing Animals*, The University of Illionis Press, Urbana-Chicago 2006, s. 1–9.

JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla, JŮN, Libor, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, in: JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla, NAVRÁTILOVÁ, Hana, HAVLŮJOVÁ, Hana, JŮN, Libor, „Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. století a první poloviny 20. století, Praha 2009.

KALOF, Linda, *Looking at Animals in Human History*, Reaktion Books, London 2007.

LEHTINEN, Ari Aukusti, *Modernization and the Concept of Nature. On the Reproduction of Environmental Stereotypes*, in: MYLLYNTAUS, Timo, SAIKKU, Mikko (eds.), *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*, Ohio University Press, Athens 2001.

LEMMEN, Sarah, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*, in: HODKINSON, James, WALKER, John (eds.), *Deploying Orientalism in Culture and History*, Boydell and Brewer, 2013, 209–227.

LEMMEN, Sarah, *Tschechen auf Reisen. Repräsentationen der außereuropäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890-1938*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2018.

LÜTHI, Barbara, FALK, Francesca, PURTSCHERT, Patricia, *Colonialism without Colonies: Examining Blank Spaces in Colonial Studies*, *National Identities*, 18:1, 2016, s. 1–9.

MALMUD, Randy, *An Introduction to Animals and Visual Culture*, Palgrave macmillan, New York 2012.

MARVIN, Garry, *Wild Killing: Contesting the Animal in Hunting*, in: The Animal Studies Group, *Killing Animals*, University of Illinois Press, Urbana-Chicago 2006, s.10–29.

MATONOHA, Jan a kol., *Za (de)konstruktivismem. Kritické koncepty (post)strukturální literární a kulturní teorie*, Academia, Praha 2017

MIGNOLO, Walter, WALSH, Catherine E., *On Decoloniality. Concept, Analytics, Praxis*, Duke University Press, Durham-London 2018.

MILLS, Sarah, *Discourse*, Routledge, London-New York 2004.

MILLS, Sarah, *Gender and Colonial Space*, Manchester University Press, Manchester-New York 2005.

NEWMeyer, Stephen T., *Being the One and Becoming the Other*, in: CAMPBELL, Gordon Lindsay (ed.), *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, Oxford University Press, Oxford 2014.

OLIVER, Roland, ATMORE, Anthony, *Africa since 1800*, Third edition, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

PADDON, Hannah, *Taxidermy and the Representation of Nature*, in: CONVERY, Ian, DAVIS, Peter (eds.), *Changing Perception of Nature*, The Boydell Press, Woodbridge-Rochester 2016, s. 99–106.

PALMER, Clare, „*Taming the Wild Profusion of Existing Things*“? *A Study of Foucault, Power and Human/animal Relationships*, in: CHRULEW, Matthew, WADIWEL, Dinesh (eds.), *Foucault and Animals*, Brill, Leiden-London 2017, s. 107–131.

PARKER, John, RATHBONE, Richard, *African History. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford-New York 2007.

PRATT, Mary Luise, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, Routledge, Second edition, London-New York 2008.

PURTSCHERT, Patricia, FALK, Francesca, LÜTHI, Barbara, *Switzerland and 'Colonialism without Colonies'*, *Interventions*, 18:2, 2016, 286–302.

RÁDL, Emanuel, *Dějiny biologických teorií novověku I. Od renesance na práh 19. století*, K vydání připravili a poznámkami opatřili Tomáše Hermann, Anton Markoš a Zdeněk Neubauer, Academia, Praha 2005.

RITVO, Harriet, *The Animal Estate. The English and Other Creatures in Victorian Age*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1987.

ROTHFELS, Nigel, *Savages and Beasts. The Birth of the Modern Zoo*, The John Hopkins University Press, Baltimore-London 2002.

ROZHONĚ, Vladimír, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Aleš Skřivan ml., Praha 2005.

SAID, Edward W., *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Penguin Modern Classics, London 2003.

SHCIEBINGER, Londa, *Has Feminism Changed Science?*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)-London 1999.

SCHIEBINGER, Londa, *Plants and Empire. Colonial Bioprospecting in the Atlantic World*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)-London 2004.

STIBRAL, Karel, FAKTOROVÁ, Veronika, *Krajina: slovo, pojem, koncept*, in: STIBRAL, K., FAKTOTOVÁ, V. (eds.), *Krajina – maska přírody?*, Episteme, České Budějovice 2015, s. 7–23.

ŠÁMAL, Martin, *Emil Holub. Cestovatel, Etnograf, Sběratel*, Vyšehrad-Národní Muzeum, Praha 2013.

TAPPER, Richard, *Animality, Humanity, Morality, Society*, in: INGOLD, Tim (ed.), *What Is an Animal?*, Routledge, London-New York 1994, s. 47–62.

THOMPSELL, Angela, *Hunting Africa. British Sport, African Knowledge and the Nature of Empire*, Palgrave macmillan, London-New York 2015.

UZOIGWE, G. N., *European partition and conquest of Africa: An overview*, in: BOAHEN, A. Adu (ed.), *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880–1935*, UNESCO Publishing-Heinemann-University of California Press, reprint 2000, s. 19–41.

WALDAU, Paul, *Animal Studies. An Introduction*, Oxford University Press, Oxford-New York 2013.

WALLERSTEIN, Immanuel, *Africa and the World Economy*, in: ADE AJAYI J. F. (ed.), *General History of Africa VI. Africa in the Nineteenth Century until the 1880's*, Heinemann International-UNESCO-University of California Press, Berkeley 1989, s. 23–39.

WIGGER, Iris, „*Bruder Mohr*“ *Angelo Soliman und der Rassismus der Aufklärung*, in: HUND, Wulf D. (ed.), *Entfremdete Körper. Rassismus als Leichenschädung*, Transcript Verlag, Bielefeld 2009.

WINTER, Tomáš, „*Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...*“. *K charakteristice mimoevropských kultur v českých cestopisech 19. století*, in: PIORECKÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav, Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, Praha 2008, s. 54–66.